

СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА

Издавач:

МИНИСТЕРСТВО ЗА ОДБРАНА НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Адреса на Редакцијата:

Министерство за одбрана

Списание „СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА“

ул. „Орце Николов“ 66 1000 Скопје

Телефони: 02 3128 276 и тел. факс 02 3113 527

Интернет адреса: WEB на Министерството за одбрана: www.morm.gov.mk

, публикации, СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА на

македонски и на англиски јазик

Списанието излегува два пати годишно.

СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА

ТЕОРЕТСКО СПИСАНИЕ НА МИНИСТЕРСТВОТО ЗА ОДБРАНА НА РМ

ИЗДАВАЧКИ СОВЕТ

генерал-мајор *Насер СЕЈДИНИ, претседател*

проф. д-р *Трајан ГОЦЕВСКИ*

проф. д-р *Росе СМилЕСКИ, полковник*

м-р *Димче ПЕТРОВСКИ, бригаден генерал*

Афродита КОСТОВСКА

Сашко ДИМОВ

доц. д-р *Методија ДОЈЧИНОВСКИ, полковник*

доц. д-р *Мухамед РАЦАЈ, полковник*

м-р *Жанет РИСТОСКА*

УРЕДУВАЧКИ ОДБОР

проф. д-р *Трајан ГОЦЕВСКИ*

проф. д-р *Росе СМилЕСКИ, полковник*

м-р *Жанет РИСТОСКА*

проф. д-р *Зоран НАЦЕВ*

доц. д-р *Драге ПЕТРЕСКИ, полковник*

доц. д-р *Методи ХАЦИЈАНЕВ, мајор*

Главен и одговорен уредник: проф. д-р *Трајан ГОЦЕВСКИ*

Заменик главен уредник: проф. д-р *Росе СМилЕСКИ, полковник*

Одговорен уредник од МО: м-р *Жанет РИСТОСКА*

Технички уредник: *Билјана ИВАНОВА*

Ликовно решение на корица: *Кочо ФИДАНОВСКИ*

Лектор: м-р *Жанет РИСТОСКА*

Печат: „СТЕДА ГРАФИКА“ – Скопје

Сите права се резервирани

Се забранува репродуцирање на публикацијата и нејзините делови, како и нивно трансформирање во разни медиуми: електронски, магнетни ленти, механичко фотокопирање, снимање и друго, без писмено одобрение на издавачот и авторите.

All rights reserved

No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means: electronic, electrostatic, magnetic tape, mechanical photocopying, recording or otherwise, without permission in writing from the publisher and authors.

Според мислењето на Министерството за култура бр. 07-7144/2 од 27. 12. 1999 година, за списанието „СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА“ се плаќа повластена даночна стапка.

СОДРЖИНА

1

*Обширо-теоретски, доктринарно-стратешки и други теми
од областа на одбраната*

Марина МИТРЕВСКА

ТИПОЛОГИИ НА МИРОВНИТЕ ОПЕРАЦИИ 7

3

Евроатлантски интеграции

Методи ХАЦИ ЈАНЕВ

**ОД ДРУГАТА СТРАНА НА ТРАДИЦИЈАТА: СУШТИНАТА НА ПОТРЕБАТА ОД
НОВИОТ КОНЦЕПТ НА НАТО И МОЖНОСТА ЗА РЕПУБЛИКА
МАКЕДОНИЈА** 19

Марина МАЛИШ-САЗДОВСКА

ЕКОЛОШКАТА БЕЗБЕДНОСТ НИЗ ПРИЗМАТА НА ИНТЕРПОЛ 33

Тони ПЕТРЕСКИ

**УЛОГАТА НА ВОЕНАТА ДИПЛОМАТИЈА ВО ЗАЧЛЕНУВАЊЕТО
НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА ВО НАТО** 41

4

Техничко-технолошки досийнувања, вооружување и опрема

Драге ПЕТРЕСКИ, Љупче ДИМИТРИОСКИ, Елениор НИКОЛОВСКИ

**ТЕОРЕТСКО - АНАЛИТИЧКИ ОСВРТ НА ОДРЖУВАЊЕТО НА
НЕБОРБЕНИТЕ МОТОРНИ ВОЗИЛА ВО АРМИЈАТА НА РЕПУБЛИКА
МАКЕДОНИЈА** 57

Александар ПЕТРОВСКИ, Славко АНГЕЛЕВСКИ, Андреј ИЛИЕВ
**АПЛИКАЦИЈА НА ГЕОГРАФСКИТЕ ИНФОРМАЦИСКИ СИСТЕМИ
(ГИС) ВО ВОЕНИТЕ СИМУЛАЦИИ ВО ОДБРАНАТА** 65

Југослав АЧКОСКИ, Методија ДОЈЧИНОВСКИ
**САЈБЕР-КРИМИНАЛ И ЗАШТИТА НА ДИГИТАЛНИТЕ ПОДАТОЦИ
ВО КОМПЈУТЕРСКИТЕ МРЕЖИ** 77

5 *Странски автори*

Милан МИЛОШЕВИЌ
**ПРОМЕНИТЕ ВО РАЗУЗНАВАЧКО-БЕЗБЕДНОСНИОТ СИСТЕМ НА
РЕПУБЛИКА СРБИЈА** 95

6 *Зрци ишли од областа на безбедноста, одбраната и заштитата*

Игор ЃОРЕСКИ
ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ И ЗАКОНИ НА ЛИДЕРСТВОТО 107

Зоран ЈОВАНОВСКИ
**РАЗУЗНАВАЧКИТЕ КОМПОНЕНТИ ВО ПРОЦЕСОТ НА ДОНЕСУВАЊЕ
ОДЛУКА ВО ЗДРУЖЕНАТА ОПЕРАТИВНА КОМАНДА НА АРМИЈАТА НА
РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА** 115

ТИПОЛОГИИ НА МИРОВНИТЕ ОПЕРАЦИИ

Марина МИТРЕВСКА

Филозофски факултет, Институт за безбедност, одбрана и мир

Апстракт: Во фокусот на трудот е ставена типологијата на мировните операции. Истражувањето е фокусирано кон анализа на повеќе типологии на мировните операции и тоа како последица на различни критериуми според кои се класифицираат операциите. Конкретно, во трудот се анализира разграничувањето на мировните операции од периодот на Студената војна и по неа со примена на типологија на операции за зачувување на мирот од Првата и од Втората генерација. Во таа смисла, значајно е да се напомене дека по крајот на Студената војна се афирмира нова типологија на операции за зачувување на мирот. Токму затоа, во трудот се прави сеопфатна анализа на типологијата на мировните операции според авторот Марак Голдинг (Marrak Goulding).

Клучни зборови: мировни операции, типологии, Студена војна, операции.

TYPOLOGY OF PEACE SUPPORT OPERATIONS

Abstract: The paper focuses on typology of peace support operations. The research aims at analyzing more typologies of peace support operations as a consequence of different criteria according to which operations are being classified. More specifically, the paper analyses the delimitation of peace support operations in the Cold War period and after wards with application of typology of operations for peace-keeping after the First and Second generation. In that sense, it is important to emphasize that after the end of the Cold War the new typology for peace-keeping operations is affirmed. That is the reason why the paper makes an extensive analysis of typology of peace support operations according to the author Marrak Goulding.

Key words: peace operations, typologies, Cold War, operations.

Вовед

Мировните операции сфатени како инструмент преку којшто се реализира и се изразува колективната безбедност во меѓународната практика, се често споменувана активност на меѓународните политички и безбедносни организации. Во овој контекст значајно е да се напомене дека мировните операции се значајни затоа што земјите кои учествуваат во нив со свои воени, полициски, стопански или други сили со тоа ја докажуваат својата посветеност на меѓународната безбедност, мирот и стабилноста.¹

Мировните операции историски им се припишуваат на Обединетите нации, иако и пред основањето на Организацијата постоеле повеќенационални воени активности за воспоставување или чување на меѓудржавните граници во Европа. Вообичаено, тие беа договорени во рамките на мировните договори по завршување на војните. Понекогаш, тие се спроведуваа како експедициски операции на една голема сила, но со согласност на другите (на пример, шведски мировни сили во покраината Шлезвиг-Холштајн во 1848-1849, со одобрување на Берлинскиот конгрес од 1878 год., австроунгарската окупација и анексија на Босна и Херцеговина). Границата меѓу мировните операции за меѓународна стабилност, односно со империјалистички цели, не беше сосема јасна. Веднаш по крајот на Првата светска војна имаше повеќе мировни операции врзани за мировните договори. Меѓународните сили го чуваа мирот на териториите чија иднина требаше да се реши со плебисцити (сојузничката комисија во 1920 година ја надгледуваше територијата на Коруска, затоа што мешовитото германско-словенечко население требаше да реши дали територијата ќе ѝ припадне на Австрија или, пак, на новото Јужнословенско Кралство). И Лигата на народите, основана на крајот на Првата светска војна, спроведуваше активности споредливи со операциите за зачувување на мирот во рамките на Обединетите нации. Во најпознатите мировни операции од тој период спаѓаат воените и полициските сили кои Велика Британија, Италија, Холандија, Шведска и Чехословачка ги испратија во германскиот регион Саар, заради плебисцит за приклучување кон германскиот Рајх².

Како надополнување на ова е и аргументот дека со основањето на Обединетите нации во 1945 година и мировните операции стапуваат во нова фаза на развој, односно во фаза на „*модерни мировни операции*“. Во таа смисла, истражувачите на мировните операции сметаат дека иако денес мировните операции за зачувување на мирот најчесто ги поврзуваме со Обединетите нации, таквата техника на завршување на конфликти и воспоставување на мир не е спомената во Повелбата на Обединетите нации. Имено, при основањето на Обединетите нации беше предвидено големите сили, т.н. „постојаните 5“ (Permanent Five) членки да имаат водечка улога во зачувувањето на меѓународниот мир и безбедност. Така, на пример, во шестата глава од Повелбата на ОН во чл. 33 до 38 се предвидени механизми на мирно решавање на спорови како што се преговори, анкети, посредување, помирување, арбитража, судско решение, примена на регионални договори или други мирни средства по сопствен избор на страните во спорот. Тоа се дипломатско-правни средства. Во гл. 7 од Повелбата на ОН (од чл. 39 до 51) предвидени се акции во случај на загрозување на мирот, повреда на мирот и агресија. Мерките се однесуваат на санкции и принудни акции. Така,

¹ Митревска М, (2010): Превентивна дипломатија, Филозофски факултет, Скопје, стр.139

² Jelusič Ljubica, (2005): Mirovne operacije in vloga Slovenije, Fakultet družbene vede, Ljubljana, p.15

чл. 41 предвидува санкции во облик на прекинување на стопански односи, железнички, поморски, воздушни, поштенски, телеграфски, радио и други телекомуникациски средства и прекинување на дипломатски односи³.

Се смета дека операциите за зачувување на мирот, какви што се развиваа од 1947 година натаму, пред сè за време на Студената војна, всушност, се израз на неспособноста на Советот за безбедност на Обединетите нации, со согласност на сите постојани членки, да формира класични операции за наметнување на мир. Сите мировни операции што ги водат Обединетите нации за наметнување на мирот ја носат кратенката Обединети нации ОН (United Nations - UN). **Операциите ги изведуваат мировните сили составени од разновиден персонал.** Воениот персонал во составот на мировните сили на ОН заради забележителната боја на шлемот стана познат како „сини шлемови“, односно „сини баретки“. Сините шлемови беа употребени за првпат во мировната операција УНЕФ 1 на Синај, за припадниците на мировните сили да се разликуваат од инвазицката британска војска. Стануваше збор за вообичаени шлемови на војниците обоени со сина боја. Подоцна, сините шлемови и сините баретки станаа стандарден дел на облеката на припадниците на мировните сили на ОН⁴.

Оттука, периодот по 1947 година, кога се појави првата иницијатива за евентуална операција за зачувување на мирот во рамките на Обединетите нации до денес можеме да го поделиме на три клучни фази:

Првата: од 1947 до 1956 година, кога се развиваат, пред сè набљудувачки мисии со помал број воени лица со, по правило, повеќе дипломатски одошто воени овластувања.

Втората: од Суецката криза во 1956 година до 1988 година кога се развива редица долготрајни операции за зачувување на мирот, поврзани со конфликти на Студената војна. Периодот завршува со само уште пет преостанати мировни операции, но годината 1988 е и година на почетокот на крајот на Студената војна.

Третата: по 1988 година, кога рапидно се зголемува бројот на меѓународни вооружени судири и, како последица, се зголеми и бројот на мировните операции⁵.

1. Типологии на мировните операции

Постојат повеќе типологии на мировните операции и тоа како последица на различни критериуми според кои се класифицираат операциите. Во литературата која ги разграничува мировните операции *од периодот на Студената војна и по неа* се применува типологијата на операции за зачувување на мирот од **Прва и Втора генерација**, при што станува збор за класификација на операции за зачувување на мирот.

Додека, пак, *во однос на степенот на вооруженост на припадниците*, мировните операции се делат на: **набљудувачки и полесно вооружени операции**.

³ Исто, од стр.15-17

⁴ Исто, стр.16-17

⁵ Исто, стр.17

Во однос на бројот и разновидноста на учесниците во операциите, мировните операции се делат на *традиционални и комплексни*.

По крајот на Студената војна се афирмира нова типологија на операции за зачувување на мирот и тоа на авторот *Марак Гоулдинг*, кој операциите прецизно ги дефинира според *интензитетот на употребата на сила и според степенот на развиеноста на државната инфраструктура кај примачите на мировните сили*.

1.1. Прва и Втора генерација операции за зачувување на мирот

Во операциите за зачувување на мирот разместувањето на мировните сили на Обединетите нации во многу случаи значеше замрзнување на, повеќе или помалку, поволната воена положба на спротивставените страни, кои заради присуството на мировните сили не би можеле или не би смееле повеќе да се судрат. Требаше да уследат различни видови дипломатски и политички облици на решавање на спорови. Во согласност со нивните мандати, мировните операции не беа наменети за решавање на конфликти туку за спречување воен судир. Имено, политичките сили на скараните страни и меѓународната заедница требаше да бараат политички решенија, додека современите мировни операции настанати по Студената војна така поставените ограничувања ги надминуваат. Тие, покрај зачувување на мирот, воспоставуваат услови за ред, стабилност и развој на кризните региони. Со такво разликување дојдовме до прва можна типологија на мировните операции, кои во однос на употребата на мировните сили, ги делиме на мировни операции од прва генерација (*First-generation Peacekeeping*) и мировни операции од Втора генерација (*Second-generation Peacekeeping*). Мировните операции од Првата генерација се однесуваат на периодот од 1947-1988, односно на периодот на Студената војна, т.е. прва и втора фаза на развојот на операции за зачувување на мирот. За периодот по 1988 година карактеристична е доминација на мировните операции од Втората генерација, но продолжуваат и тие од Првата.

Општи карактеристики на мировните операции од Првата генерација се:

- Тоа се мировни операции воспоставени заради спорови во процесот на деколонизација.⁶
- Тие беа воспоставени само во кризните региони каде што беше постигната согласност на членките на Советот за безбедност на Обединетите нации.
- Мировните сили гарантираа за договорите усвоени во рамките на Обединетите нации.
- Во поделениот Совет за безбедност на Обединетите нации, каде што секогаш постоеше ривалитет меѓу постојаните членки немаше согласност за воени

⁶ Од вкупно 13 воспоставени мировни операции само една не беше поврзана со деколонизацијата

колективни акции во духот на гл. 7 од Повелбата на Обединетите нации, туку понекогаш беше можно постигнување на согласност за примена на ненасилни, односно послаби сили. Таквите благи акции не ги загрозуваа интересите на големите сили. Многу конфликти, пред сè заради напнатоста меѓу Истокот и Западот, воопшто не беа разгледувани во Советот за безбедност на Обединетите нации.

- Со оглед на тоа што мировните операции за зачувување на мирот не беа предвидени во Повелбата на ОН, исто така не постојеа стандарди за нивното водење и затоа требаше да се дефинираат повеќе или помалку обврзувачки начела на нивниот тек⁷.

Основните начела на операции за зачувување на мирот од Првата генерација се дефинирани од страна на **Даг Хамаршелд** (во својство на генерален секретар на ОН) и **Лестер Б. Пирсон** (во својство на претседател на Генералното собрание на ОН во периодот на 1952 и 1953 година), и тие се:

1. *Начело на согласност на спротивставените страни за основање на мировна операција – мировна операција е можна дури по примирјето и врз основа на согласноста на инволвираните држави. Без согласноста на спротивставените страни операцијата не може да се спроведе, освен ако Советот за безбедност на ОН не го измени мандатот на операцијата во операции согласно гл. 7 од Повелбата на ОН со примена на принудна акција.*
2. *Начело на неупотреба на сила – мировните сили треба да ја ограничуваат примената на сила само на самоодбрана, но и тоа како крајно средство.*
3. *Начело на доброволен придонес на контингенти војници од мали, неутрални држави – составот на мировните сили е гаранција за праведноста во спорот. Најпосакуван е воен персонал од неинволвирани земји. Советот за безбедност на Обединетите нации избегнуваше користење на војници од петте постојани членки на Советот и од земјите соседни на земјите на конфликтот.*
4. *Начело на непристрасност – неинволвираните земји (помали, неутрални држави) полесно ги исполнуваат очекувањата во врска со рамноправен третман на скараните страни. Мировните сили не смеат да создаваат воена предност за која и да е страна во спорот, ниту, пак, смеат да ги обвинуваат скараните страни.*
5. *Начело на надзор на генералниот секретар на Обединетите нации врз мировната операција.*
6. *Начело на соработка на спротивставените страни со мировните сили на кои треба да им се овозможи слободно движење и спроведување на задачите⁸.*

⁷ Jelusic LJ.: (200

⁸ Преземено од Jelusic LJ.: 2005:22

Имено, наведените начела станаа основа за дејствување на мировните сили, освен во времето на Студената војна, но, по крајот на истата, се покажа дека тие се и причина за неефикасноста и долготрајноста на некои мировни операции.

Главната дејност на тие мировни операции е интерпозициска, насочена кон спречување на непријателства и кон поттикнување на политички дијалог меѓу скарните страни⁹.

Мировни операции од Втората генерација се актуелни во периодот од 1988 до 1992 година. Во овој период беа основани 13 нови мировни операции. Бројноста на мировните операции зависи од зголемувањето на бројот на судири заради попуштање на напнатоста по крајот на Студената војна, од намалувањето на значењето на ветото во Советот за безбедност и од зголемената улога на Обединетите нации при решавањето на меѓународните спорови.

Во такви околности одредени начела за операциите од Првата генерација се почитуваа, додека, пак, одреден број се променија. Така, во некои случаи се напушта согласноста на спротивставените страни како услов за дејствување на Советот за безбедноста на Обединетите нации. Имено, се смета дека во услови на внатрешни конфликти и во граѓански војни тешко може да се добие согласноста на спротивставените страни. Зголемена е подготвеноста за примена на сила, која пред тоа беше дозволена само за самоодбрана. Примена на сила против една од спротивставените страни, исто така, го руши и начелото на непристрасност. Во тие операци учествуваат и силите на постојаните членки на Советот за безбедност на Обединетите нации, но и членките на Обединетите нации на кои инаку уставите им забрануваат испраќање на војници во странство, како што е на пример Германија. Некои земји ги менуваат своите долгогодишни одлуки за испраќање на невооружени војници во испраќање на војници со оружје за примена во самоодбрана како што е примерот со Швајцарија.

Активностите на таков вид операции се одвиваат на целото подрачје на земјата на операцијата и тие се од од воен и невоен карактер.

1.2. Набљудувачки и вооружени операции

Намената на типологијата е да се прави разлика меѓу операциите во кои вообичаено учествуваат офицери како набљудувачи на различни мировни процеси, како на пример процеси на разоружување и исполнување на склучени спогодби. Набљудувачите носат лично вооружување. Во ретки случаи и за краток период набљудувачките мисии, можат да се засилат со пешадиските единици, но почесто се засилени со логистички единици, пред сè кога станува збор за поголем број

⁹ Isto, 22.

набљудувачи. Нивна задача е собирање на информации и пренесување на истите на генералниот секретар и на Советот за безбедност на Обединетите нации. Спротивно на набљудувачките операции **вооружените операции** имаат со мандат предвидено соодветно оружје, пред сè станува збор за лесно вооружување на пешадиските единици кои заради сопствена безбедност имаат на располагање оклопни возила. Оружјето е наменето за самоодбрана на учесниците¹⁰.

1.3. Традиционални и комплексни мировни операции

Традиционални операции за зачувување на мирот претставуваат операции во кои учествуваат само воени лица и чиј мандат е ограничен само на разграничување на спротивставените страни. Основна цел на овие операции не е решавање на спорови или отстранување на причините за нив, бидејќи за таквите задачи се грижат спротивставените страни сами, односно политичките и дипломатските претставници на меѓународната заедница. Додека, пак, воените сили го одржуваат статус кво, односот на силите во кој се можни преговори. Овој тип операции некои современи аналитичари, а пред сè дел од светското јавно мислење, погрешно ги критикуваат како неефикасни бидејќи не го разрешиле конфликтот. Во овој случај, тоа не била основната намена на операциите. Имено, за успешност на таквите операции не се виновни воените мировни сили туку вината треба да се бара во скараните страни и во неуспехот на политичките фактори. Затоа, комплексните мировни операции треба да претставуваат одговор на немоќта на традиционалните операции, пред сè при разрешување на основниот конфликт. За комплексните операции е карактеристична соработката на воените и невоените сили, при што, пред сè невоените мировни сили се мошне разновидни. Учествуваат и цивилни полицајци, високи службеници, цивилни набљудувачи, стручњаци за политички системи и невладини организации, главно како составен дел на мандатот на мировната операција¹¹. Подеднакво е значајно да се наведе дека во последната деценија е забележано зголемување на бројот на невладини организации присутни во регионот на мировната операција, но тие не се нејзин официјален составен дел, но сепак воените мировни сили се грижат и за нивната безбедност. Намена на оваа голема воено-стопанско-социјално-политичка инфраструктура што се населува во кризниот регион е повторно воспоставување на државни органи, делови на стопанство, здравство, школство, судски систем и пред сè оформување на нов политички систем¹².

¹⁰ Види пошироко Jelusic Lj., 2005:22-23

¹¹ Hansen Annika, (2002): From Congo to Kosovo: Civilian Police in Peace Operations. New York, London: Oxford University Press, The International Institute for Strategic Studies. Adelphi Paper 343.

¹² Jelusic Lj., 2005: 23

1.4. Типови операции за зачување на мирот по крајот на Студената војни

Според аргументацијата на Марак Гоулдинг, постојат шест групи операции за зачување на мирот. Според него, за основен критеријум се смета нивниот мандат. Оттука, тој дефинира шест групи операции за зачување на мирот, и тоа:

1. Превентивно распоредување на силите на Обединетите нации и тоа пред избувнување на вооружениот судир, по барање на една од спротивставените страни и само на нејзината територија. Пример за таква операција беше УНПРЕДЕП (United Nations Preventive Deployment) во Република Македонија.
2. Традиционално интерпозициско (меѓу) разместување на мировните сили кои создаваат услови за успех на политичките преговори. Мировните сили го надгледуваат прекилот на огнот, ги разделуваат скараните страни, известуваат за повреди, но не се вмешуваат во спорот и многу внимаваат на непристрасноста. Интерпозициските мировни сили можат да бидат невооружени набљудувачки сили, вооружени интерпозициски сили или, пак, мешавина на двете.
3. Операции за остварување на склучени мировни или други општи спогодби меѓу спротивставените страни. Мировните сили извршуваат задачи како што се почитување на примирје, почитување на човекови права, разоружување на скараните страни, складирање и уништување на оружје, формирање и оспособување на нови вооружени сили, надзор врз полициските единици. Вообичаено, таквите операции се можни во соработка со сите пет постојани членки на Советот за безбедност на Обединетите нации. Мировните сили не можат да ги казнуваат евентуалните прекршители на склучените спогодби.
4. Операции за заштита на хуманитарна помош уште за време на вооружените судири. Станува збор за нов тип операции кој предвидува примена на воена сила за заштита на конвои или само за делење на хуманитарната помош.
5. Операција за стабилизација на условите и за воспоставување на државност. Мировните сили имаат широк спектар на задачи – од хуманитарната помош и создавањето на услови за прекин на огнот до разоружувањето на единици, постигнувањето на политички компромис меѓу скараните страни, изградбата на политички структури, заживување на стопанството и на други инфраструктурни системи. Во тие операции можна е поширока примена на сила (таа одлука е во согласност со глава 7 од Повелбата на Обединетите нации).
6. Операции за спречување на прекршување на договори во спорот. Операциите предвидуваат примена на принуда, при што скараните страни однапред

постигнуваат договор според кој мировните сили на Обединетите нации можат да применат сила против која било страна која би го кршела примирјето или, пак, договорот како таков. И кај таквите операции станува збор за примена на сила која значително ги надминува самоодбранбените намени и со тоа ги надминува и намените на традиционални операции за зачувување на мирот¹³.

1.5. Мировни операции по завршувањето на Студената војна

По завршувањето на Студената војна мировните операции за зачувување на мирот доживеаја и формално дефинирање на ниво на Обединетите нации. Оваа е поткрепено со фактот дека Советот за безбедност на Обединетите нации, на 31 јануари 1992 година на генералниот секретар му додели задача да подготви анализа и препорака за зголемување на способноста на Обединетите нации за превентивна дипломатија и за градење и за зачувување на мирот. Извештајот носеше наслов „Агенда за мир: превентивна дипломатија, градење и зачувување на мирот“ (An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peacekeeping). Конкретно, генералниот секретар Бутрос Бутрос Гали во него констатира дека во судирите по крајот на Втората светска војна загинаа најмалку 20 милиони луѓе и дека Обединетите нации во многу од тие судири не смееја да интервенираат заради правото на вето на засегнатите големи сили (на пример големите сили до 1990 година 279 пати изразиле вето). Имено, во документот се препорачува Обединетите нации да се вклучат во решавање на причини за судири, пред сè на стопанско заостанување, социјална неправда и политичко насилство. Во прилог на тоа е и фактот дека Обединетите нации добија нова улога да ги идентификуваат ситуациите кои можат да водат во судири и со помош на дипломатијата да спречат избувнување на насилства.

Доколку, пак, насилството ескалира, тогаш Обединетите нации треба да настапат во улога на создавач на мирот и решавање на проблемите кои водат кон судир. Со помош на активноста за зачувување на мирот, Обединетите нации треба да го одржуваат мирот таму каде што судирите се запрени. Всушност, Обединетите нации треба да помагаат при градење на мирот, при што, пред сè би воспоставиле национални установи и државна инфраструктура. Со тоа, улогата на Обединетите нации се проширува во времето пред избувнување на насилството, во времето на судири, по прекинувањето на огнот и по воспоставувањето на траен мир. Конкретно, документот „Агенда за мир“ прецизно ги дефинира сите активности на Обединетите нации во областа на мирот и безбедноста. Клучните поими на новата светска безбедносна архитектура со тоа станаа: превентивна дипломатија, градење на мирот, зачувување

¹³ Goulding Marrack, 1993: The Evolution of United Nations Peacekeeping. International Affairs 69 (3).

на мирот и постконфликтно градење на мирот. За сите овие активности повеќе не можеше да се користи општоприменетиот израз „peacekeeping“ затоа што дејностите го надминуваа тој тесен поим. Започнува да се афирмира поимот мировни операции (Peace Operations)¹⁴.

3.6. Политички мировни операции

Како еден од најзначајните аспекти на Обединетите нации се смета употребата на поимите поврзани со развојот на мировните операции. Всушност, употребата на поимите поврзани со мировните операции се пренесува и во официјалните доктринарни документи на државите, пред сè на големите сили, кои до крајот на Студената војна не учествуваа во мировните операции. Во таа смисла, мировните операции повеќе се дефинирани како оперативни и помалку како политички поими. Конкретно, од Прирачникот на американската војска 100-23, Мировни операции (US Army Field Manual 100-23, 1994) може да се види како политичката дефиниција на мировните операции се менува во логиката на операциите, во кои своето место треба да го дефинира и воената организација.

Сите нови операции, т.е. тие што го надминуваат поимот операции за зачувување на мирот многу се разликуваат од веќе познатите операции за зачувување на мирот. Присуството на воената организација во некои операции или барем во некои фази на овие нови операции е значително помало отколку што беше случај во операциите за зачувување на мирот, кои всушност се базираа на воениот персонал. Во тие операции војници се само ретки поединци, како на пример воени набљудувачи или воени советници. Додека, пак, во новите операции, но и во операциите за зачувување на мирот, во поголем обем се вклучува цивилната полиција, а тежиште на персоналот е во цивилните меѓународни и локални службеници кои споровите ги решаваат на дипломатски начин. Затоа, многу од овие акции се водат во рамките на Одделот за политички прашања на Обединетите нации, а не во рамките на Одделот за операции за зачувување на мирот. Публикацијата на Обединетите нации (UN Peace Operations, Year in Review) исто така укажува на оваа нова поделба на два типа операции:

- операции за зачувување на мирот и
- политички мировни операции и операции за градење на мирот¹⁵.

Со оглед на тоа што т.н. политички операции сè уште се новина во историјата на мировните операции, сè уште не можеме да ја оцениме нивната успешност. Заради фактот што тие се насочени повеќе кон спречување на спорови и кон повторно воспоставување на политички, стопански, дипломатски и други односи меѓу

¹⁴ Jelusic: 2005: 25

¹⁵ Исто, стр.26

спротивставените страни, заклучуваме дека се наменети за надминување на една од главните критики на историски попознатите операции за зачувување на мирот, кои ги замрзнуваа конфликтите, но не ги решаваа. Според терминологијата што се користи во мировните студии, операциите за зачувување на мирот, всушност, се операции за градење на негативен мир, кога инаку нема многу физичко насилство, но останува структурното насилство и неразвој. Новите политички операции, пак, заради нивната насоченост кон градењето на мирот, всушност, се операции за градење на позитивен мир. Заради пренесување на тежиштето на дејствувањето од воената организација и цивилната полиција на политичка институција би можеле да ги именуваме со работен наслов „Мировни операции од Трета генерација“¹⁶.

Наместо заклучок

Типологијата на мировните операции може да се направи според три клучни критериуми: од периодот на Студената војна и по неа, во однос на степенот на вооруженоста на припадниците и во однос на бројот и разновидноста на учесниците. Според првиот критериум се применува типологија на операции за зачувување на мирот од Прва и Втора генерација. Значајно за операциите од Првата генерација е што во согласност со нивниот мандат, мировните операции не беа наменети за решавање на конфликти туку за спречување воен судир. Додека, пак, за мировните операции од Втората генерација е специфично што во некои случаи се напушта согласноста на спротивставените страни како услов за дејствување на Советот за безбедност на Обединетите нации.

Типологијата на мировните операции според степенот на вооруженоста на припадниците укажува на фактот дека намената на типологијата е да се прави разлика меѓу операциите во кои вообичаено учествуваат офицери како набљудувачи на различни мировни процеси, на процеси на разоружување и нешто што е од посебно значење е тоа што треба да се испочитува и условот на исполнување на склучените спогодби. Додека, пак, спротивни на набљудувачките операции се вооружените операции. За нив е значајно што со нивниот мандат се предвидува носење на соодветно оружје.

Традиционалните операции за зачувување на мирот се перципираат и како операции во кои учествуваат само воени лица. Всушност, нивниот мандат е ограничен и тоа само на разграничување на спротивставените страни. Се смета дека основната цел на овие операции не е решавање на спорови или отстранување на причините за нив. Тоа би требало да претставува специфика на овие мировни операции.

Се смета дека голем придонес во развојот на типологијата на мировните операции е направен од страна на Марак Гоулдинг. Според него, типологијата на мировните операции треба исклучиво да се прави според нивниот мандат. Всушност, со овој „критериум“ тој дефинира шест групи операции за зачувување на мирот. И на крај, посебно внимание за аналитичарите буди типологијата која е поврзана со развојот на мировните операции. Имено,

¹⁶ Исто, стр.26

според сите карактеристики овие операции со право ја добија квалификацијата дека тоа се мировни операции од нова, можеби трета генерација. Нивната специфика произлегува од пренесување на тежиштето на дејствувањето од воената организација и цивилната полиција на политичка институција.

ЛИТЕРАТУРА

1. Goulding Marrack, 1993: The Evolution of United Nations Peacekeeping. International Affairs 69 (3).
2. Jelusič Ljubica, (2005): Mirovne operacije in vloga Slovenije, Fakultet za družbene vede, Ljubljana.
3. Митревска Марина, (2010): Превентивна дипломатија, Филозофски факултет, Скопје.
4. Hansen Annika, (2002): From Congo to Kosovo: Civilian Police in Peace Operations. New York, London: Oxford University Press, The International Institute for Strategic Studies. Adelphi Paper 343.

ОД ДРУГАТА СТРАНА НА ТРАДИЦИЈАТА: СУШТИНАТА НА ПОТРЕБАТА ОД НОВИОТ КОНЦЕПТ НА НАТО И МОЖНОСТА ЗА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Методи ХАЦИ ЈАНЕВ

Армија на Република Македонија

Апстракт: Новиот стратезиски концепт на НАТО треба да ја дефинира траекторијата по која ќе продолжи да дејствува Алијансата. Генерално, идејата околу новата улога на НАТО ги подели земјите-членки во три групи. На една страна се земјите кои го гледаат НАТО во проактивна улога како гарант на светскиот мир и безбедност. Во втората група се земјите кои приоритетот на НАТО го гледаат во традиционалниот пристап за колективна самоодбрана, но не ја исклучуваат можноста за дејствување во операции околу наметнување и одржување на мирот. Третата група ја сочинуваат земјите кои сметаат дека приоритет на НАТО треба да биде во насока на обезбедувањето на традиционалната улога предвидена со членот 5 од Договорот. Во едни вакви услови и во услови во кои Македонија и понатаму заради политичката блокада е надвор од заштитата на безбедносниот чадор, свежите идеи се можност која што Македонија може да ја врати во игра до полноправното членство.

Клучни зборови: НАТО, стратезиски концепт, неконвенционални закани, реформи, Македонија

FROM THE OTHER SIDE OF TRADITION: THE ESSENCE OF THE NEED FOR NEW CONCEPT OF NATO AND THE POSSIBILITIES FOR REPUBLIC OF MACEDONIA

Abstract: NATO's new strategic concept should define the future of the Alliance. In general the idea about the new role that NATO should play divided its members in three groups. On one side there is a group that sees NATO in a proactive sense as a guarantee to international peace and security. Second group is consisted of countries that in the context of security hierarchy give priority to the traditional meaning of the collective self-defense, but they do not decline the possibility for peace enforcement operation i.e. beyond the NATO's traditional scope. Third group consists of countries that NATO's key priority should be nothing else but traditional collective self-defense. Having all of this in mind, knowing that Macedonia is still politically blocked the fresh ideas are real opportunity that might bring Macedonia back until full membership is accomplished.

Key words: NATO, strategic concept, unconventional threats, reforms, Macedonia

Вовед

Смената во политичкиот врв во САД значително ги релаксирале односите со традиционалните европски сојузници, а особено со членките на НАТО. Тензиите околу клучните прашања на несогласувања, коишто се отворија со „глобалната војна против тероризмот“, многу вешто, како што само тоа го умеат демократите, се пребродија. Иако реално, на меѓународен план во однос на проблематиката во справувањето со современите предизвици од тероризмот, речиси и да не се промени ништо, семантиката и манипулацијата со инструментите на моќ даде значителна свежина која претходно беше затруена со игнорантскиот однос на Бушовата администрација. Новитетите кои ги заговара администрацијата на Обама за НАТО не се нешто што лесно ќе помине како идеја. Ова е од причина што враќањето на НАТО во игра значи потреба за суштинска промена на НАТО во контекст на тезата дека проблемите и заканите на меѓународен план, со смената на администрацијата во САД и на дел од европските сојузници, не се сменија. Без разлика на сè, идејата за нов стратески концепт на НАТО недвосмислено укажува на потребата од широк меѓународен и политички форум поткрепен со стандардизиран воен сегмент подготвен да се носи со новите безбедносни предизвици. Овој сегмент треба да биде со редефинирана улога која ќе е подредена, но и во функција на цивилниот сектор во одредени ситуации. Само на тој начин, со успех ќе им се застане на патот на современите безбедносни предизвици. Сепак, идејата за промена на стратескиот концепт не е најтопло примена од сите членки. Генерално, по однос на ова прашање земјите-членки се поделија во три групи: земји кои го поддржуваат традиционалниот пристап за НАТО; земји кои се согласуваат околу потребата од промена и група земји кои немаат генерален став и кои одлуката околу потребите би ја донеле во согласност со инхерентните интереси коишто тие ги имаат. Од двата правци на дејство, а во согласност со ставовите што соседите околу нас ги имаат по однос на ова прашање, произлегува дека Република Македонија најголема корист би имала доколку се прифати опцијата која ја заговара САД. Искуството на АРМ, реформите во безбедносниот сектор и подготвеноста за нови проекти се адутите преку кои Македонија може да го бара својот пат во доменот на безбедноста до полноправното зачленување во НАТО.

Смената на политиката на САД: причина за смена на безбедносниот концепт на НАТО

Промената на државниот врв во САД, меѓу останатото доведе до смена и на пристапот кон најсуптилните безбедносни прашања во меѓународната политичка сцена¹. Таквата смена се однесува на пристапот кон проблемот со заканите од современиот тероризам и центрите кои го генерираат овој феномен, кои се огледуваат во т.н. проблематични држави (држави со пропаднат систем и „грубите“ држави)².

¹ [Spencer Ackerman](http://washingtonindependent.com/54152/obama-aide-declares-end-to-war-on-terrorism), “Obama Aide Declares End to War on Terrorism, New Approach to Focus on Root Economic and Social Causes”, 06 Aug 2009, достапно на: <http://washingtonindependent.com/54152/obama-aide-declares-end-to-war-on-terrorism>

² Попрецизно за овие држави види во: Patrick Stewart, “Failed’ States and Global Security: Empirical Questions and Policy Dilemmas”, Blackwell Publishing, 2007, стр. 644–662

Во оваа насока, наместо пристап кој кон односот на сили на меѓународен план би му приоѓал од аспект на „соло“ политика базирана врз бескрупулозен егоцентризам, се премина кон еден глобализам поставен во порите на либерализмот и идеалистичките перспективи за решавањето на меѓународните предизвици³. Поинаку кажано, смената на администрацијата повторно ги врати во игра поддржувачите на идејата за успехот на глобализацијата, а заговарачите на теоријата за судирот на цивилизациите ги стави во подредена улога⁴. Наспроти ваквите ставови, иако дискутабилно, постојат ставови кои се движат на линијата дека со смената на домаќинот во Белата куќа, впрочем, не се смени ништо спектакуларно.

Накратко, овие ставови се оправдуваат со тоа дека од глобална војна против современиот тероризам, се премина на глобално справување со бунтовници⁵. По редифинирање на целите (крајните цели во контекст на воените планери), состојбата во Ирак „привидно“ се стабилизира. Привидно, од причина што доколку некој би направил споредба на инцидентите и бројот на лица кои гинат денес во Ирак и да речеме во 2004, 2005 или 2006 година, резултатите нема да бидат многу различни. Во исто време, упадите на пакистанска територија не прикинуваат (и денес отвораат голем број дебати).⁶ „Гвантанамо“ уште функционира, додека најавите за повлекување од Авганистан најверојатно ќе се одложат за друг период⁷. Доколу сето ова го ставиме на хартија и го споредиме со матрицата на донесување одлуки и влечење потези за време на Бушовата администрација, ќе согледаме дека во суштина не се сменило ништо. Глобалните бунтовници не се ништо друго туку терористите од глобалната војна против тероризмот. Во исто време, смената на режимите и во Авганистан и во Ирак не успеа да се трансформира во експресна и успешна приказна на систем на градење на нации, а контроверзните операции кои ги изведуваат специјалните сили, иако со релативно мал интензитет, уште функционираат во Северна и во Централна Африка.

Меѓутоа, ваквата анализа има една аномалија бидејќи не го вклучува клучниот фактор, а тоа е методот според кој се води меѓународната безбедносна и политичка сцена. Овој исцрпен вовед е од особено значење, бидејќи главните хипотези оваа рсправа ги гради токму врз рефлектирањето на промената на методот, што силно

³ Brian Forst, “Terrorism, Crime and Public Policy”, Cambridge University Press, 2009, стр 73

⁴ Пошироко околу ова види во: Fukuyama, Francis, “History is Still Going Our Way – Liberal Democracy Will Inevitably Prevail,” Wall Street Journal, October 5, 2001

⁵ Toby Harnden, “Barack Obama adviser rejects ‘global war on terror’”, Washington Published: BST 07 Aug 2009

⁶ Al Jazeera, “Lethal US drone raid in Pakistan” објавено 12.03.2010 г., види на: <http://english.aljazeera.net/news/asia/2010/03/201031018114779678.html>, исто и: Pakistani-U.S. Raid Nabs Mullah Baradar: Kayani Doctrine in Full Effect, достапно на: <http://pakistanpolicy.com/2010/02/16/pakistani-u-s-raid-nabs-mullah-baradar-kayani-doctrine-in-full-effect/>.

⁷ The New York Times, “Obama Issues Directive to Shut Down Guantánamo”, January, 21 2009, но ви и: The New Ldger, “Guantanamo Bay, And The Obama Administration’s Failure Of Leadership”, 4th July, 2010

влијае врз промената на приоритетите во безбедносната политика на САД во контекст на тоа како новата администрација планира да се справува со предизвиците.

Имено, Обама и неговиот тим многу добро ја разбраа грешката на Буш, кој заборави на сопствениот центар на гравитација – домашното јавно мислење. Тоа пак, се чини, дека многу добро го препознаа челниците и стратезите на „Ал каеда“. Грешките во имплементацијата на инструментите на моќ, преголемото потпирање на војската или на М (доаѓа од М-Military), а запоставувањето на останатите инструменти на моќ, пред сè на дипломатијата, го донесе исходот на процут на меѓународниот тероризам и зголемување на безбедносните ризици⁸. Оттука, потребата од помирување на односот со сојузниците и условно, потребата од „пеглање“ на перспективите кон современите предизвици, внесе значителна свежина на меѓународната политичка и воена сцена, но и пред американската јавност. Ова е особено важно ако се знае дека одредени контроверзни прашања како оние за „Гвантанамо“, за упадите на пакистанската територија и проблемот со авганистанската администрација, се реалност која сè уште функционира.

Во насока на претходното, условно кажано „доминацијата на Д“ – (доаѓа од Diplomacy) врз „М“ е евидентна и во контекст на визиите околу задвижувањето на војската како инструмент на државна моќ. Меѓутоа, некој со право би се запрашал дали ова е нешто ново, или пак, во минатото веќе сме биле сведоци на еден ваков пристап? Ако се погледне кој стои зад идејата за новиот концепт на НАТО и ако се види начинот на кој тимот кој го предлага ова имал успех во минатото, се чини дека сите дилеми по однос на ова прашање се разрешени.

Имено, по однос на прашањето околу тоа дали на НАТО му е потребен нов концепт или не, е формирана Работна група од експерти чиј водич е никој друг туку, Медлин Олбрајт. Ако само се знае дека идејата за првата смена на стратегискиот концепт на НАТО во доцните 90-ти години од минатиот век, ја даде токму таа, кога беше дел од Клинтоновата администрација, станува исто така јасно дека на прашањето околу пристапот кон современите предизвици најверојатно ќе се оди со „старата шема“ (се разбира со по некој свеж и автентичен зачин).

Во услови кога многумина беа збунети од тоа која е потребата, а потоа и улогата на НАТО кога заврши Студената војна, оригиналното решение произлезе од Олбрајт⁹. Покрај тоа што Медлин Олбрајт беше главен промотор за проширувањето на НАТО, таа, исто така го изнајде клучот за враќање на НАТО во игра, кога многумина се обидуваа да го отпишат. Накратко, големиот исчекор од дефанзива – гаранција за одбрана сите земји-членки, условно го втурна НАТО во офанзива и зачетоци на

⁸ Robert E. Hunter (principal author), Edward Gnehm, and George Joulwan, “Integrating Instruments of Power and Influence”, RAND, 2008

⁹ U.S. Department of State, “Transcript of Hillary Clinton’s remarks”, CEO Atlantic Council, 22 February 2010

превентивна дипломатија преку закана од употреба на сила во име на зачувување на светскиот мир и стабилност. Во превод, од класична одбранбена функција воените лидери навлегоа во „бизнисот на системот на градење на нации“ преку агресивните операции во име на Главата-VII од Повелбата (неметнување на мир). Успехот во прилагодувањето на новите мисии и тестирањето на воената моќ во функција на политиката во разрешувањето на конфликтите во поранешна Југославија, набргу го исфрлија НАТО како „докер“ за разрешување на контроверзни проблеми. Конкретно, интервенцијата на НАТО на Косово во 1999 година, без Мандат на Советот за безбедност, попрецизно, со вето од два постојани члена (Русија и Кина), и набилданиот легитимитет за операцијата со *ex post facto* одобрувањето од ООН, јасно говори за моќта на ваквата опција.¹⁰

Знаеме дека по однос на прашањето на Косово не постоеше консензус на меѓународната политичка сцена. Во тој контекст знаеме и дека дипломатијата како инструмент на моќ беше максимално и прецизно искористена во комбинација со информациската кампања и економските пакети, како два следни инструменти на моќ во рангот на приоритетите. Војската е само последниот избор во ваквиот пристап кон меѓународната политичка сцена, но не е неостварлив и неупотреблив. Доколку дојде до негова употреба (се мисли на инструментот на моќ – вооружени сили) знае да биде исто толку силен и сериозен како и во случајот со опцијата на унилатералната практика. Разликата е во тоа што засега на меѓународен план опцијата која ја нуди оската „Клинтон-Олбрајт“ многу добро проаѓа кај Европјаните од аспект на легитимитет. Во таа насока, иако операцијата „Слобода за Ирак“ од меѓународно – правен аспект беше далеку полегална од онаа на Косово, перцепцијата и помеѓу традиционалните сојузници и помеѓу непријателот е дека тоа беше грешка, па дури и обид на САД да дефилира со својот хегемонизам¹¹.

Еден подетален аспект на состојбата на меѓународно-безбедносен план би нè довел до констатацијата дека современиот тероризам применуван од „Ал каеда“ и нејзе афилираните групи заземе енормни размери. Тој е глобален феномен кој има апокалиптични и тотални цели. Него го применуваат не-државни актери кои немаат матична држава. Отсуството од матичната држава пак, е проблем од причина што во услови на свет кој почива на глобализација и пристап од аспект на ограничен суверенитет на државите на меѓународната политичка сцена не постои титулар кој ќе понесе одговорност. Присуството на оружјата за масовно уништување го креира целиот ужас во овој контекст. Оттука, станува јасно зошто Обама не успеа да го затвори „Гвантанамо“, сè уште се мачи со тајните операции во Африка, има тешкотија

¹⁰ Heike Kreger, “The Kosovo Conflict and International Law”, Cambridge University Press, 2001, стр. 336-347

¹¹ C. Fijnaut, J. Wouters & F.Naert, “Legal Instrument In the Fight Against Terrorism, A Transatlantic Dialogue”, Martinus Nijhoff, Boston, 2004.

да му објасни на сопствениот електорат зошто употребува беспилотни летала за упад на пакистанска територија и сл. Едноставно, би рекле дека проблемот е тука, сакале ние тоа да го признаеме или не. Меѓутоа, она што според администрацијата на Обама е неопходно за решавање на овој проблем е мултилатерален пристап кој ќе ја избегне хистеричноста на „републиканскиот унилатерализам“.

Ваквиот пристап кон феноменот на современите закани од тероризмот своите адути ги гради врз помирувањето на двата пола кои ја оптоварија администрацијата на Обама. Избегнување на феноменот на „Гуливер“- цинот растегнат од асиметрично мали и слаби актери и задоволување на американската себеперцепција за светски лидер и доминација. Во дипломатски и академски термин, тоа значи остварување на националните интереси на САД преку мултилатерализам во кој ќе постојат неколку помали центри на моќ и еден авторитативен лидер кој ќе ја води елитата, а тоа се САД.

Оттука, новиот стратегиски концепт на НАТО кој го заговара администрацијата на Обама е погубен за традиционалистите во рамките на НАТО, но е можност за земјите како Македонија. Зошто е тоа така? Зошто традиционалистичкото крило нема интерес за промени во НАТО? И како Македонија може да ја препознае својата шанса? Ова се прашањата на коишто во расправата која следи ќе понудам одговори кои се резултат на една исцрпна анализа во еден подолг период по однос на ова прашање.

Безбедносните предизвици наспроти индивидуалните перцепции на државите-членки и новиот стратегиски концепт на НАТО

Денес, кога НАТО го има ексклузивитетот да биде најмоќната воено-политичка организација во светот, тој исто така се соочува со една мошне сериозна дилема која гравитира околу перцепциите за неговата иднина. Иако идеите на САД и на дел од државите се насочени кон користење на НАТО како инструмент во пристапот кон современите предизвици, дел од членките имаат сопствени перцепции по однос на ова рашање.

Анализата на одбранбените перспективи на сите членки укажува дека покрај несогласувањата околу фундаменталните прашања постои дополнителна дисперзија и во однос на други прашања¹². Поспецифични во тоа се прашањата околу каталогот на хиерархијата на задачи кои ќе произлезат со новиот концепт, доколку постои согласност за него. Поедноставно кажано, дали условно „пет килограми овошје“ ќе се гледа од аспект на тоа дека тие пет килограми се „овошје“, или пак, ќе се гледа од аспект на тоа кои се неговите нутрицистички вредности, каков е квалитетот, кој, кога, каде и со која цел го произвел, и сл.

¹² Околу анализата види во: Mateusz Gniazdowski, “NATO Member States and the New Strategic Concept: An Overview”, The Polish Institute of International Affairs, 2010

Без да навлегуваме во една детална анализа околу овие прашања на несогласување (бидејќи трудов ја нема таа намера), ќе се задржиме на основните проблеми околу кои постојеја несогласувања пред Самитот во Лисабон. Генерално, би можеле да издвоиме три групи земји кои се групираат по однос на прашањето околу тоа што треба да опфати новиот стратемиски концепт на НАТО.

Првата група земји ја сочинуваат т.н. група на глобалисти. Тоа се земји кои иднината на НАТО ја гледаат во прифаќањето на посериозна одговорност по однос на светскиот мир и светската стабилност. Ваквиот пристап нужно ја става во подредена улога традиционалната идеја за колективната безбедност. Глобалистите (групата земји кои го заговара овој пристап) сметаат дека НАТО мора да се фокусира на градењето капацитети преку кои ќе ја дизајнира светската безбедност. Преку тоа, според нив, превентивно ќе се спречи појава на закани во одделни области. За таа цел, тие повикуваат на константна и интензивна надградба на релевантните капацитети за експидициско дејствување на Алијансата. Предводник на оваа група земји, како што може да се претпостави, се САД, Велика Британија и Канада, а се поддржани од Данска и до одредено ниво од Холандија¹³.

На средината околу прашањето по однос на иднината на НАТО, се земјите од т.н. „коалиција на членот-5“. Оваа група ја сочинуваат земји кои ја поддржуваат, според нив, реалната опција наспроти декларативната опција во поглед на меѓународната стабилизација. Позитивната улога којашто НАТО треба да ја има во поглед на светската стабилност тие ја гледаат во гаранцијата којашто Алијансата треба да ја обезбеди со фокусирање врз значењето на членот 5. Аргументите, според нив, се дека преку ваквата порака за посветеноста на колективната самоодбрана ќе се дејствува на одвраќање на заканите, значи превентивно во поглед на светската стабилизација, односно зачувување на мирот и стабилноста. Оваа група претежно ја сочинуваат земјите кои се придружија на Алијансата по 1990 година, а посебно Полска и Балтичките земји, но делумно и Норвешка и Турција. Би можеле да кажеме дека оваа група земји е мека опција на проактивниот пристап кој го заговараат САД околу иднината на НАТО¹⁴.

Конечно, спротивниот пол по однос на прашањето за идниот концепт на НАТО го градат т.н. група на „пасивни традиционалисти“. Од анализата на нивните стратемиски документи, воениот буџет и изјави и однос по одредени прашања се добива впечаток дека оваа група земји ја сочинуваат членки кои се неодредени и тивки по однос на ова прашање. Во оваа група земји се вбројуваат земји кои покажуваат многу мал интерес за безбедносниот сектор и тој воопшто не е во нивниот фокус. Водени од сопствените интереси оваа група на земји по однос на иднината на НАТО

¹³ Истото, стр. 5

¹⁴ Истото, стр.6

е слепа за современите предизвици кои доаѓаат од меѓународниот тероризам и транснационалниот криминал, на пример. Тие се фокусирани врз класичните закани кои доаѓаат од државите во традиционална смисла. Од друга страна, оваа група на држави не го гледа НАТО како единствено решение на овие проблеми. Тие би го задржале НАТО, но заради економската криза од која страдаат тие би ги скратиле трошоците за НАТО. Ова, некој со право би претпоставил, ги вклучува земјите од т.н. „јужно крило“ на држави како што се Португалија, Шпанија, Грција и Италија. Во оваа група иако не целосно, би ја сместиле и Германија, особено по најавата за екстремно кратење на воениот буџет. Делумно, од причина што и Германија има интерес да ја види Алијансата во една проактивна улога, но не онака како што ја имаат замислено Олбрајт, Клинтон и секако, Обама. На Самитот не очекувам дека оваа група би ја блокирала идејата на САД, но секако дека ќе ја прифати опцијата која најмалку чини на политички и на економски план.

Од сето она што го изнесов по однос на ова прашање се чини дека новиот документ ќе биде спакуван во идеалистички речник, кој за војниците е секогаш, да не бидам груб, но „фрустрирачки и нејасен“. Во поблага форма, овој документ ќе биде генерално формулиран, со многу политика во термините кои ќе се користат да ги опишат идните улоги на НАТО. Потребата од една ваква перцепција на стратемскиот концепт е неопходна поради тоа што стратемски концепт не е ништо друго туку замена за стратегија на НАТО. Тоа, во отсуство на стратегија во класична смисла, за воените лидери се насоки преку кои треба да се градат и развиваат пермисите на новата доктрина. Новата доктрина, пак, е таа која ќе ги рedefинира организацијата и структурата на силите на Алијансата, но и начинот на кој воените лидери ќе вршат преведување на политичките насоки во задачи на теренот. Какви и да било расправи околу тоа дека за војниците и не е битно какви се насоките, дека тие би требало да „отпоздрават и да ја извршат задачата“ се истрошени и нереални. Тоа е од причина што „западниот модел“ на процес на донесување на воени одлуки почива врз идејата за децентрализација. Тоа пак, само по себе укажува дека по дадените насоки целокупниот процес на одлучување, до моментот на добивање согласност за извршување на задачата е препуштен на оние кои се наменети за тоа – воените планери и лидери. Оттука, за да се премости овој феномен, многу е веројатно дека ќе се донесат дополнителни документи од каде воените лидери ќе ги црпат насоките за донесување на одлуки.

Шансата на Македонија

Иако на сите им е јасно дека Република Македонија направи сè за да стане дел од Алијансата, па дури и многу повеќе од голем број земји-членки, членството во НАТО изостава. Политичката блокада на Грција зачудувачки за сите, не остави надвор од „чадорот на колективната заштита“. Иако на сите, па и на Грција, ѝ е јасно дека Македонија заслужува да биде дел од Алијансата, во

услови на современите закани Македонија сепак, има шанса да наметне поинаков вид соработа кој имплицитно ќе ја добие благонаклонетоста на големите сили, пред сè, мислам на САД.

Неутралните анализи кои се прават околу безбедносните ризици во однос на Македонија како најголема закана не го гледаат надворешниот фактор, туку опасноста од потенцијално нарушување на воспоставениот баланс околу етничкиот конфликт-менаџмент. Без да навлегуваме во дебати околу таквата можност, би заклучиле дека опасноста од нарушувањето на тој баланс надвор од Алијансата постои, но не императивен. Попрецизно, во документите на НАТО, политиката која ја водат неговите членки, како и заради тенденциите кои постојат, во перспектива со новиот одбранбен концепт, прашањата од доменот на внатрешен вооружен конфликт (или негова поблага манифестација во контекст на нарушување на балансот за кој претходно стана збор) речиси и да нема. Расправата околу анализата на пристапот на државите-членки по однос на новите перспективи околу безбедносниот концепт укажа на тоа дека фокусот на трите табори се движи на линијата од пасивна самоодбрана, преку посветена самоодбрана која ќе послужи за одвраќање на идните закани, до проактивна улога и дејствување кон овие закани. Прашањата од доменот на внатрешен етнички конфликт-менаџмент не се на агендата на ниту еден од нив¹⁵.

Ова не смее да се сфати дека овој текст заговара став дека на Македонија не и е потребен НАТО, туку дека во потрагата по патот до остварување на целта – полноправно членство во НАТО, Македонија може да изнајде алтернативи со кои ќе си ја обезбеди посебната улога кај сојузниците. Оваа теза е поддржана заради два аргументи. Прво, политиката на нашите соседи по однос на ова прашање и второ, искуството кое го имаме на овој план. Во делот кој следи ќе се осврнеме на овие прашања преку кои се гради аргуменатцијата на тезата.

Политиката на соседите членки на НАТО и позицијата на Македонија со новиот стратегиски концепт

Градењето на добрососедски односи е императив за она што го заговараат лидерите околу новиот стратегиски концепт на НАТО. Ова е особено значајно за првите две групи држави, а особено за проактивното крило предводено од САД. Со оглед на тоа што основата на која се заснова концепцијата која ја заговара САД, меѓу останатото е во добрите меѓусоседски односи во контекст на заемната соработка. За тоа, пак, секако се потребни две страни. Сето ова нè води до анализата на интересите на соседните земји-членки и прашањето околу приоритетите на НАТО и прашањето за полноправното членство на Македонија во НАТО.

¹⁵ Пошироко околу безбедносните перспективи во Македонија види во: International Crisis Group, Europe Briefing, №52, 12 January 2009

Албанија

Како земја во која јавната поддршка за членство во НАТО беше исклучително висока (90 %) Република Албанија заедно со Република Хрватска, без Македонија, стана дел од НАТО во 2009 година. Ваквата поддршка на НАТО според одредени ставови датира од посветеноста на НАТО на косовското прашање – заштита на албанското малцинство во тогашна Сојузна Република Југославија, но и на перцепцијата кај населението за традиционално одличните односи со САД. Улогата на САД, впрочем, за Албанците е уникатна и доминантна¹⁶.

Со сили од околу 14. 300 војници до почетокот на 2009 година, зголемен буџет од 198 милиони долари на 233 милиони долари за 2008 година Албанија влезе во НАТО како земја која има најмал буџет¹⁷. Оттука, проблемите со реформите кои се неопходни за првата и делумно втората опција околу новиот стратегиски концепт за НАТО наметнуваат сериозен проблем. Кон ова треба да се има предвид и десетгодишната посветеност на Албанија под покровителство на САД за реформи во одбраната кои се согледуваат во редуцирањето на војската (намалување на бројката од 30. 000 припадници) и ослободување од застареното оружје до обновување на авиобазите.

Во поглед на хиерархијата на НАТО, Албанија првенствено ја поддржува идејата за проактивно дејствување на НАТО што ја заговара САД. До крајот на 2009 година Албанија учествуваше со 280 војници во Авганистан, бројка која денес е речиси двојно зголемена¹⁸. Од друга страна, сè додека Албанија не набави нови современи авиони, НАТО ја презеде обврската за надлетување на воздушниот простор над нејзината територија¹⁹. Во врска со прашањето околу распоредувањето на безбедниот ракетен штит, Албанија уште еднаш ја потврди посветеноста на соработката со САД, нудејќи им ја својата територија на САД за оваа намена.²⁰ Политиката на Албанија ја поддржува идејата за проширувањето на НАТО²¹. Покрај тоа, што ја поддржуваат целата група на земји од Западен Балкан, Албанија е свесна за тоа дека Македонија е подготвена за НАТО. Впрочем, тоа доаѓа и од фактот што инструктори од специјалните сили на Македонија веќе две години по ред ги обучуваат специјалните сили на Албанија.

Бугарија

Како членка на НАТО од 2004 година, Бугарија е со воен буџет од околу 1,98 % од бугарскиот БДП и 40. 000 војници кои од 2008 година се целосно професионални.

¹⁶ Изјава на: Sokol Gjoka, Ambassador of the Republic of Albania in Poland, 18 September 2009, PISM archive

¹⁷ International Institute for Strategic Studies, "The Military Balance 2009", Routledge London, 2009

¹⁸ International Security Assistance Force and Afghan National Army Strength & Laydown, 1 October 2009 r., www.nato.int/isaf/docu/epub/pdf/placemat_archive/isaf_placemat_091001.pdf.

¹⁹ 'Albania grants NATO permit to patrol its airspace', Southeast European Times, 7 May 2009, www.setimes.com

²⁰ 'Albanija bi prihvatila američki protivraketni štit', Blic, 23 February 2009, www.blic.rs.

²¹ 'Topi takon drejtorin e Sigurisë në NATO', *Gazeta Shqiptare*, 25 September 2009, www.balkanweb.com.

Бугарија го поддржува НАТО со 507 војници, од кои 460 се во Авганистан во мисијата ИСАФ и 47 во КФОР. Но, во Бугарија е евидентно опаѓањето на поддршката на НАТО кај населението, каде што, според статистиката, трендот на опаѓање се бележи од 58 % поддржувачи на НАТО во 2006 година, на 54 % поддржувачи во 2008 година, до само 50 % поддршка од населението во 2009 година.

Прашањето за новиот безбедносен концепт на НАТО не е на агендата на бугарските интереси. Меѓутоа, од однесувањето на бугарската политичка елита многу лесно може да се заклучи дека истата е подготвена да го следи курсот кој го диктираат Американците по однос на прашањето околу иднината на НАТО. Ваквата констатација околу недефинираната бугарска позиција доаѓа од изјавите на бугарските челници, но и од јавното мислење во Бугарија, произлезено од официјалните анкети.

Така на пример, претседателот Ѓорѓи Прванов, при неговото обраќање по однос на безбедносните предизвици, случајно или не, го испушти НАТО и не го спомена во ниту еден контекст²². Прашањето околу хиерархијата на приоритетите кои Алијансата треба да ги има на својата безбедносна агенда, според новата елита во Бугарија, треба да се фокусираат врз потенцијалните конвенционални конфликти во Западниот Балкан и Каспискиот Регион²³. Ова е прва ваква изјава која скршнува од курсот што речиси сите бугарски политички елити го имаа уште од 1998 година (кога беа првите сериозни обиди за зачленување во Алијансата) кога како приоритет се ставаше проактивната улога што НАТО треба да ја има. Ваквиот став најверојатно е резултат на „комотната“ позиција која на безбедносен план по однос на членството во НАТО го има Бугарија, но и на економската состојба која владее во Бугарија. Од друга страна, прифаќањето на позиција која го следи теркот на проактивна улога на НАТО би барало редефинирање на одбранбените структури, реформирање на конвенционалните сили и нивно адаптирање во сили кои ќе бидат подготвени да се справат со новите асиметрични и неконвенционални предизвици. За конфузијата да биде поголема, нешто подоцна, официјални претставници на бугарските безбедносни структури ќе се присетат да споменат дека опасноста од електронските неконвенционални закани, сепак треба да бидат приоритет на Алијансата, како и дека Бугарија е свесна за ризиците кои овие закани ги имаат по безбедноста на нејзините членки. Уште повеќе, подоцна ќе следат и изјави за тоа дека Бугарија е свесна за потребата од НАТО-операциите во проактивна смисла како оние во Авганистан, но и дека првата линија на одбрана на Бугарија не е физичката граница, туку кризните жаришта како Авганистан (ова е најверојатно идејата којашто германскиот министер за одбрана Штрук ја даде во 2002 година велејќи дека линијата на одбрана на Германија е во

²² Lecture delivered by President Georgi Parvanov entitled 'National Security Facing New Challenges', 16 January 2009, www.president.bg/en/news.php?id=87,

²³ Н. Младенов, „Актуелните Предизвикателства и Основни приоритети пред обранителната политика на Република Булгария“, www.mod.bg/bg/documents/modernization/20080325_Actual_Plan.pdf, pp. 6-7.

Авганистан, зборувајќи во интервју за „Шпигел“ околу современиот пристап кон антиципирачката самоодбрана)²⁴.

По однос на одбранбениот ракетен систем, повторно се присутни осцилации во политиката на бугарската политичка елита. Од изјавите за доброволно пристапување кон ваквата идеја (пред Самитот во Букурешт 2007), преку резервата по однос на ова прашање (на Самитот во Букурешт 2007), до најновите преговори по однос на ова прашање за целосно прифаќање на позициите кои ги бара САД и нивно повторно редефинирање по критиките од Русија на почетокот од 2010 година.

Во однос на политиката околу проширувањето и Република Македонија, Бугарија смета дека тоа е прашање кое регионално треба да се реши. Во меѓувреме, поранешниот министер за одбрана Бојко Ноев, кој е доста влијателен по однос на овие прашања, смета дека прашањето на консензус не е најдобрата опција за помалите членки и дека е потребно редефинирање на ова прашање. Тоа пак, секако оди во прилог на Република Македонија.

Грција

Слепото прево на НАТО во низа години наназад и понатаму останува да биде еден од најпасивните играчи на масата. Во однос на безбедносните приоритети, Грција го гледа НАТО во традиционална смисла. Прашањата од доменот на енергетиката се надвор од интерес за Грција. Истата приказна ја следи идејата и за борбата против „сајбер-заканите“ на кои Грција најпрвин им се придружи, но ваквата улога беше суспендирана за време на изборите.

Позицијата која Грција ја има по однос на безбедносните приоритети на НАТО може да се разбере ако се знае стравот кој таа го има од Турција. Комплексноста на проблемот е во тоа што и Турција е членка на НАТО и тоа една од најсилните. Најфрустрирачки од сè, е ставот околу проширувањето. Грција е за тоа да се следи политиката на отворена врата, но условно, и тоа откако ќе се исполнат сите услови поставени како стандард на НАТО. Фрустрирачката позиција по однос на ова прашање е фактот што самата Грција не е спремна докрај да им одговори на овие стандарди, особено не после сите скандали кои се случиле во нејзиниот делокруг.

Како да се поентира?

Имајќи ги предвид сите претходно споменати анализи во оваа расправа, и знаејќи дека Македонија има огромно, речиси десетгодишно искуство на учество во операции кои се надвор од традиционалниот пристап, сметам дека нашата шанса можеме да ја побараме во преземањето на лидерската улога во регионот

²⁴ Petio Petev – Director of the NATO, and International Security Department of the Bulgarian Ministry of Foreign Affairs. 12-15 May 2008 – Visit to Romania and Bulgaria – Sub-Committee on Energy and Environmental Security, www.nato-pa.int/Default.asp?SHORTCUT=1572.

по однос на овие прашања. Во прилог на ова се неколку аргументи.

Прво, современиот концепт бара посветени сили кои ќе бидат подготвени да се справат со новите предизвици, но неконвенционално. Македонија веќе 10 години активно учествува во ваков тип на операции. Позитивното во таквото учество е тоа што не сме само слепа толпа во тие операции, туку во одделни случаи и значаен фактор. Околу ова, само ќе ги наведеме бројните награди кои македонските херои ги добија од партнерите со кои соработуваме во овие операции. Тоа несомнено отфрла каков и да било „нарцисоизам“ во контекст на подготвеноста на Армијата на Република Македонија.

Второ, лидерот кој го заговара современиот концепт, САД, се подготвени да поддржи проект кој ќе се поклопи со заложбите за остварување на целите. Оттука, идеја која ќе ги поддржи овие заложби е адут кој ќе го сврти вниманието и кој ќе не отргне од чистата политика.

Трето, сите вакви заложби бараат регионална поддршка. Климата, како што можеше да се забележи, за тоа е погодна. И Албанија, а и Бугарија се подготвени на регионална соработка. Ако кон ова се додадат и воспоставените програми за соработка со Грција на кои исто така може да се поработи, станува јасно дека уште еден клучел елемент е на наша страна.

Четврто, современите концепти за справувањето со новите закани заговараат пристап во кој воената компонента треба да се стави во подредена улога на цивилниот сектор. На овој план во Македонија е направено доста. Реформите во безбедносниот менаџмент (Центарот за управување со кризи, Дирекцијата за заштита и спасување, реформите во МВР и сл.) се плодна основа на која со меѓуресурска соработка може да се надгради искуството на АРМ, преку кое и цивилниот дел ќе биде подготвен за поддршка на новите НАТО мисии.

Заклучок

Она што би го заклучиле во врска со ова прашање е дека се неопходни проекти кои ќе се вклопат во овие идеи. За ваквите проекти постои и кадар, но и инфраструктура која со мали инвестиции може да придонесе во постигање на огромни ефекти. Конечно, учеството на цивилниот сектор во модерните пристапи на НАТО отвора можност и за приватниот сектор. За тоа се потребни само добри идеи, посветеност и волја. Без да навлегуваме во разработката на тоа кои си проекти можат да се преземат во областите кои ги споменав, би заклучиле дека со добар менаџмент, посветена професионалност и правилна употреба на стекнатото искуство, Македонија може да добие многу со новиот концепт на НАТО.

ЛИТЕРАТУРА

1. Albania grants NATO permit to patrol its airspace', Southeast European Times, 7 May 2009, www.setimes.com
2. Albanija bi prihvatila američki protivraketni štit, Blic, 23 February 2009, www.blic.rs.
3. Topi takon drejtorin e Sigurisë në NATO, Gazeta Shqiptare, 25 September 2009,
4. Al Jazeera, "Lethal US drone raid in Pakistan" објавено 12.03.2010 г. , види на: <http://english.aljazeera.net/news/asia/2010/03/201031018114779678.html>.
5. Brian Forst, "Terrorism, Crime and Public Policy", Cambridge University Press, 2009,
6. C. Fijnaut, J. Wouters & F.Naert, "Legal Instrument In the Fight Against Terrorism, A Transatlantic Dialogue", Martinus Nijhoff, Boston, 2004.
7. Francis Fukuyama, "History is Still Going Our Way – Liberal Democracy Will Inevitably Prevail," Wall Street Journal, October 5, 2001
8. Heike Krreger, "The Kosovo Conflict and International Law", Cambridge University Press, 2001
9. International Crisis Group, Europe Briefing, No52, 12 January 2009
10. International Institute for Strategic Studies, "The Military Balance 2009", Routledge London, 2009
11. International Security Assistance Force and Afghan National Army Strength & Laydown, 1 October 2009 г., www.nato.int/isaf/docu/epub/pdf/placemat_archive/isaf_placemat_091001.pdf
12. Mateusz Gniazdowski, "NATO Member States and the New Strategic Concept: An Overview", The Polish Institute of International Affairs, 2010
13. Lecture delivered by President Georgi Parvanov entitled 'National Security Facing New Challenges', 16 January 2009, www.president.bg/en/news.php?id=87,
14. Н. Младенов, „Актуелните предизвикателства и Основни приоритети пред обранителната политика на Република България”, www.mod.bg/bg/documents/modernization/20080325_Actual_Plan.pdf, pp. 6-7.
15. Patrick Stewart, "Failed' States and Global Security: Empirical Questions and Policy Dilemmas", Blackwell Publishing, 2007,
16. Petio Petev – Director of the NATO, and International Security Department of the Bulgarian Ministry of Foreign Affairs. 12-15 May 2008 –
17. Robert E. Hunter (principal author), Edward Gnehm, and George Joulwan, "Integrating Instruments of Power and Influence", RAND, 2008
18. Sokol Gjoka, Ambassador of the Republic of Albania in Poland, 18 September 2009, PISM archive
19. The New York Times, "Obama Issues Directive to Shut Down Guantánamo", January, 21 2009,
20. The New Ldger, "Guantanamo Bay, And The Obama Administration's Failure Of Leadership", 4th July, 2010
21. Spencer Ackerman, "Obama Aide Declares End to War on Terrorism, New Approach to Focus on Root Economic and Social Causes", 06 Aug 2009, достапно на: <http://washingtonindependent.com/54152/obama-aide-declares-end-to-war-on-terrorism>
22. Toby Harnden, "Barack Obama adviser rejects 'global war on terror'", Washington Published: BST 07 Aug 2009
23. U.S. Department of State, "Transcript of Hillary Clinton's remarks", CEO Atlanic Council, 22 February 2010

ЕКОЛОШКАТА БЕЗБЕДНОСТ НИЗ ПРИЗМАТА НА ИНТЕРПОЛ

Марина МАЛИШ-САЗДОВСКА

Факултет за безбедност

Апстракт: *Еколошката безбедност претставува област на делување на повеќе државни и други органи на национално и на интернационално ниво. Иако во националното и во меѓународното право се предвидени стандарди и принципи со кои се регулира материјалта на заштита на животната средина, сепак изостанува широка општествена активност и адекватна имплементација на законските одредби во оваа област. На меѓународен план, за поздравување е активноста која ја спроведува Интерпол за спречување на еколошкиот криминал, и особено мерките насочени кон утврдување на релацијата со организираниот криминал и нарушување на еколошката безбедност во целина. Авторот во текстот прави анализа на дејствувањето на Интерпо, преку примена на законските прописи во сферата на заштитата на животната средина и дава предлози за надминување на сегашната состојба со еколошките кривични дела на локален и на глобален план.*

Клучни зборови: *еколошка безбедност, организиран криминал и др.*

ENVIRONMENTAL SECURITY THROUGH THE PRISM OF INTERPOL

Abstract: *Environmental security is an area of operation of several state and other bodies at national and international level. Although national and international law provided standards and principles governing the matter of protection of the environment, however not repeated wide social activity and adequate implementation of legal provisions in this area. The international plan is salutary activity conducted by Interpol in order to combat environmental crime, particularly measures aimed at establishing a relationship with organized crime and disruption of ecological safety in general.*

The author analyzes the text in the work of Interpol, through the application of legal regulations in the field of environmental protection, and gives suggestions for overcoming the current state of environmental crimes to the local and global scale.

Keywords: *environmental security, organized crime and others.*

Вовед

Глобалната безбедност, во светски рамки е во директна поврзаност со еколошката безбедност, на која влијаат севкупните промени на климатски план, опустинувањето, пустошењето шуми, загадувањето на сите еколошки средини-почвата, водата, воздухот, миграциите, воените судири и многу други фактори. Во врска со еколошката безбедност се поврзани и криминални активности поврзани со депонирањето на радиоактивен отпад, илегалната трговија со заштитени видови на животински и растителни видови, делувањето на шумската мафија и сл. Еколошката безбедност е поврзана со меѓународната, националната и личната безбедност и во тој контекст е потребно проучување на факторите кои ја предизвикуваат и влијаат на еколошката безбедност.

Во светски рамки особено е присутен процесот на глобализација на заканите кои се однесуваат на еколошките проблеми. Такви се проблемите со климатските промени кои имаат огромно влијание врз натамошниот развој на општеството. Имено, појавата на поплави, цунами и урагани предизвикуваат огромни човечки жртви и големи материјални последици за животот на луѓето во одредени региони. Во наредниот период човештвото мора најитно да применува мерки за намалување на ваквите климатски промени со цел да продолжи развојот на човекот и живиот свет во нормални услови и околности.

Потребно е анализирање на еколошките закани и на факторите кои влијаат на безбедноста на поединецот, но и на општеството во целина. Исто така, потребно е дефинирање на еколошката безбедност на адекватен начин со цел да се преземат мерки и активности за превенирање и отстранување на еколошките закани. Оттука, еколошката безбедност може да се дефинира на следниов начин: „еколошката безбедност е состојба во која за живиот свет не постои закана или загрозување на животната средина“¹. Ова е од аспект на дефинирањето на безбедноста како отсуство на опасност, која се однесува на отсуство на еколошки закани и ризици.

Во рамките на заложбите за одржување на состојба на еколошка безбедност, значајно е да се спомене улогата на меѓународните организации и институции надлежни за заштита на животната средина кои се грижат за имплементација на веќе донесените законски одредби од конвенциите и меѓународните договори. Тука, се разбира, спаѓа и Интерпол како меѓународна организација која ги третира проблемите со криминалните активности на глобален план и во сферата на сите казниви поведенија вклучувајќи го и еколошкиот криминал.

Интерпол

Интерпол како меѓународна организација за борба против криминалот на глобално ниво и во светски рамки ги поддржува и ги помага сите организации, власти и служби чија мисија е превенција и борба против меѓународен криминал. Во Интерпол членуваат 184 земји-членки, чија примарна цел е собирање, споредување и размена на информации. Заради спречување и борба со еколошкиот криминал, во 1993 година

¹ М. Малиш-Саздовска „Еколошка безбедност-состојба и предизвици“, Зборник „Безбедност, еколошка безбедност и предизвиците на Република Македонија“, стр 193

е формиран Комитет за еко криминал, кој, меѓу другото, организира и меѓународни конференции за екокриминал, помага во идентификување на проблемите поврзани со истрагите за еколошки кривични дела и идентификува решенија за спречување на овој вид казниви поведенија.

Во рамките на Комитетот за екокриминал работат две работни групи:

– Работна група за кривични дела поврзани со дивиот свет (растителен и животински) и

– Работна група за кривични дела поврзани со загадувањето.

Во периодот од 2005 до 2007 година, со надворешна финансиска помош, Интерпол вработи офицери за дивиот свет со полно работно време, реализирани се специфични проекти, вклучувајќи ја и операцијата „Чисти мориња“² каде се утврдени врските со организираниот криминал, за обуки на кадри, издаден е „Прирачникот за загадување со нафта“, завршено е квалитативното проценување на учеството на организираниот криминал во кривичните дела во врска со загадувањето, издаден е „Меморандум за сериозноста на екокриминалот за потребите на обвинителите“ и др. Во работата на овие групи спаѓаат и проектите за тренинг-програма за екокриминалот, со цел да се обучуваат локални владини служби за да можат да го препознаат екокриминалот, да го истражат и со тоа да го заштитат здравјето и доброто на заедницата. Втор начин на делување на Интерпол е преку т.н. екопорака, која има за цел:

– да се подобри комуникацијата помеѓу владините служби за екокриминал во различни земји; и

– да се развие база на податоци за одредување на тенденциите на активностите поврзани со екокриминалот.

Екопораката ги опфаќа сите кривични дела поврзани со екологијата кои имаат меѓународни последици, какви што се:

– шверцувањето на растителен и на животински свет;

– илегалната трансгранична испорака на отпад;

– загадувањето од бродовите;

– шверцот со забранети супстанции и др.

Начинот на дејствувањето на екопораката е преку спроведување на истраги, контрола на прекуграничните испораки на опасен отпад, тренинг-обуки во областа на истражните техники, форензиката, антикорупцијата, човековите права и владините служби. Меѓу другото, работната група за дивиот свет ги одредува и врските помеѓу криволовството на слоновете со организираниот криминал и тероризмот. Врз база на овие активности, Интерпол креира дата база на податоци, но и преку

² www.interpol.int операцијата „Чисти мориња“ има формирано дата-база на податоци (за престапниците), со цел откривање на прекршителите и одредување на казните. Постојат податоци за повеќе од 1500 прекршоци од 7 земји.

соработката со невладини организации врши размена на информации и обезбедува криминалистички анализи.

Со ваквите активности и мерки што се преземаат од страна на телата на Интерпол, се овозможува делување на еден сложен механизам, насочен кон спречување на еколошкиот криминал, преку преземање на истраги, формирање и користење на дата-бази на податоци, меѓународни обуки и тренинзи, размена на податоци и сл.

Истрагите на меѓународно ниво ги вклучуваат владините службеници на разни држави, при што се предвидува преземање на мерки и активности според националните законодавства на одделни држави, но се разбира дека во случаи на транснационален организиран криминал се преземаат и акции на меѓународно ниво. Притоа особено е значајна улогата на меѓународните организации кои во своите цели ја имаат зацртано политиката на заштитата на животната средина, од коишто, секако меѓу позначајните е Интерпол. Преку размената на податоци и информации во рамките на истрагата за еден случај, се овозможува да се приберат најважните сознанија за одредено казниво поведење и со акција на надлежни овластени службени лица од повеќе држави да се реализира случајот со ефективна завршница на апсење и осуда на лицата инволвирани во случајот на еколошки криминал.

Аргументи за обвинителите на еколошките кривични дела- Документ на работната група на Интерпол за загадување

Меѓународниот еколошки криминал е многу голем бизнис преку кој се создаваат големи профити од страна на сторителите на еколошките кривични дела. Според Владата на САД, еколошкиот криминал е еден од најпрофитабилните и најбрзорастечка нова област на интернационалната криминална активност, каде криминалните синдикати заработуваат 22-23 билиони долари секоја година од илегалното депонирање на опасен отпад, илегалната трговија на опасни матерјали и злоупотребата на ограничените природни ресурси³.

Еколошките кривични дела се извршувани со финансиски мотиви, на регуларна основа од инаку легитимни бизнис-организации. Овие казнени поведенија, не само што ја оштетуваат природната средина, туку го напаѓаат и јавното здравје, го нарушуваат економскиот развој, и го поткопуваат домашното и интернационалното владеење на правото.

Со овој Меморандум на Интерпол, им се овозможува на обвинителите од целиот свет да се залагаат за адекватни казни за кривичните дела против животната средина.

За да биде адекватна борбата со овој вид криминалитет треба да се предвидат санкции со кои сторителите ќе бидат казнети според тежината и последиците од

³ ADVOCACY MEMORANDUM „ARGUMENTS FOR PROSECUTORS OF ENVIRONMENTAL CRIMES,, INTERPOL POLLUTION CRIMES WORKING GROUP, Penalty project, 5 June, 2007, page 2

преземените казниви поведенија. Имено, казните треба да бидат толку високи, барем да може да се покријат трошоците за ублажување на нанесената штета. Притоа, треба да се имаат предвид спецификите на овој вид криминалитет.

Уредбите за заштита на животната средина се уредби за добросостојба и заштита од потенцијално кобните и големи последици од загадување и деградација на природните ресурси, но ќе потенцираме неколку карактеристика кои треба да се земат предвид:

- Иако илегалното однесување во одредени случаи може да е локално, во една држава, еколошкиот криминал често вклучува штета на природните ресурси која може да биде и надвор од националните граници и да трае одреден временски период. Така, меѓународната соработка во истрагата на еколошките кривични дела и доследното спроведување на политиката во сите земји се неопходни за ефикасна борба против еколошкиот криминал.

- Иако еколошките кривични дела се разликуваат од традиционалните кривични дела во некои аспекти (на пример, понекогаш е тешко да се измери предизвиканата штета или да се идентификуваат индивидуални жртви), во најголем број случаи еколошките кривични дела се слични на други кривични дела базирани на измама, со финансиски мотив и со вклучување на лажење, крадење и мамење.

- Ефектите на поединечните еколошки кривични дела можеби не се значајни, но оценката на актуелните последици по животната средина од еколошкиот криминал, мораат да вклучуваат кумулативни последици по животната средина.

Индивидуалците и бизнисите кои ги кршат правните норми за заштита на животната средина, се обидуваат тоа да го прават како дел од бизнис-рутината, предизвикувајќи постојани деградации на животната средина.

- Кршењето на законите за заштита на животната средина го поткопува не само домашното владеење на правото, туку и на меѓународните договори.⁴

Овој документ на Интерпол ги предлага алатките за обезбедување усогласеност, вклучувајќи помош, административни санкции, цивилни казни и криминални истраги. За таа цел потребно е да се предвидат постапките и мерките кои ќе ги преземаат обвинителите во случаите на загрозување на животната средина.

Во врска со штетата која може да настане од извршените еколошки кривични дела, може да се набројат следниве:

Штета за животната средина

Иако е тешко во одредени случаи да се одреди со точност штетата за животната средина, сепак, во регулативата за заштита на животната средина се предвидуваат одредени параметри со кои ќе се одреди сторената штета. Доколку треба да се одреди штетата предизвикана со еколошки кривични дела, треба да се земе предвид:

⁴ ибид

– повредувањето, кое може да биде еднократно дело или повеќе дела во континитет;

- природата на нарушувањата на животната средина;
- опасноста од загадување со отпад;
- различните видови загрозување на дивниот свет;
- потребното време на природата за обнова и трошоци за ремедијација.

Штета за човековото здравје

Овие еколошки кривични дела може да бидат причина за смрт или сериозни повреди, изложеност на азбест, и сл. Во одредени случаи не се манифестираат веднаш ефектите врз здравјето на луѓето, туку можно е ефектите да ја појават по извесно време.

Одредени влијанија може да се предизвикаат и генерално врз јавното здравје, како на пример влијанието од извори на вода за пиење, загаден воздух и сл.

Економска штета

Незаконските постапувања во рамките на заштитата на животната средина имаат сериозно влијание врз економските текови. На пример, наместо вложувања во постројки за рециклирање, со илегалното депонирање на отпадот се предизвикува нарушување на економските односи. Индиректно влијание врз економијата имаат и казнивите поведенија кои се однесуваат на убивање на животните или уништување на културните добра, кои можат да имаат влијание врз туризмот.

Други штети

Нарушувањата кои може да се јават како резултат на деградацијата на животната средина се евакуациите, пречките со снабдување со вода и сл.

Закана од штета

Можноста од потенцијална закана е важна во случаи кога степенот на штетата не се манифестира со години, на пример во случај со изложување на азбест.

Заклучок

Со цел доследно да се применуваат меѓународните документи донесени во рамките на меѓународното право кои ја третираат материјата за заштита на животната средина, потребно е во наредниот период да се врши континуирана имплементација на правните норми. Потребно е меѓународните организации и институции, но и националните органи да развијат соработка во насока на заштита од еколошки ризици и закани. Во тој контекст, Интерпол и другите меѓународни тела треба да вршат континуирани обуки на кадарот надлежен за спроведување на мерките и активностите за спречување и елиминирање на еколошкиот криминал и другите начини на загрозување на еколошката безбедност⁵. Исто така, потребно е да се создаде дата-база на податоци за размена и користење од страна на други држави бидејќи во

⁵ Види повеќе М Малиш Саздовска „Еколошка криминалистика“, Соларис принт, Скопје, 2009

најголема мера овој вид криминал е транснационален. Во примената на конкретните мерки и активности треба да се вклучат искусни и професионално обучени оперативци за да може ефикасно да се попречува и елиминира еколошкиот криминал. Во Република Македонија, како евидентен недостаток во оваа насока е проблемот со немањето соодветно обучен и екипиран кадар во надлежните институции. Затоа е потребно да се овозможи постојана размена на искуства со другите колеги и постојана едукација за да можат да се применуваат софистицираните средства и опрема за борба со сторителите на овој сè поприсутен и многу профитабилен вид криминал.

Поради сето ова, во наредниот период треба да се изврши структурно прераспоредување на кадарот во надлежните институции, негово обучување, опремување со средства и опрема за успешно откривање и докажување на еколошкиот криминал во Република Македонија и пошироко во регионот.

ЛИТЕРАТУРА

1. ADVOCACY MEMORANDUM „ARGUMENTS FOR PROSECUTORS OF ENVIRONMENTAL CRIMES,, INTERPOL POLLUTION CRIMES WORKING GROUP, Penalty project, 5 June, 2007
2. М. Малиш Саздовска „Еколошка безбедност-состојба и предизвици,, необјавен текст за конференција
3. М. Малиш Саздовска „Еколошка криминалистика,, Соларис принт, Скопје,2009
4. www.interpol.int

3

Евроатлантски интеграции

УЛОГАТА НА ВОЕНАТА ДИПЛОМАТИЈА ВО ЗАЧЛЕНУВАЊЕТО НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА ВО НАТО

Тони ПЕТРЕСКИ

Министерство за одбрана

Апстракт: Република Македонија, веднаш по осамостојувањето во 1991 и почетокој на теешкиот процес на нејзиното меѓународно признавање, почнува да го развива својот безбедноден и одбранбено-заштитен систем како една од основните претпоставки за остварување на сувереноста и територијалниот интегритет. Токму заради ова, се наметна и потребата од адекватна меѓународна соработка. Беше оценето дека без соодветна дипломатска активност не може успешно да се развиваат и да функционираат вооружените сили и не може да се етаблира нашиот одбранбено-заштитен систем во колективните системи за безбедност и одбрана.

Клучни зборови: Воена дипломатија, одбранбено-заштитен систем, НАТО

THE ROLE OF THE MILITARY DIPLOMACY IN THE MEMBERSHIP OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA IN NATO

Abstract: The Republic of Macedonia, after the independence in 1991 and the beginning of hard process of her international recognition, starts to develop its security and defence-protection system. It seems like it is one of the basic aims in improving of the sovereignty and the territorial integrity of the country. Because of this, the country should be prepared any time for a suitable international cooperation. We find that without an appropriate diplomatic activity the military forces cannot react successfully in order to establish our defence-protection system in the collective system for security and defence.

Key words: Military diplomacy, defence-protection system, NATO

Вовед

Уште во стариот век, личноста на владетелот најчесто била соединета со личноста на војсководецот, па така и општите дипломатски работи најчесто биле соединети со воените цели и задачи. Со појавата на модерните држави, се проширува и сферата на меѓународното комуницирање и се јавуваат посебни државни организации што ги преземаат многубројаните задачи на државната управа. Се формира ресор за надворешни работи, а сите воени прашања му се доверуваат на Министерството за одбрана. Оттука, од општата дипломатија се одделува и посебна воена дипломатија, која се специјализира за сите воени прашања што го посредуваат општењето меѓу државите, а се занимаваат со вооружените сили, водењето на војни итн.

Историја на воената дипломатија

Во текот на историјата, првите дипломатски контакти (ако воопшто така можат да се наречат) на две воени претставништва, се реализирале по вооружените судири на завојуваните страни, кога најчесто се преговарало за условите за капитулација на една од нив. Тие контакти исклучиво ги остварувале врховните команданти на завојуваните страни, со своите најблиски соработници.¹

Значи, воената дипломатија е компонента на општата дипломатија. Таа е директно врзана за Министерството за одбрана, затоа што Министерството за одбрана е единствено од институциите кое директно и самостојно општи со странство. Но воената дипломатија е поврзана и со амбасадорот, кој ја исполнува својата јурисдикција како шеф на дипломатската мисија.

Всушност, воената дипломатија претставува военодипломатска организација - институција која ги планира, организира и води воените односи со странство, користејќи сопствена методологија (методи, сили и средства) во реализација на задачите од воена природа во меѓународните односи.

Заради специфичноста на овие прашања, таа бара подготвување на специјален воен кадар т.е. воени дипломати или воени аташеа. За основоположник на воената дипломатија се смета Наполеон Бонапарта, кој го испратил капетанот Де Лагранж за втор секретар во Француската амбасада во Виена во 1806 година со задача точно да ја следи состојбата на силите, австриските полкови и нивните движења. Тој, како втор секретар имал задача исклучиво да собира и доставува информации од воен карактер. За да може да се занимава со тие работи, како втор секретар имал и дипломатски статус, односно го штител и дипломатскиот имунитет. Според тоа, капетанот Де Лагранж е еден од првите воени аташеа што ги забележала историјата².

Набрзо по Де Лагранж, Германија, Англија, Австрија и Русија званично акредитираат свои военодипломатски претставници во метрополите на европските држави.

Брзиот развој на воената дипломатија придонел во 1914 година во светот да има 215 военодипломатски претставници, околу 300 воени поморски и воздухопловни офицери. Бројот на вработениот персонал во тие институции постојано се зголемувал. Најголемиот дел од нив бил стациониран во Европа.

¹ Маринко Огорец „Војно-дипломатска пракса - Голден Маркетинг - Техничка књига, Загреб 2005 г. стр.15

² Милан Зечевиќ „Војна дипломатија,“ - Војноиздавачки и новински центар, Београд 1990 г. стр. 31

Воената дипломатија по Првата светска војна доживеала вистинска експанзија и по бројот на военодипломатските претставништва (ВДП) и според квалитетот на кадрите, но и по изграденоста на методологијата и примената на техничките средства. Општа констатација е дека сите држави во светот вложувале големи напори и материјални средства во развојот на воената дипломатија, додека општата дипломатија се запоставувала. Така, во 1936 година во светот постоеле 216 воени дипломатски претставништва. Овој број значително се зголемил за време на Втората светска војна.

Втората светска војна повеќекратно влијаела на понатамошниот развој на воената дипломатија, на усовршување на нејзината организација, зајакнувањето на составот (бројно и квалитетно) и унапредување на работата на военодипломатските претставници. Воените дејства барале постојана и филигрански прецизна организација и соработка помеѓу сојузниците, посебно кога се спроведувале заеднички дејства и операции на еден или на повеќе фронта. Во тие моменти улогата на ВДП била значајна и непроценлива. Тоа функционираше како постојана воена дипломатска институција, со своја организација, шифра, средства на врски и со свој изграден систем за брзо испраќање и прием на депеша.

Во тоа време почнале да се спроведуваат и воените мисии, чија основна задача била да организираат соработка и содејство помеѓу народноослободителните и партизанските единици и единиците на вооружените сили на земјите сојузнички. Обично организирале снабдување со оружје и муниција и друг воен материјал, но истовремено преку разузнавањето ги известувале своите влади и военото раководство за борбата на тоа движење, реалноста на таа борба и нејзиното место на одреден простор. По крајот на Втората светска војна се бележи забрзан развој на воената дипломатија.

Функција на воената дипломатија

Институционализацијата на воената дипломатија и нејзината поделба на военадипломатија на врвот, воени дипломатски претставништва, военоекономски претставништва, воени мисии и воени комисии, автоматски влијаело и на поделбата на функциите на воената дипломатија.

Нејзината *основна функција* е претставување на вооружените сили, заштита на нивните интереси, претставување на сопствената држава, заштита на државните интереси и заштита на интересите на припадниците на вооружените сили и припадниците на државата.

Функцијата на воената дипломатија извира од нејзината основна цел, а тоа е да ги извршува есенцијалните дипломатски, разузнавачки и други задачи за потребите на вооружените сили. Но, дипломатската функција е условена од составот на вооружените сили, дипломатските институции, односно од елементите на системот. Таа, исто така извира од составот и задачите кои ги извршува дипломатската институција.

Според тоа, функцијата не може да се одвои од задачите, но комплементарно ги обединува сите задачи кои ги извршува военодипломатската институција. (Според Виенската конвенција од 1961 година јасно и децидно, во членот 3 е одредена функцијата на дипломатската мисија).

Но се поставува прашањето дали функцијата е поистоветена со задачите? На прв поглед може да се прифати, но може и да се заклучи дека тие два поими не можат да се поистоветуваат.

Функцијата ја одредува основната и доктринарна улога на дипломатијата, нејзината стратeгиска компонента и не влегува посуштинско во задачите. Задачите пак, се побројни, поконкретни и секогаш се поставуваат акционо, динамично и извршно, додека функцијата, сепак, се сведува на глобални вработувања на тие задачи.

Задачи на воената дипломатија

Задачите на воената дипломатија можат условно да се поделат на задачи од протоколарна природа, задачи од стручно - функционална природа кои стојат пред военодипломатската клиентела и одредбите на Виенската конвенција и задачи од тајна (разузнавачка) природа, кои пред воено дипломатските претставништва ги поставува разузнавачката служба и нејзините институции.

Сепак, најрационална и најадекватна поделба на задачите кои ги извршуваат военодипломатските претставништва е поделбата на задачите од легална природа и задачи од илегална природа. Некои процени на разузнавачките и контраразузнавачките служби укажуваат дека околу 90% од податоците денес се собираат по легален пат (исто стр.139), односно со користење на јавните медиуми, непосредни контакти со граѓаните и офицерите на една држава, по пат на разговори со други извори (дипломати, новинари, трговци, туристи), а само 10% од податоците се собираат на класичен разузнавачки начин.

Најесенцијални задачи на воената дипломатија се задачите на претставување на своите вооружени сили кај вооружените сили и државата на приемот. Тука воениот дипломат се појавува како претставник на своите вооружени сили и својот министер за одбрана. Неговата улога одговара на улогата на државник кој води политика, секогаш во интерес на вооружените сили и државата. Неговата улога е секогаш службена: на свеченостите, приемоте, придобите, јавните манифестации, коктелите, баловите и во сите активности.

Исто така, важна задача е преговарањето и тоа преговарање со владата, или со министерот за одбрана на државата на приемот. Оваа задача е доста сложена, затоа што преговорите се основата на дипломатската дејност и дипломатското општење. Тие повеќестрано влијаат на развивањето на пријателските и други односи. Обично, преку преговорите се иницираат разни прашања по сите области од вооружените сили, испораки или купување и продажба на воена опрема и технологија, преговарање заради размена на податоци од политичка, економска, разузнавачка и воена природа.

Исто така, важна задача на воената дипломатија е заштитата на интересите на вооружените сили и нејзините припадници во државата. Оваа задача се сведува на преземање одредени мерки и активности за да се заштитат интересите на сопствената армија, сопствената држава и припадниците на вооружените сили, офицерскиот и војничкиот кадар и други воени лица кои ќе се најдат на територијата на земјата- домаќин. Таа заштита редовно се организира во правец на заштита на основните права, имотните, материјалните и нематеријалните права. Сето ова покажува дека задачите на воената дипломатија се многубројни и сложени.

Военодипломатски претставник

Именувањето на военодипломатскиот претставник било различно. Речиси секоја држава имала сопствен термин, како на пример: воен советник, воен пратеник, воен експерт, воено аташе, прв секретар и сл. Со текот на времето, како универзален бил прифатен англискиот термин „аташе“ (attache), кој во почетокот на развојот на дипломатските мисии означувал определен ранг на службеник во амбасадата, а подоцна се користи за означување на воениот дипломатски претставник.

Значи, военото аташе (анг. Military attache) е воен старешина во својство на член на дипломатското претставништво, кој ги претставува и застапува вооружените сили

на сопствената земја во странска држава, односно пред нејзините вооружени сили. Дипломатскиот ранг на воениот аташе соодветствува на рангот советник. Тој, всушност, е и советник на шефот на дипломатското претставништво за воени прашања.

Пред наменувањето, обично од министерот за одбрана, државата - испраќач бара консантман (согласност) од државата примач за поставување на воено аташе. По добиената согласност, пристигнувањето на военото аташе и членовите на неговото семејство се нотифицира кај соодветен државен орган на државата - примач (Министерство за надворешни работи, Министерство за одбрана и сл.)

Военото аташе има дипломатски статус. Тој ужива дипломатски имунитет (изземање од кривична и граѓанска јурисдикција и др.) и корисник е на дипломатски привилегии (ослободен е од плаќање царина, даноци и други давачки).

Тој ги врши сите дипломатски функции во доменот на својата надлежност односно: освен што ги претставува и застапува сопствените воени сили, военото аташе општи со претставниците на раководството на вооружените сили на државата-домаќин, учествува на нивните свечености, приеми и паради, а притоа тој ги извршува задачите од доменот на разузнавањето и прибирање на податоци за вооружените сили на земјата- домаќин.

Воената дипломатија на Република Македонија

Република Македонија веднаш по осамостојувањето и почетокот на тешкиот процес на нејзино меѓународно признавање, почнува да го развива и структурира безбедносниот и одбранбено- заштитниот систем како една од основните претпоставки за остварување на сувереноста и територијалниот интегритет. Токму заради ова, се наметна и потребата од воспоставување адекватана меѓународна соработка. Беше оценето дека без соодветна дипломатска активност не може успешно да се развиваат и да функционираат вооружените сили и не може да се етаблира нашиот одбранбено-заштитен систем во колективните системи за безбедност и одбрана.

Развојот на нашата воена дипломатија може да се подели на два периода и тоа:³

1. Првиот период кој се совпаѓа со заминувањето на поранешната ЈНА, сè до нашиот прием во ООН и
2. Вториот период од приемот во ООН до денес.

Првиот период, во основа го карактеризираат неколку военодипломатски активности и тоа:

1. Воспоставување дијалог за заминување на ЈНА, која според Уставниот закон стана странска вооружена сила на нашата територија.
2. Прием на странски воени дипломати, на кои им беше објаснувана нашата позиција за одбраната и безбедноста.
3. Презентирање на нашата одбранбена политика од страна на нашето највисоко државно раководство.

³ Трајан Гоцевски „Основи на системот на Националната одбрана“, Куманово 2002 г. стр.474

Вториот период го карактеризира интензивна осмислена и ефикасна дипломатска активност на нашата земја во одбранбено- заштитната сфера. Во 1993 г. беше формирано Одделение за меѓународна соработка во Кабинетот на Министерството за одбрана (МО), а во 1995 г. ова одделение беше реструктурирано во Дирекција за меѓународна соработка како посебна организациска единица во МО. Паралелно со тоа, во ГШ на АРМ беше формирана Управа за меѓуармска соработка и беа подготвувани и упатувани во странство првите военодипломатски претставници на Република Македонија. Оттука, произлегоа и следните военодипломатски активности:

1. Создавање на нормативно-правна основа за нашата воена дипломатија.
2. Институционализирање на воената дипломатија.
3. Утврдување на приоритетите во работата на воената дипломатија.
4. Кадровско и материјално-техничко оспособување на воената дипломатија.
5. Постапување на наши претставништва во странство и нивно оспособување за работа.
6. Интензивирање на соработката со колективните системи за безбедност, а особено со НАТО.
7. Воспоставување меѓуармска соработка меѓу АРМ и армиите на повеќе земји членки на ЕУ.
8. Воспоставување соработка меѓу образовните институции и воените академии кои школуваат кадри за потребите на одбраната.

Дипломатијата во областа на одбраната се одвива на различни нивоа и тоа:

– највисокото ниво на дипломатските активности ги води претседателот на Р.Македонија, потоа министерот за одбрана, началникот на ГШ на АРМ со своите соработници;

– дел од активностите во оваа сфера на меѓународен план ги остваруваат и претседателот на Собранието, претседателот на Владата и министерот за надворешни работи;

– во доменот на меѓуармиската соработка работите ги координира ГШ на АРМ;

– останатите активности ги извршуваат нашите дипломатски и военодипломатски претставништва, експертски тимови и стручњаци од определени области и сл.

За **дефинирање** на македонската воена дипломатија, како најприфатлива е преземена дефиницијата од стратегискиот одбранбен преглед (СОП) на Обединетото кралство („Концепт на одбранбената дипломатија“ - Министерството за одбрана на РМ, 2006 г. стр 5): „Воената дипломатија треба да им овозможи реализација на различните активности што ги преземаат МО и Армијата за отстранување на непријателството, градење и одржување на довербата и обезбедување поддршка за развој на вооружените сили во кои владее демократијата, промоцијата на мирот и учеството во мировните подготовки и реализацијата на активностите во правец на справување со кризите и современите предизвици, со што значително ќе се придонесе за спречување и разрешување на потенцијалните конфликти”.

Основната задача на македонската воена дипломатија е во странство да ги претставува своите вооружени сили, да ги штити нивните интереси и интересите на нивните припадници. Задачите можат да бидат од протоколарна природа и од стручно-функционална природа кои произлегуваат од Виенската конвенција. Она што е ново, е тоа што македонските воени дипломати наместо да ги следат вооружените сили на земјата-домаќин, имаат за задача да ја развиваат меѓуармиската соработка со цел на градење на мерки за доверба и стабилност.

Со оглед на тоа дека македонската воена дипломатија посветува посебно внимание во унапредувањето на односите со соседите и пошироко во регионот, во тој дел предвидува особени задачи а тоа се:

1. Придонесува за високо ниво на меѓусебна доверба помеѓу соседите и заеднички разбирања околу главните безбедносни прашања во регионот.
2. Учествува во процесот на размена на безбедносни и разузнавачки информации.
3. Развива комплементарни одбранбени и безбедносни национални решенија со земјите од регионот со оглед на заедничките стратегиски цели за членство во НАТО.
4. Учествува во начинот, постапката и методите за процена на заканите во регионот, обезбедувајќи реална, објективна и долгорочна процена на заканите, ризиците и предизвиците.
5. Придонесува во операциите за поддршка на мирот и хуманитарната помош, особено во напорите за справување со хуманитарни кризи и катастрофи.
6. Придонесува за решавањето на регионални конфликти и кризи, регионална комплементарност и интервенција за учеството со здружени сили во мировни операции предводени од НАТО, ООН или друг меѓународно договорен безбедносен аранжман или структура.
7. Ги заштитува пошироките интереси на Р.Македонија, им овозможува на силите амбиент за спроведување активности за промоција на интересите, влијанието и политиката на РМ во односите со другите држави во функција на унаредувањето на мирот и благосостојбата.
8. Развива комплементарни регионални одбранбено-безбедносни стратегиски документи.

Воената дипломатија на Република Македонија се дели на: воена дипломатија на врвот, воено-дипломатски претставништва, воено-економски претставништва, воени мисии и комисии.

Од сите споменати видови, воената дипломатија на врвот е највисока институција на воената дипломатија. Ја сочинуваат делегации составени од членови на највисокото политичко и воено раководство на Р.Македонија, односно од МО и НГШ и нивните најблиски соработници. Основна функција на воената дипломатија на врвот е воспоставување на основните контакти и обликување на воените односи со странски политички и дипломатски претставници и претставници на одбранбе-

но-безбедносните и воените институции посветени на одбранбено безбедносните прашања. Воената дипломатија на врвот може да биде од особено значење за нашето приклучување во Евроатлантската заедница.

Според член 186 и 187 од Законот за служба во АРМ,⁴ воени дипломатски претставници на Р. Македонија во странство се воените аташеа со чин потполковник-полковник и членовите на воените мисии во странство со чин мајор и потполковник. Воените претставници од ставот 1 на овој член имаат дипломатски статус. Упатувањето на цивилните и воените претставници на должност во воените претставништва и воените мисии на Р.Македонија во странство, во меѓународни организации или меѓународни воени мисии, се врши со решение на министерот за одбрана по извршена постапка, а условите кои треба да ги исполнуваат кандидатите се следните:⁵

- висока стручна подготовка, освен за административно-техничките должности за кои е потребна средна стручна подготовка;
- кандидатот да вршел високи командни должности во Армијата, односно соодветни раководни функции во Министерството;
- познавање на англиски јазик и јазикот на земјата во која се упатува лицето на служба во странство;
- службата во Армијата да не му престанува во наредните 3 години;
- најмалку две години работа во Министерството или најмалку две години од последното враќање од претставништвото во кое бил упатен;
- последните две службени оценувања да бидат најмалку со степенот „се истакнува“;
- специфичните услови за успешно извршување на обврските во соодветните претставништва ќе бидат регулирани со посебен акт од министерот за одбрана;
- да не се води постапка за одговорност против кандидатот за служба во странство.

Покрај сите горенаведени услови во пријавата, кандидатот задолжително треба да приложи и мислење од надлежниот раководен старешина-работник кој ги координира работите на областа во која пријавениот кандидат е распореден.

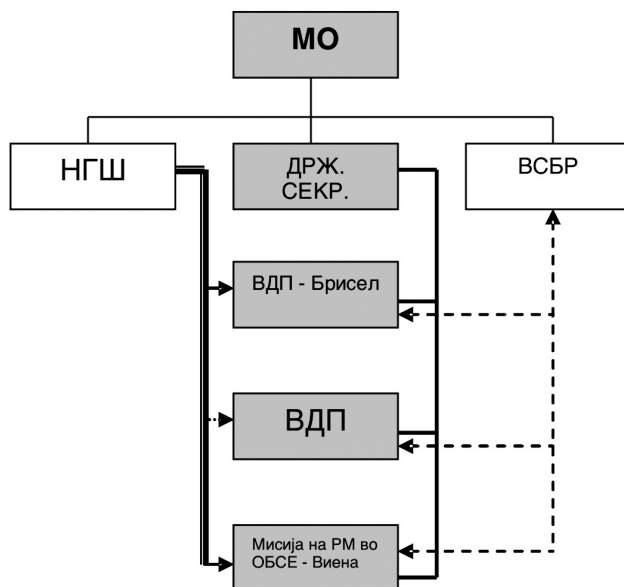
Воената дипломатија на Р.Македонија не функционира одвоено од општата дипломатија. Военодипломатските претставништва иако задачите ги добиваат од МО, нивната функција е и во служба на надворешната политика, а военодипломатските претставници во основа се советници на амбасадорот за одбранбена политика

⁴ Закон за служба во АРМ - Службен весник на Р.Македонија бр. 62 од 30.07.2002 г.

⁵ Правилник за постапка за упатување и враќање на воените претставници на Р.М. и на другите воени и цивилни лица од МО, упатени на служба во странство, во воени претставништва, воени мисии и штабови на НАТО и други меѓународни организации и воени единици- член 4 -Министерство за одбрана на Р.Македонија, 2003 г.

и воено-технички прашања. Според тоа, воените дипломати се организираат во военодипломатски претставништва акредитирани во амбасадите како и во општата дипломатија. Исклучок претставува военото претставништво (Military Representation) во Мисијата при НАТО во Брисел.

Начинот на раководење на военодипломатските претставништва може да се види од Шемата бр.1

Воената дипломатија на Р. Македонија, начелно ги дефинира следните военодипломатски титули:

– **воен претставник (Military Representative)** акредитиран во Воениот комитет на НАТО со седиште во Брисел;

– **аташе на одбраната (Defence attaché)** е военодипломатски претставник, без оглед на кој род му припаѓа, со контролиран пристап на министерот, односно секретарот за одбрана нивните активности, здружениот штаб, командите и агенциите на МО во земјите на акредитеција;

– **воено аташе (Military attaché)** ја претставува КоВ на земјата испраќач и има контролиран пристап до Генералштабот (штабот за одбрана) во земјата на приемот;

– **аташе за военото воздухопловство (Air attaché)** акредитиран при командата на Военото воздухопловство на земјата на приемот;

– **аташе за одбранбена соработка (Defence cooperation attaché)** е воено аташе без оглед на кој род му припаѓа, ја претставува Р.Македонија според билатерален

меморандум за разбирање со земјата на приемот по прашања за набавка на опрема за одбраната. Може да носи било која од претходните титули;

- **помошник-воено аташе (Military assistant)** работи како помошник на главното аташе;

- **одбранбен советник** е воен старешина што се поставува како советник на амбасадорот по точно одредени прашања од одбранбената политика. Оваа функција може да ја врши и цивилно лице од МО;

- **воен советник (Military advisor)** е воен старешина поставен за советник на ВДП во Брисел по одредени прашања од воената проблематика;

- **офицер за врски во Координативната ќелија на ПЗМ (Partnership Coordination Cell)** е испратен (деташиран) офицер од военото претставништво при Мисијата на Р.Македонија при НАТО во Брисел за контакти со Стратегиската команда на НАТО (SHAPE) во Монс;

- **штабни офицери** се посебен вид офицери кои се поставени во штабните елементи (PSE) на НАТО или во командите и штабовите на одредени меѓународни единици и тие не се носители на дипломатски пасоши, но на одреден начин припаѓаат на воената дипломатија;

- **административно-технички и помошен персонал**, вообичаено воено-дипломатските претставништва се поддржани од административно технички и помошен персонал за криптозаштита.

Организацијата на воената дипломатија се базира на **резидентни воени аташеа, нерезидентни воени аташеа**-покривање на повеќе земји од еден аташе и **патувачко воено аташе (Visiting)** т.е. акредитирање на висок воен претставник како нерезидентен воен аташе со седиште во Скопје, при што тој покрива една или повеќе земји. Во амбасадите на Р.Македонија каде нема воено аташе, задолжен е по еден дипломат за следење на одбранбената и воена проблематика во земјата на приемот и обврзан е редовно и периодично да го информира МО.

Инаку, во изминатиов период Р.Македонија имаше 8 воени аташеа а беа покриени 12 држави и тоа во САД, Турција, Германија, Албанија, Грција, Мисијата на НАТО во Брисел, Хрватска и Црна Гора. Две од нив беа и нерезидентни односно военото аташе во Мисијата на НАТО ги покриваше и земјите Белгија, Холандија и Луксембург, а военото аташе од Р.Хрватска ги покриваше Словенија и Италија.

Денес, Р.Македонија има постојани воени аташеа во САД (ја покрива и Канада), Турција, Велика Британија, Мисијата на НАТО во Брисел (ги покрива и земјите Белгија, Холандија и Луксембург), Франција, Германија, Грција и во Мисијата на ОБСЕ (ги покрива земјите Хрватска, Словенија, Австрија и Италија). За Црна Гора, има нерезидентно воено аташе, кое моментално својата должност ја извршува од Р.Македонија, а истото ја покрива и Босна и Херцеговина. Во САД има и цивилно-одбранбен советник.

Патот на Р. Македонија кон НАТО

Република Македонија уште од самиот почеток на својата независност со определи за членство во НАТО. Тоа претставува трајна обврска за што во државата постои широк политички и општествен консензус. Оттука, Р.Македонија изградува свои принципи на надворешната политика и дипломатија (општа и воена), а во тие рамки и принципи во одбранбената и безбедносната политика како неделив дел од остварувањето на националните цели.

Поаѓајќи од легитимните безбедносни аспекти на Република Македонија, системот на нашата одбрана се темели врз принципите на :

– вооружена одбрана со ангажирање на сите ресурси со кои располага државата и
– директната заштита и гаранции на нашите безбедносни интереси во рамките на НАТО.

За реализирање на оваа стратегиска определба, Македонија презеде низа активности кои водат до нејзино остварување:

1. На 11.06.1992 г. министерот за одбрана се обрати до НАТО и до соседните земји, со кои ги објасни принципите врз кои се гради одбраната на Р. Македонија и намерите за нејзиното интегрирање во НАТО.
2. На 23.12.1993 г. Собранието на Р.Македонија донесе одлука за стапување на Р. Македонија во членство во НАТО.
3. Во јануари 1994 г. Р. Македонија беше една од првите држави која ја поздрави и поддржа иницијативата „Партнерство за мир“, а во ноември 1995 г. стана нејзина членка.
4. Во 1996 г. Р. Македонија го потпиша СОФА-договорот и Дополнителниот протокол на договорот Р.Македонија - НАТО, со кој се регулира статусот на силите меѓу државите-членки на Алијансата и на ПЗМ.
5. Од јули 1996 г. Р.Македонија има свои офицери за врски во седиштето на НАТО во Брисел и во Координативната ќелија на ПЗМ во Монс.
6. Истата година се вклучи и во процесот ПАРП.
7. Во јуни 1997 г. Р.Македонија стана ченка на ЕАПС, кој претставува широка рамка за соработка меѓу партнерите.

Со приемот во „Партнерство за мир“, Р.Македонија го направи првиот чекор што води кон нашата интеграција во НАТО. „Партнерството за мир“ е главниот механизам за зајакнување на практичните безбедносни врски меѓу Алијансата и партнерите. Државите сојузнички и партнерите работат на планирањето и буџетирањето на националната одбрана и демократската контрола на вооружените сили, преку конкретни програми што го рефлектираат индивидуалните капацитети и интереси на партнерите.

Република Македонија интензивно работи на пропишаните стандарди и својата политичка одлука ја има насочено кон исполнување на условите кои им се наметнуваат на државите кандидати, а се однесуваат на развојот на државата:

1. Цивилна контрола над војската.
2. Градењето добри односи со соседите.
3. Развој на пазарната економија.
4. Поддршка на мировните операции.

Патот кон зачленувањето во НАТО е долготраен и макотрпен, со оглед на спротивставувањето на некои од државите кои тешко можат да се помират со постоењето на Република Македонија како самостојна и суверена држава. Секако дека приемот во НАТО бара исполнување на определени критериуми кои е потребно да бидат во насока на определена доградба на сегашниот одбранбен систем и постигнување повисок степен на кооперативност и компатибилност со одбранбените системи на земјите членки на НАТО. Во тој контекст, соработката помеѓу Р. Македонија се одвива преку соодветните институции на Алијансата, како и преку заеднички формирани групи, кои имаат за цел поефикасна соработка помеѓу двете страни. Соработката се одвива преку следните механизми:⁶

- Акционен план за членство (Membership Action Plan);
- Акционен план на Евроатлантскиот партнерски совет (Euro-Atlantic Partnership Council);
- Иницијативата на НАТО за Југоисточна Европа (ЈИЕ);
- Процес на планирање и преглед (Planning and Review Process);
- Индивидуална партнерска соработка помеѓу Р.Македонија и НАТО (Individual Partnership Programme).

Република Македонија, исто така презема оперативни чекори и активности и на глобално и на регионално ниво:

На глобално ниво:

1. Активно вклучување во Антитерористичката коалиција и соодветната обука, како на институциите, така и на антитерористичките сили.
2. Земање учество во области во кои Р.Македонија може да се јави не само како поддржувач туку и како провајдер.
3. Донесување на транспарентна национална безбедносна стратегија.
4. Разработка на антикорупциска кампања и нејзина имплементација.

На регионално ниво:

1. Спроведување акција за собирање на нелегалното оружје.
2. Доследна имплементација на Проектот за гранично обезбедување.
3. Земање учество во СЕДМ- South East Defence Ministerial итн.

Нашата определба за членство во НАТО не значи и желба НАТО да ја брани и територијата на Р. Македонија. Напротив, тоа е желба на Р. Македонија за рамноправ-

⁶ Бакрески Оливер „Координација на безбедносната заедница во РМ“ - Маринг-Игор ДООЕЛ- Скопје 2005 г. стр. 205

но учество со другите членки на НАТО во развојот на демократијата и стабилноста на Европа. Во тој контекст, според некои наши експерти, и НАТО ќе има одредени поволности доколку Р. Македонија стане нејзин полноправен член.⁷

1. Македонската територија овозможува да се обезбеди мошне поволна геополитичка контрола врз коридорите кои се вкрстуваат врз нашата територија, Коридорот бр. 10 (Вардарско-моравската Долина) и коридорот бр. 8 (Драч во Албанија-виа Македонија-Црно Море во Бугарија).
2. Косовската криза покажа дека македонскиот простор е далеку најпогодната стратегиска точка на контрола на овој протекторат, (а сега и држава, м.з.) што се потврди и со стационарањето на трупите на НАТО.
3. Во случај на поголеми воени судири, Македонија покажа дека и покрај тешката економска и социјална положба, прифати околу 350 000 бегалци од Косово.
4. Македонскиот модел на меѓуетничките односи може да им послужи како пример на останатите мултикултурни општества. Ова посебно добива на значење ако се земе предвид територијата на која е сместена Македонија, (Балканот) и минатото, кога се водени многу судири и војни.

Секако дека Алијансата е исто така заинтересирана да ѝ помогне на Македонија во остварување на замислената цел. Но најмногу од сè е извесно дека нашиот прием зависи од нас самите, од тоа колку ќе бидеме упорни и истрајни во реализирањето на веќе започнатите реформи.

Пораката што ја добивме од НАТО авторитетите во септември 2007 г. кога во Брисел беше презентирана “Годишната национална програма за членство во НАТО” гласеше: “НАТО сака да ја види Р. Македонија како членка на Алијансата, но за да се случи тоа треба да ги удвои напорите за остварување на реформите и до февруари 2008, кога ќе се носи одлуката, политичките актери да покажат способност за компромис и дека нема да бараат решенија надвор од институциите на системот”.

Реформите во одбраната

Република Македонија е веќе навлезена во поодминатите фази на реформските процеси во доменот на одбраната и безбедноста од каде што повеќе не смее да има враќање назад. Тоа најмногу е заради крајната цел- подобрување на перформансите на системот за да се одговори на примарните обврски безбедноста на граѓаните и заштитата на територијалниот интегритет и суверенитет на земјата. Во таа насока, реформите во МО и АРМ го понесоја главниот товар во рамките на интегралниот реформски пакет според стандардите на НАТО.

⁷ Нано Ружин „ Зошто Македонија во НАТО ?“ - колумна во „Дневник“ од 03.03.2001 г.

Во МО и во АРМ се спроведуваа(т) агресивен процес на реформи:

1. Редукција на старешинскиот кадар и цивилниот персонал.
2. Дивестирање на имотот кој е од несуштинско значење за одбраната.
3. Ослободување од тенковите Т-55 и авионите СУ-25.
4. Зголемување на застапеноста на етничките заедници во редовите на Министерството и АРМ.
5. Реално димензионирање на активната и резервната компонента на Армијата, согласно со безбедносните закани, но и економските потенцијали на државата.
6. Постапно имплементирање на системот за повеќегодишно планирање, програмирање и буџетирање, овозможено со зајакната координација меѓу Министерството за одбрана и Министерството за финансии.
7. Значителен прогрес во соработката и координацијата меѓу МО и МВР по прашања од внатрешно-безбедносен карактер.
8. Заедничко планирање со МВР на предавањето на одговорноста за обезбедување на границата.

Благодарение на овие реформи кои се спроведуваа изминативе години (и сè уште се спроведуваат), стигнуваме полека но сигурно до толку посакуваната цел: „мала, мобилна, лесна, професионално добро обучена и соодветно опремена Армија“. За потсетување АРМ настана во 1992 г. од единиците на тогашната Територијална одбрана, која теоретски располагаше со 120.000 припадници на активниот и резервниот состав и беше вооружена само со лесно пешадиско оружје.

Денес, по 19 години, АРМ има над 7700 од потребните 8000 професионални војници распоредени во две бригади, самостоен полк и 12 единици во ранг на баталјон. Поконкретно, АРМ има 1200 офицери, 1700 подофицери, околу 4000 професионални војници и околу 1000 цивилни лица. Пет отсто од вкупниот активен состав се жени или 89 офицерки, 207 подофицерки и 65 жени професионални војници. Значајно е да се напомене и дека една четвртина од целиот персонал на АРМ се припадници на заедниците кои живеат во Република Македонија. Од вооружување, денес АРМ има повеќе од 200 оклопни борбени возила, 31 современ тенк, повеќе од 200 топа и хаубици, дваесетина борбени и транспортни хеликоптери, повеќе од 85 400 парчиња пешадиско оружје и лесни орудија итн.

Многу важно е тоа што АРМ од 2002 г. учествува во мировните операции Мисијата „ИСАФ“ во Авганистан, „Слобода за Ирак“ во Ирак, и мисијата „Алтеа“ во БиХ. До денес, во мисиите учествувале над 2000 припадници на АРМ, а моментално учествуваат над 200 припадници на Првата и Втората механизирани пешадиска бригада, Полкот за специјални операции и Воената болница. За покажаната способност и храброст, македонските војници имаат добиено голем број признанија од странските армии. Едно од најголемите признанија е и врачувањето на медали

на 61 припадник на Полкот за специјални операции (пСО) на АРМ во септември 2008, кои учествуваа во мисијата „Слобода за Ирак“ за покажани високи резултати, професионално и успешно извршување на задачите во мисијата. Одликувањата им ги предаде командантот на Здружената команда на НАТО во Неапол, адмирал Марк Фицџералд. А последното признание беше во декември 2010 г. кога од страна на Армијата на САД беа доделени медали и високи признанија на 73 припадници на АРМ за успешно завршување на задачите, покажаниот висок степен на професионализам и храброст за време на мисијата „Феникс“ во Авганистан. Со ова, уште еднаш се потврди подготвеноста и високиот степен на обученост и интероперазивност на АРМ за извршување на мисии предводени од НАТО.

Од пред три години Р.Македонија започна да испишува нови страници од својата историја. Нашата земја го зголеми својот воен придонес на меѓународен план за прв пат и во мисијата под мандат на ОН. Во мисијата на ОН - УНИФИЛ во Либан, Р. Македонија партиципираше со двајца офицери со чин мајор, кои учествуваа во работата на штабот на мисијата во Либан. Мисијата на македонските офицери во Либан траеше една година.

Според Националната програма за членство, во делот на одбраната, за достигнувањата во 2007 г. и приоритетите планирани во периодот од 2008 до 2017 г. треба:

Бројот на војниците на АРМ што ќе учествуваат во операции во странство ќе биде тројно зголемен, односно, 8 % од актуелниот состав треба да биде констатино вклучен во мисиите, а 40 % од копнените сили треба да бидат декларирани за мировни мисии.

Стабилно финансирање за одбраната, а тоа подразбира 2,3 % од БДП од кои 50 % за персонални трошоци, 30 % за операции и 20 % за опремување.

Резервниот состав на АРМ од 4000 ќе биде намален на 1500 полупрофесионални војници.

Инаку на НАТО самитите во Прага во 2002 и Истанбул 2004 г. на Република Македонија и беше оддадено признание за постигнатиот напредок на полето на реформите. Истото се случи и на самитот во Букурешт во април 2008 година кога на Р. Македонија и беше оддадено признание за постигнатиот напредок на полето на реформите, и и беше отворен патот кон полноправно членство во НАТО заедно со Хрватска и Албанија. Но при приемот, Р. Македонија се соочи со еден банален проблем, кој прерасна во сериозна политичка пречка. Тоа е проблемот на разликите околу името со нашиот јужен сосед Грција, која патем е членка и на НАТО и на ЕУ. Сето тоа резултираше со одлагање на приемот на нашата држава во НАТО. На последниот НАТО самит во Лисабон, во Ноември 2010 г. заклучоците за Р.Македонија од Букурешт, беа само потврдени.

Заклучок

Врз основа на горенаведено, може да се заклучи дека определбата на Република Македонија за полноправно членство во евроатлантските интеграциски безбедно-економски системи ја позиционира воената дипломатија на преден план. Патот кон полноправно членство во НАТО води преку остварување на активностите од преземените обврски и меѓународните договори и имплементација на истите, како и активностите на ПЗМ иницијативата. Воената дипломатија во реализацијата на стратешките определби на Р Македонија е во фокусот на настаните и има клучна улога во спроведувањето на определбите.

ЛИТЕРАТУРА

1. Огорец М. „Војно-дипломатска пракса“, Голден Маркетинг, Загреб 2005
2. Зечевиќ М. „Војна дипломатија“, Војноиздавачки и новински центар, Београд 1991
3. Гоцевски Т. „Основи на системот на национална одбрана“, Куманово 2002
4. Нацев З. „Теориски основи на доктрината и стратегијата на националната одбрана,, НИП Ѓурѓа, Скопје 1998
5. Котовчевски М. „Извори на загрозување на мирот и национална безбедност I, II и III дел“- Балкански центар за мир, Скопје 1999
6. Бакрески О. „Координација на безбедносната заедница во РМ“, Маринг-Игор доел, Скопје 2005
7. **Концепт на одбранбената дипломатија**- Министерство за одбрана на РМ, 2006
8. **Закон за служба во АРМ**, Сл. Весник на РМ бр.62 од 30.07.2002
9. **Правилник за постапка за упатување и враќање на воените претставници** на РМ и на другите воени и цивилни лица од МО упатени на служба во странство во воени претставништва, воени мисии и штабови на НАТО и други меѓународни организации и воени единици-член 4, Министерство за одбрана на РМ, Скопје 2003
10. Keith Neilson „ **Defence and Diplomacy**„ -Royal Military College of Canada 2003
11. Chas.W.Freeman, JR. **Arts of power** (Statecraft and Diplomacy)- United states institute of peace press- Washington, D.C.2002

ТЕОРЕТСКО - АНАЛИТИЧКИ ОСВРТ НА ОДРЖУВАЊЕТО НА НЕБОРБЕНИТЕ МОТОРНИ ВОЗИЛА ВО АРМИЈАТА НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Драге ПЕТРЕСКИ, Љупче ДИМИТРИОСКИ, Елениор НИКОЛОВСКИ
Воена академија „Генерал Михајло Апостолски“ – Скопје

Апстракт: *Рационалното ниво на надежност и расположивост на техничките системи, како составен дел на моторните возила се постигнува со примена на оптимална политика и стратегија на одржувањето. Политиката на одржувањето се темели врз ефективна примена на информациски системи кои треба да обезбедат спрега помеѓу контролните активности, донесувањето на одлука и реализацијата на одредени превентивни и корективни постапки.*

Во трудот е даден теоретско-аналитички осврт на одржувањето на моторните возила во Армијата на Република Македонија со предлог видување за понатамошно подобрување на истото.

Клучни зборови: *рационално ниво, надежност, оптимална политика, стратегија на одржување, информациски систем.*

THEORETICAL-ANALITIC ASPECTS OF MAINTENANCE THE UNCOMBAT MOTOR VEHICLES IN ARMY OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA

Abstract: *Rational level of reliability and disposable of technical systems of motor vehicles are obtained by using of optimal poli-tics and strategy of maintenance. Politics of maintained are base on effective informatics support, related between each other control steps, decisions and realizati-on of preventive and corrective activities.*

In this paper is given theoretical-analytic aspects of maintenance the motor vehicles in Army of the Republics of Macedonia with future view of better maintenance.

Key words: *rational level, optimal politics, strategy of maintena-nce, informatics support, reliability.*

Вовед

Елементите на системот **моторно возило - одржување - возач – околина** прават единствена целина и се наоѓаат во интеракциска врска која го карактеризира процесот на интензивна експлоатација на моторните возила. Во текот на експлоатацијата на моторните возила, доаѓа до опаѓање на вредноста на надежност на елементите, механизмите и склоповите заради процесот на нивно трошење и зголемиениот зјај помеѓу елементите, при што настануваат промени под влијание на температурните и климатските услови, замор на материјалот и др.

Враќањето на изгубените својства на моторните возила се врши со процесот на одржување¹. Со превентивното и корективното одржување се подобрува вредноста на надежност во бараното подрачје, со што се продолжува животниот и експлоатациониот век на возилото.

Армијата на Република Македонија има возен парк со хетерогена структура на видови моторни возила. Расположивите ресурси за одржување на возниот парк се значително помали од реалните потреби во услови на интензивна експлоатација. Капацитетите на постојните технички работилници не ги задоволуваат потребите затоа што не се земено предвид бројот на моторни возила со вкупните потреби за одржување, интензитетот на откази, како и технолошкото време на траење на поединачните активности при одржувањето. Во нашата армија сè уште теоретски не се проучуваат и практично не се применуваат никакви современи модели, методи и техники за одржување на моторните возила.

Основен пристап кон одржувањето на моторните возила

- Одржувањето опфаќа техничко-технолошки постапки кои се преземаат со цел:
- возилата да бидат подолго во работна состојба;
 - да работат со дозволено ниво на погонска сигурност;
 - да бидат ефективни и економични во текот на експлоатацијата.

Потребно е адаптирање на постојните капацитети според настанатите промени, воведување на нови начини на размислување и дејствување врз организацијата на одржувањето.² Денес сè уште одржувањето се набљудува од корективен аспект, додека во иднина ќе биде во насока на предвидување на дефектите и целосна контрола врз процесот на одржување. На поимот одржување треба да се пристапи од три аспекти и тоа одржувањето како систем, процес и функција.

Гледано системски, одржувањето претставува потсистем од системот за логистичка поддршка, кој пак, е потсистем на севкупниот одбранбен систем. Одржувањето е динамички процес во кој активностите, физичките фактори и човечките ресурси се насочуваат кон остварување на поставените цели на одржувањето. Одржувањето како функција опфаќа постапки и активности од

¹ Љ. Димитриески, „Информатичка поддршка при определувањето на политиката и стратегијата на одржување на моторните возила во АРМ“, магистерски труд, Технички факултет, Битола, 2008 година.

² Т. Јолевски, „Организација на одржувањето“, Технички факултет, Битола, 1993

административно-организациски и техничко-технолошки карактер, коишто треба да се преземат за задржување на работната способност на техничките системи. Во Табела бр.1 дадени се нивоата на активности и развојот на очекувањата од одржувањето во иднина, со основните карактеристики и главните предизвици. Во иднина очекувањата се во насока на предвидување на дефектите и целосна контрола врз процесот на одржување. Нивоата кои се наоѓаат помеѓу нискиот и високиот степен на готовност претставуваат низа од активности и мерки кои треба да се преземаат со цел континуирано да се подобрува процесот на одржување.

Табела бр. 1 – Нивоа на одржување и карактеристики

Ниво	Карактеристики	Главни предизвици	Резултати
5 Целосна контрола врз процесот на одржување	Континуирано подобрување Реинженеринг на процесите	Воспоставени и контролирани перформанси на одржувањето Превенирање на залихите	Задоволување на корисниците, висок степен на готовност
4 Предвидување	Предиктивно одржување Контролирање на процесите	Редукција на одржувањето Редукција на залихите	
3 Управување	Одржување според состојба Евалуација на процесите	Предвидување на активностите Подобрување во управувањето	
2 Планирање	Планско-превентивно одржување Мерење на процесите	Евалуација на одржувањето Подобрување на планирањето и терминирањето	
1 Реагирање	Корективно одржување Минимална превенција	Планирање на одржувањето Евалуација на состојбата на техничките системи	Недоволна сигурност кај корисниците, низок степен на готовност

Аналитички осврт на ентитетите во одржувањето на неборбените моторни возила

Анализирањето на постојната состојба и политиката коишто се применуваат во одржувањето на возила во Армијата, е потреба која нужно се наметнува.

Основните разграничувања се однесуваат на врските кои постојат помеѓу моментот на состојбата во отказ и времето на изведувањето на активностите за одржување.

Начелно се применува политика на одржување со следните концепти :

- поправка после отказ или корективно одржување;
- одржување според утврдената состојба, и
- плански превентивни активности.

Во принцип, планските активности имаат превентивен карактер, а оптимално се дефинираат со помош на параметрите, изминат број на километри и моточасови или со поминат временски период на експлоатација на моторното возило.

Во литературата од доменот на техничкото одржување, е констатирано дека успешноста и квалитетот на одржување се добиваат доколку постои минимално 80% планско-превентивни активности.

Во зависност од степенот на технолошката сложеност на одржувањето, во Армијата се применуваат три групи на активности. Во првата група спаѓаат активности од заштитен карактер, тоа е основно одржување или дневна нега на моторните возила. Втората група ја прават активностите од превентивен карактер. Тоа се прв и втор технички преглед, премин на видот експлоатација кај моторните возила. Третата група се активности на лесен ремонт. Основна цел е отстранување на манифестираните неисправности кај моторните возила.³

Извршена е анализа на податоци за временски период од 2000 година до 2005 година. Се работи за неборбени моторни возила, поделени во четири вида и тоа: патнички, теренски, товарни и специјални моторни возила.

Наведените податоци во процентуален износ се дадени во Табелата бр. 2⁴

³ И. Мицевски, „Техничко одржување на моторните возила I“, Технички факултет, Битола, 1994 г.

⁴ Љ. Димитриески, „Информатичка поддршка при определувањето на политиката и стратегијата на одржување на моторните возила во АРМ“, магистерски труд, Технички факултет, Битола, 2008 г.

Табела бр. 2 – Процентуален износ на превентивни и корективни активности за периодот од 2000 до 2005 година

Вид на возила	2000		2001		2002		2003		2004		2005		Средна вредност од 2000 до 2005 г.	
	Прев. ент.	Коректив.	Прев. ент.	Коректив.	Прев. ент.	Коректив.	Прев. ент.	Коректив.	Прев. ент.	Коректив.	Прев. ент.	Коректив.		
Патничк. м/в	31.5 %	68.5 %	43.5 %	56.5 %	29.2 %	71.0 %	32.2 %	67.9 %	42.0 %	58.0 %	38.1 %	62.0 %	36.0	64.0
Товарни м/в	36.1 %	63.9 %	40.4 %	59.6 %	31.2 %	68.8 %	34.7 %	65.3 %	19.1 %	80.9 %	43.8 %	56.3 %	34.2	65.8
Теренски м/в	40.9 %	59.1 %	35.9 %	64.1 %	42.1 %	57.9 %	29.7 %	70.3 %	32.0 %	68.0 %	43.8 %	56.3 %	37.4	62.6
Спеши. м/в	42.5 %	57.5 %	37.6 %	62.4 %	32.2 %	67.8 %	37.8 %	62.2 %	39.8 %	60.2 %	43.8 %	56.3 %	37.4	62.6

Анализа на добиените податоци во одржувањето на неборбените моторни возила

Анализата кај четирите видови моторни возила е дека кон одржувањето се пристапува од позиција на корективност. Примена на современи алатки и техники во менаџментот на одржување не постои. За поголемиот дел од извршените активности на одржување се формираат работни налози, но тоа обично е за корективните активности на одржување, а нередовно и за превентивните активности.

Примена на информациски систем за одржување не постои, а користењето на компјутерската опрема е лимитирана на обработка на мал дел од планирачката и набавната документација⁵. Во делот на магацинското работење, освен класификацијата и шифрирањето на резервните делови и материјали не се врши никаква примена на методи за оптимизирање на потребите од истите. Неповолна е состојбата со следењето на трошоците на одржување. Имено, преку работниот налог се регистрираат само трошоците за употребените резервни делови и материјали. Исто така, не се следат индиректните трошоци заради извршување или неизвршување на одржувањето.

Се заклучува следното:

- За периодот од 2000 до 2005 година, 75% од извршените корективни активности се случиле кај 5 технички системи на моторните возила.
- Политиката на одржување, главно, се заснова на корективното одржување споредено со светските стандарди кои се движат <20%.

⁵ И. Дуковски, „Одржување на моторните возила“, Технички факултет, Битола, 2001

Ј. Димитриески, „Информатичка поддршка при определувањето на политиката и стратегијата на одржување на моторните возила во АРМ, магистерски труд“, Технички факултет, Битола, 2008 година.

S. Dunn, „A Framework for Achieving Best Practice in Maintenance“, <http://www.maintenanceworld.com/Articles/dunns/aframework.html>

- Постои разлика помеѓу податоците за трошоците за корекција на инцидентните дефекти и трошоците за инцидентни дефекти.
- Процентот на планско-превентивно одржување е исклучително низок.
- Неефикасно магацинско работење.
- Процентот на критични технички системи треба да ја креира политиката на одржување,
- Високо ниво на индиректни трошоци.

Неборбени моторни возила

Податоците за неисправностите за целиот период на истражување укажуваат дека се недоволно застапени превентивните постапки во одржувањето. Според своите основни карактеристики, корективноста повлекува неколку битни негативности:

- 2-3 пати ги зголемува трошоците за одржување;
- мала надежност на моторните возила;
- слаба пополнетост и мобилност на магацините со резервни делови;
- квалитетот и брзината на пренос на информациите се на ниско ниво.

Со оглед на неколкуте споменати факти кои траат подолг временски период, потребно е донесување на политика и стратегија за одржување која во основа треба да ја промени постојната состојба со спроведување на одредени ограничувања во следните 3(три) фази:

I фаза, реално планирање на кадровските потенцијали и материјалните ресурси.

II фаза, селектирање на работилничките и магацинските капацитети според видот на моторното возило.

III фаза, поврзување на составните елементи во процесот на одржување со информатички систем.

Слика бр.1 – Фази на предлог-насоките за подобрување на одржувањето на моторните возила

Гореизнесеното е претставено пирамидално на Сл.бр.1 со цел да се даде сликовит приказ на развојот на одржувањето.

За проектирање квалитетен систем за одржување на моторните возила во Армијата на РМ, а согледувајќи ја постојната состојба, мора да се земат предвид сите ограничувања со своите позитивни и негативни страни.

Заклучок

Со анализа на констатираните податоци и нивна детална обработка, се изврши идентификација на клучните недостатоци на постојната политика на одржување.

Теоретскиот приод овозможува поставување на рамка во кој правец треба да се движи идната политика и стратегија во процесот на одржување на моторните возила.

Во делот на анализата на неисправностите кај сите видови неборбени моторни возила, лоцирани се системите со најчести дефекти. Процесот на одржување е поделен на зимски и летен период и режим на експлоатација, што поблиску ги детерминира карактеристичните неисправности.

Потребно е да се следи состојбата со:

- примената на превентивните активности;
- процентот на корективни активности (помали од 20%);
- сервисното ниво на резерви(залихи) во магацините (повеќе од 95%);
- за сите активности работни налози (100%);
- неделното планирање на активностите,
- примена на информациската поддршка во одржувањето,
- обуката на одржувачите и операторите;
- идентификација на проблемите и нивно решавање.

Со решавање на лоцираните проблеми ќе се создаде појдовна основа за дефинирање на првична политика и стратегија за одржување на неборбените моторни возила во наредниот период, што е и тежишна цел на труд.

Проблемски произлегуваат прашања кои се наметнуваат како понатамошни чекори за анализа и реализација, а тоа се:

- информациски систем за поддршка на одржувањето;
- креирање потпрограма за работата и функционирање на магацинот за резервни делови;
- програма за работа со јавни набавки;
- понатамошни истражувања, анализа и детерминирање на системските неисправности кај сите видови возила.

ЛИТЕРАТУРА

1. И. Дуковски, **Одржување на моторните возила**, Технички факултет, Битола, 2001.
2. Љ. Димитриески, **Информатичка поддршка при определувањето на политиката и стратегијата на одржување на моторните возила во АРМ**, магистерски труд, Технички факултет, Битола, 2008 година.
3. И. Бучевац, **Одржување машина и опрема**, СМЕИТС, Београд, 1996.
4. Ž. Adamović, **Održavanje prema stanju u mašinstvu**, Pronalazaštvo, Beograd, 1990.
5. Т. Јолевски, **Организација на одржувањето**, Технички факултет, Битола, 1993.
6. J. Moubray, **Reliability Centered Maintenance**, Industrial Press Inc., 1997.
7. A. Raouf, M. Ben-Daya, **Total Maintenance Mangement a Systematic Approach**, Journal of Quality in Maintenance Engineering, Vol.1, No.1, pp.6-14, 1995.
8. K. Y. Kutucuoglu, J. Hamali, Z. Irani, J. M. Sharp, **A Framework for Managing Maintenance Using Performance Measurment Systems**, International Journal.
9. **M. Hagerby, Maintenance Performance Assessment – Strategies and Indicators**, Master thesis, Department of Production Economics, LiTH, Norway, 2002.
10. И. Мицевски, **Техничко одржување на моторните возила I**, Технички факултет, Битола, 1994.
11. D. Nikola, **„Optimizacija zaliha materijala u vojnim dohodovnim ustanovama“** Mašinski fakultet, Mostar, 1983 g.
12. S. Dunn, **A Framework for Achieving Best Practice in Maintenance**.
<http://www.maintenanceworld.com/Articles/dunns/aframework.html>

АПЛИКАЦИЈА НА ГЕОГРАФСКИТЕ ИНФОРМАЦИСКИ СИСТЕМИ (ГИС) ВО ВОЕНИТЕ СИМУЛАЦИИ ВО ОДБРАНАТА

Александар ПЕТРОВСКИ, Славко АНГЕЛЕВСКИ, Андреј ИЛИЕВ
Воена академија „Генерал Михаило Апостолски“ – Скопје

Апстракт: *Една од најважните технологии на денешината е глобалното поврзување на луѓето од целиот свет заради брзата размена на информации, знаења, достигнувања и координација на работата. Поврзувањата од ваков тип се одвиваат во сите видови на човековите активности: во науката, техниката, уметноста, економијата, одбраната и сл. Можноста за брз пристап до информациите, како и нивната брза размена денес е толку стандардна работа, што оние кои еднаш ќе започнат да ги користат тие услуги теško можат да ја замислат натамошната работа без нив. Управувањето со просторот како единствена алтернатива за воспоставување на поднеслива рамнотежа меѓу растечките демографски потреби и ограничените природни ресурси, меѓу другото бара брза и ефикасна инвентаризација, валоризација, обработка, селективно прикажување и користење на масовни ГИС низ продлабочената анализа на најновите теоретски и апликативни достигнувања во развојот на информатичката технологија. Низ овој труд успешно се докажува дека ГИС-технолозијата поседува револуционерни можности за обезбедување на квалитетни информации кои се неопходни во процесите на планирањето и уредувањето на просторните системи за воени потреби, а со самото тоа директно влијаат врз безбедносните системи во целост.*

ГИС во одбраната и понатаму се најефикасен начин за постигнување на проектираните цели во сите домени на современото одбранбено организирање. Овие системи се доста погодни за интегрирање на голем број информации од цивилниот сектор со воените информации на различни (селективни) рамништа, со што на најдобар начин се уриваат вештачките бариери меѓу воените и цивилните работи кои досега првенствено произлегуваа од неможноста за нивно интердисциплинарно и интегрално третирање.

Клучни зборови: *географски информациски системи (ГИС), воени симулации, одбрана, простор и безбедносен систем.*

THE APPLICATION OF GEOGRAPHIC INFORMATION SYSTEMS (GIS) INTO THE MILITARY SIMULATIONS IN THE DEFENSE

Abstract: *One of the most important technologies of today's global connection of people around the world due to rapid exchange of information, knowledge, achievements and coordination of work. Connections of this type take place in all kinds of human activities in science, technology, art, economy, defense, etc..*

The possibility of quick access to information, as well as their rapid exchange today is the standard work that those who once you start using these services is difficult to imagine further work without them. Management area as the only alternative to establishing a balance between bearable growing demographic needs and limited natural resources, among other things, requires fast and efficient imputing, processing, selective disclosure and use of GIS through deepening mass analysis of the latest theoretical developments and application development information technology.

Throughout this paper successfully proving that GIS technology has revolutionary possibilities for providing quality information that is necessary in the processes of planning and arrangement of space systems for military purposes and thus directly affect the security systems in general. GIS in the defense continues to be the most efficient way to achieve the projected targets in all areas of modern defense organization. These systems are quite suitable for integrating information from many sectors of civil war information on the different (selective) levels that the best way to ruin the artificial barriers between military and civil works have primarily stemmed from their inability to interdisciplinary and integrated treatment.

Key words: *Geographic Information Systems (GIS), military simulation's, defense, space and security system.*

Вовед

Пред речиси цели 50 години, поголем број географичари почнаа да развиваат систем за чување и организирање просторни информации на компјутер. Во втората половина на минатиот век, оваа технологија, позната како ГИС, бележи доста брз развој и имплементација во сите зони на човековото дејствување. Паралелниот прогрес во технологијата на компјутерските системи значеше и развој на апликации од областа на ГИС. Целта на овој труд е да се потенцира фактот дека просторот што треба да се „информатира“ станува средиште т.е. сценарио на кое директно се вршат и се рефлектираат сите активности. Оттука, информатизацијата на просторот со негово постојано ажурирање и обезбедување на услови за време на разни просторни анализи се императив на времето во кое живееме.

Од аспект на одбранбените потреби, посебно се актуелни воените ГИС- апликации со кои брзо и ефикасно се задоволуваат голем број потреби на одбраната, како на пример: изработка на основни карти (топографски, хидрографски, хипсометриски, аеронаутички итн.), испитување на податоци, воените симулации и игри, навигација (независно дали станува збор за земјишна, воздушна или окенска), најразлични пресметки на можностите за маневар и дејство од различни системи на вооружување и визуелизација на теренот за потребите на извидувањето и проценките во процесот на донесување на одлуки. Исто така, податоците од ГИС се неопходни за решавање на проблемите на транспортот, разместувањето и другите проблеми на маневар со единиците, анализа на критичните врски и балистиката на вооружувањето при пресметка на можностите и веројатноста за погодување и уништување на целите, моделирање на траекториите на авионите и ракетите, како и решавање на комплексните проблеми на логистичкото обезбедување. Со еден збор, комплетното моделирање и симулација на борбените дејства како сложен комплекс на настани не може да се изведе без постоење на ГИС за просторот на кој се изведуваат.

Развојни аспекти и дефиниција на ГИС

Почетоците на развојот на информациските системи датираат главно од половината на 20 - тиот век, поточно со појавата и развојот на кибернетиката на Норберт Вајнер (Norbert Wiener) како посебна научна дисциплина, теоријата на управувањето и врските (како што самиот Вајнер ја дефинира).

Како посебна научна дисциплина, кибернетиката има свој научен метод – теорија на системите, при што во основа се трга од идентичноста во управувањето со динамичните системи, каде постои сличност меѓу живите суштества, машините и општеството. Меѓутоа за соодветно управување основни се комуникациите, врските и информациите.

Да се зборува за ГИС тоа значи да се потсетиме на првата мапа на просторните феномени. Токму во тие периоди се првите зачетоци на овие системи. Но, да се зборува за автоматизирани системи, базирани на трансформациони процеси на конвенционалните, значи периоди кои датираат од далечната 1960 година. Развојните периоди може глобално да ги препознаеме по нивните основни достигнувања¹.

Првиот период може да го карактеризираме како инженерски пристап во исцртувањето на објекти на хартија. Овие периоди датираат во далечниот осумнаесетти век.

Вториот развоен период го одбележува првата електронска копија на мапа. Се работи за период од 1850 година, носител е Колонел Колби (Colonel Colby) од Англија.

Третиот период е карактеристичен во масовната публикација и дистрибуција на мапи.

Четвртиот период се карактеризира со подготовките за трансформација на конвенционалните, додавајќи ги основните функции како поддршка на реалните проекции од корисничките потреби врз базната организација на податоци. Главните карактеристики на постигањата за овој период се препознатливи како лесни/едноставни графики и алгоритми за интерактивност на корисникот и базните структури на системот.

Во контекст на наведеното, набрзо започнува да се развива научната методологија на кибернетиката, односно општата теорија на системите каде поимот систем е фундамент на објектите, појавите, процесите и сл. Идејата за ГИС се раѓа во далечната 1962 за во 1964 година оваа научна теорија и нејзината методологијата да се втемелат како наука.

Почетоците на развојот на ГИС од 1957 до 1981 се познати како „ера на иновации“, од 1981 до 1999 се познати како „ера на комерцијализација“ кога паралелно со технолошкиот развој на компјутерските се развиваат и конкретни ГИС – апликации

¹ *Geographic Information Systems and Science.pdf, 2005.*

на различни нивоа за различни просторни сегменти и од 1999 до 2009 е т.н. „ера на експлоатација“.

Сепак, од теориски аспект, што е потврдено низ конкретни апликативни затворања на модулски и/или интеграција на ниски решенија, многу се јасни заеднички карактеристики кои зборуваат дека се работи за систем. Дефинитивното поставување на општата теорија на системите како наука беше проследено со бројни дефиниции за истата. До 1964 година се анализираше околу 25 дефиниции, за во 1971 тој број да се искачи на 158 дефиниции, а денес тој број сигурно е неколку пати поголем, меѓутоа за сите тие карактеристични се и преовладуваат зборовите *збир, елемент, поврзаност и целина*². Најкратко, поимот систем може да се дефинира како збир на елементи поврзани во една активна (динамична) целина. Секој систем претставува одредена целина која се состои од непознат број потсистеми, што значи дека поимот систем е релативна категорија, бидејќи она што за себе претставува систем е потсистем на некој систем од повисока категорија. Во таа смисла како посебен и еден од покомлексните потсистеми на системот природа - човек - општество се издвојува географскиот информациски систем³.

Географски, од аспект што сите објекти, појави, процеси, проблеми и последици се случуваат во конкретна географска средина, секоја за себе и се специфично организирани според различни (и за конкретна намена) теориски и практични правила за управување.

Информациски, од аспект што во секој од системите информациите се основа за функционирање на системот. Тие се разновидни и многубројни и за да можат да се искористуваат оптимално мора да се во некаква интеракциска поврзаност за да можат да извршуваат најразлични анализи кои се од интерес на корисникот.

Систем, затоа што станува збор за многу информации во алфа, во нумеричка, алфанумеричка, картографска, графичка, фотографска, аудио или во друга форма на меѓусебно поврзани во една целина.

Следува дека географски информациски систем претставува научна методологија и технологија со која се собираат, внесуваат, меморираат, обработуваат, ажурираат, анализираат, интеракциски поврзуваат (програмираат) и прикажуваат во картографска, графичка, фотографска, табеларна и алфа, нумеричка и алфанумеричка форма просторни и други податоци, со цел да се креираат нови информации и излезни производи во исто така картографска, графичка, табеларна и алфа, нумеричка и алфанумеричка форма⁴.

² *Geographic information system - Wikipedia, the free encyclopedia.mht*

³ Поопширно види во: Ѓорѓиев В. „Гео – информациона системи“, основен учебник, Градежен факултет, Скопје, 2004.

⁴ Поопширно види во: Марковски Б. „Географски информациски системи“, авторизирана скрипта: ГЕО-МАП - Скопје, 2007.

Во НАТО, како формална се користи дефиницијата според која ГИС претставува систем за фаќање, собирање, проверка, интегрирање, манипулирање, анализирање и прикажување на податоци и информации кои се однесуваат на географскиот простор на Земјината топка⁵. Тоа вообичаено се потврдува со широко софистицирани и компјутери наменети за просторот и за сопствени потреби создадени софтвери.

Во зависност од тоа кој каква потреба има од ГИС така истиот се дефинира:

- база на мапи во дигитална форма = генерална употреба;
- компјутерска алатка за совладување на географски просторен проблем = општествени групи, планери и консултанти;
- алатка за донесување на оптимално просторно решение = научници, менаџери, оператори и истражувачи;
- механизирани географски просторни инвентари за дистрибуирање на капацитетите и можностите = наменски менаџери, транспортни претпријатија и логистички менаџери;
- алатка за прикажување на она што е невидливо како географска просторна информација = научниците и истражувачите.

Значење на ГИС

Географските информациски системи како мултидисциплинарна проблематика во кои информациите (просторно - временски) се организирани како сплет од меѓусебно поврзани просторни и алфанумерички податоци (со можност да се користат самите за себе, но уште повеќе како изведени од меѓусебни односи) кои се одликуваат со повеќекратно значење.

ГИС опфаќаат податоци во картографска и алфанумеричка форма, нивното значење особено е изразена во геосферата, социосферата, техносферата и во т.н. надкатегоријални склопови.

Значењето на ГИС во геосферата се гледа во областа на природно географските дисциплини и на нив сродни подрачја како што се: геоморфологијата, климатологијата, хидрологијата, педогеографијата, геологијата и биогеографијата.

Во контекст на социосферата значењето на ГИС е во третманот на демографските информации, населените места, процесите на урбанизацијата, туризмот, трговијата, банкарството, образованието, културата, здравството, социјалните грижи итн.

Во техносферата ГИС се мошне важни при прикажувањето, евиденцијата и организацијата на информациите во сферата на инфраструктурата (сообраќајната, енергетската и комунална), без разлика дали станува збор за линиска или институционална.

⁵ Преземно од НАТО, *Military agency for standardization (MAS)*, "Intelligence doctrine", January 1995.

ГИС во надкатегоријалните склопови се значајни во областа на регионализацијата, урбанизацијата, користењето на земјиштето и заштитата на животната средина и одржливиот развој.

ГИС во наведените сфери имаат особено значење, пред сè заради обемните информации (катрографски и алфанумерички) со фундаментален карактер и уште поважните изведени информации, кои се добиваат преку разни вкрстувања и соодноси на податоците и кои овозможуваат:

- брзо и лесно пребарување на податоците;
- добивање на валидни извештаи во картографска или алфанумеричка форма по разни поставени барања;
- посоодветно планирање;
- валидно проектирање;
- сигурно инвестирање и реализација;
- споредби со други слични системи;
- посоодветна организација на работата;
- поекономично организирање и управување со системите;
- раководење и командување во воените организации;

и други вредности поврзани со проблематиката за која се гради ГИС. Наведените сфери и компоненти се само дел од големиот број области кои се одликуваат со просторно временски карактеристики на објектите и појавите. Ова е уште поизразено ако се стави во контекст со просторните нивоа и ширината на областите за кои може да се организира ГИС.

Цели на ГИС

Целта е брза, лесна и ефикасна организација, планирање, проектирање, изградба, одржување, управување и искористување на конкретниот ГИС, било да е на државно, регионално, општински, градско, ниво на помали населени места или ниво на специјализирани институции задолжени за конкретен проблем (електростопанство, железнички сообраќај, катастарски служби, банки и сл.)⁶.

Структура и елементи на ГИС

ГИС како мултидисциплинарна методологија и технологија претставуваат повеќе кадровски, технички и технолошки елементи. Поконкретно, структурата на ГИС во основа ја чинат: луѓе (стручен кадар), хардвер (техничка опрема), софтвер (програмска поддршка) и податоци (бази на податоци). Овие основни елементи се основа која е функционална само како целина, тоа значи дека овие елементи се наоѓаат во меѓусебна интеракциска поврзаност.

Од стручниот кадар неминовни се: географи, картографи, информатичари, статистичари и други стручни кадри кои се поврзани со конкретната проблематика.

⁶ Fundamentals of GIS.pdf, 2000.

Техничката опрема од типот на разни влезни и излезни единици е вториот елемент без којшто не може да се организира ГИС. Имајќи ги предвид обемот и функционалноста на ГИС потребна е моќна компјутерска опрема т.н. дигитални тврдини кои имаат голема HD меморија, поголема RAM меморија, брзи процесори, дупли дискови, мироринг опции, со разни контролни уреди и уреди за контрола и стабилност на системот, со цел да се обезбеди непречено функционирање на системот⁷.

Софтвер или програмската поддршка е исто така неминовен дел за самиот ГИС. Од многуте апликативни и програмски програми овде се користат софтверски програми за дигитална картографска обработка (AUTO CAD 3D MAP, Arc Info, Map info professional, Intergraph итн.) , а другите за формирање и уредување на база на податоци (ACCESS, SQL, ORACLE итн).

Податоци се четвртиот сегмент кои е неминовен за функционирање на ГИС кои може да бидат:

Дигитално картографски (за секој одделен географски елемент се формира посебен леер т.н работни површини (еден или повеќе) во кој се запишуваат податоци, на пример, на еден дигиталните линии за патишта, на друг за реки, на трет за административни граници итн. Основа на дигитализација е електронски запис на координати на точка, кои кога се поврзани во отворена низа (со вектори) формираат линија, а кога се во затворена линија формираат полигони, при што се разликува дигитализација на точкести објекти (блокови), дигитализација на линии и дигитализација на површини / полигони.

Статистички податоци под кои се подразбира дефинирање на ентитетите со кои се карактеризираат објектите, појавите и процесите кај односната проблематика како предмет за изработка на ГИС. За таа цел се користат разни обрасци, формулари, извештаи, прашалници и слично, во кои се дефинирани соодветните ентитети и се собрани односните атрибутни податоци од терен со разни методи на истражување кои се практикуваат во соодветната проблематика низ таканаречени форми на внес на податоци, кај кои се дефинираат бројот и видот на знаци, така што, операторот за внес е строго насочен, што значи се води сметка за максимална заштита од махинални или „намерни“ грешки. Во контекст на ова е и изготвувањето на посебни шифрарници кои претставуваат значително олеснување при внесот на податоци со воспоставување на ID-бројеви на линиските, точкестите и површинските објекти и воспоставување линк – интеракциска врска меѓу картографскиот објект и податоците за истиот во базата на податоци⁸.

⁷ Зоран Гацовски, Славчо Ѓорчески, „Апликација на ГИС во одбраната - Erdas imagine military features“, Електроника, телекомуникации, автоматика и информатика (ETAИ), Охрид, 21-23 септември.

⁸ Поопширно види во: Петровски А., „Примена на ГИС во одбраната на просторот Деве Баир – Страцин“ – магистерски труд, ПМФ – Институт за географија, Скопје, 2010, стр. 23-36.

Функционирање на ГИС

Претходно оформената карта во електронска форма, организацијата и пополнувањето на базите на податоци и воспоставените интеракциски врски го формираат ГИС како целина и токму така воспоставен ГИС станува функционален. Со тоа е овозможено поставување и реализација на конкретни барања кои можат да бидат безбројни. Нивната непосредна реализација овозможува резултати во смисла на добивање:

- картографски преглед по оформената картографска електронска растерска и векторска форма;
- карти во електронска форма базирани на податоците од базата на податоци;
- разни извештаи по поставените барања од базата на податоци и
- можности за креирање и дизајн на нови карти со различни наменски содржини и размер.

Картите во електронска форма може да бидат креирани директно над картографскиот цртеж, со негова доработка и дизајн и како излезен резултат со пребарување и аналитички операции од базите на податоци. Ваквите карти се добиваат мошне брзо (во прашања се секунди и минути) и како такви може да се користат директно/екрански. Но, доколку треба да се печатат, истите би требало да се доработат и дизајнираат според картографските принципи и стандарди.

Разни извештаи по поставените барања претставуваат идентификација на картографски објекти и тоа со кликување на конкретен објект истиот да се селектира во базата и обратно, потоа се пребарува по еден, два или повеќе основи, аналитички извештаи во табеларна и тематско – картографска форма итн. Посебно важен елемент е перманентно дополнување на системот и негово одржување во функција заради максимално искористување на истиот⁹.

Токму тоа е причина функционалните аспекти да се третираат како посебна елементарна целина во ГИС.

Моделирање на околината во која се изведуваат борбените дејства (репрезентација на бојното поле) – фактор простор

Воените операции најчесто се состојат од изведување физички активности на одредени географски (просторни) области. Поради тоа, симулацијата на ваквите активности подразбира и репрезентација на просторот на кој истите се изведуваат. Притоа, треба да се има предвид дека под простор се подразбираат различни атрибути, како што се: земјиштето и неговите карактеристики, инфраструктурата, климатски и метеоолошки фактори и слично.

⁹ Манасов С., „Географско Информациски системи во одбраната“ Маринг, Скопје, 1996.

Влијанието на земјиштето (релјеф, покриеност, инфраструктура и слично) врз текот и резултатите на воените дејства има големо значење и често занемарувањето, или погрешното користење на факторот простор доведувало до промена на текот на многу воени операции, како потврда за ова можат да послужат бројни историски документи. Од овие причини, воените лидери го проучувале просторот и неговото влијание врз борбените дејства уште од антички времиња. Во денешно време истражувачите се обидуваат да ги согледаат сите аспекти на кои просторот може да влијае врз текот и резултатите од борбените дејства и да изнајдат начини да ги моделираат и симулираат овие влијанија во рамките на воените симулациски модели.

Податоците за околината (просторот со сите негови содржини) претставуваат интегрален дел од сите современи апликации на информатичката технологија, вклучувајќи ги и воените симулациски модели. Користењето на податоците за просторот сè повеќе се зголемува и станува нужно со порастот на расположливоста и пристапот кон овие податоци, што е поврзано со развојот на поефтини и пософистицирани алатки (во форма на разни видови софтвер и бази на податоци) за прибирање и манипулација со просторните податоци. Сите високорезолуциски симулации, базирани на ниво на ентитети, мораат да користат одреден модел на теренот на кој се изведуваат борбените дејства. Притоа, треба да се направи разлика помеѓу репрезентацијата на теренот (врз база на неговиот модел) и користењето на „сурови“ податоци за теренот добиени со одредена техника за нивно собирање, чување и прикажување (како што е ГИС). Ваквата разлика мора да биде најмалку за едно ниво на процесирање и дистрибуција на овие податоци на начин што овозможува специфичен симулациски модел да може да пристапува до нив директно.

Репрезентацијата на теренот вообичаено се генерира врз основа на „суровите“ податоци што се користат од страна на симулацијата или се генерираат преку алгоритми за генерирање на површини што ја имаат формата на земјиштето (релјефот). Приказот на теренот потоа се чува во формат до кој може директно да се пристапува од страна на симулацијата. Ваквиот формат вклучува: поинтери, хедери, meta-data или векторски структури со x, y и z координати (елевациски вредности). Конкретната структура на векторските податоци зависи од видот на симулацијата, притоа размената на податоци помеѓу различните симулации се регулира (овозможува) со постоењето на одредени стандарди (како што е *Synthetic Environment Data Representation and Interchange Specification - SEDRIS*)¹⁰.

¹⁰ Пошироко види: доц. д-р Ангелевски С. : „Моделирање и симулација на сложени социо-технички системи во функција на обука на воени лидери за планирање на воени операции“, (докторска дисертација), Институт за социолошки и политичко-правни истражувања при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, 2004.

За комплетна репрезентација на теренот во рамките на високо-резулциските симулации треба да се разгледаат два аспекта (модела):

- моделирање на елевација (висински разлики) на теренот; и
- моделирање на содржини (објекти) што постојат на теренот.

Примена на географскиот информациски систем (ГИС) за дигитално моделирање на просторот за потребите на воените симулации

Атрактивноста на ГИС-технологијата за моделирање на просторот се темели на фактите дека просторот може многу тешко системски да се забележи (моделира). Најстар и за нас највообичаен начин на прикажување на просторни информации се скиците, описите, картите и макетите, а подоцна и фотографиите, филмовите, видеото и други, претежно аналогни, записи. Поради сложеноста на односите помеѓу просторните елементи и нивниот голем број, како и поради потешкотиите во нивната обработка, просторните податоци најдобро е да се забележуваат во дигитална форма, со што се олеснуваат и зголемуваат можностите за нивна обработка и прикажување. Почетокот на примената на ГИС-технологијата датира, како што напоменавме и погоре, од шеесеттите години на минатиот век, а во раните осумдесетти се повеќе се развиваат комерцијални производи што задоволително обработуваат поедини аспекти на просторот: обработка на слика (*Image Processing-IP*), автоматска изработка на карти (*Automated Mapping/Facilities Management-AM/FM*), CAD/CAM системи (*Computer Aided Drafting/Computer Aided mapping*), системи за скенирање и архивирање на документација, системи за бази на податоци (*Digital Terrain Models-DTM*), уреди за глобално позиционирање (*Global Positioning System-GPS*) и теренски мерења и најсовремените растерски, векторски и хибридни геоинформациски системи. Денешните современи ГИС се со висок степен на интеграција и со можност за автоматска размена на дигитални информации. При користење на моделот на одреден терен во рамките на воените симулации се симулира влијанието на карактеристиките на теренот врз изведувањето на борбените дејства (пред сè, движењето и можностите за отворање оган). ГИС-модулите можат да се користат одвоено како компоненти на системот за симулација на борбени дејства за анализа и репрезентација на просторните податоци, при што различни извори на податоци можат да се комбинираат во рамките на една компјутерска работна станица¹¹.

Апликацијата на ГИС базираните просторни модели во рамките на воените симулациски системи може да се сублимира на следниот начин:

- креирање на дигитални карти (топографски, хидрографски, аеронаутички и слично), што се користат во процесот на работа на командите и штабовите

¹¹ Geographic Information System (GIS) Educational website - Educational site with PDF lessons and videos to accompany free GIS software.

- при донесување на одлуки и раководење и командување со борбените дејства;
- навигација (на земја, на море и во воздух);
 - анализи на теренот (моделирање на терен, анализа на критични патишта, анализа на балистиката на вооружувањето);
 - оперативни и тактички планирања (планови за изведување на борбени дејства, планови за огнена поддршка, логистички планирања и слично);
 - како средство за поддршка на процесот на донесување одлуки што ќе им помогне на командантите и на планерите на мисии да ги визуелизираат целите и да ги претстават клучните односи при развојот на различните замисли за дејство;
 - поддршка во процесот на извидување на теренот и собирање податоци за распоредот и активностите на противничката страна.

Големиот број просторни податоци што ги содржат базите на податоци во рамките на ГИС и можноста за автоматско екстрахирање на податоците од различни леери и за различни содржини овозможува при анализа на теренот и останатите просторни параметри што се потребни да се користи моделот на борбени дејства за реална симулација на текот на борбените активности на конкретно географско подрачје.

Репрезентацијата на теренот преку мрежа е независна од сценариото за симулацијата, а инструкциите за маневарот на агрегираните единици мора да се обезбедат преку други влезни податоци или преку модулот за раководење и командување. Ваквата репрезентација на теренот е погодна за симулации каде се вклучува човекот како интерактивен играч. Векторот со атрибути што ги опишуваат карактеристиките на теренот што е опфатен во рамките на ќелијата содржи информации за:

- релјефот – неколку категории за испресеченоста (нерамнините) на релјефот;
- елевациските карактеристики – надморска висина и косина на теренот;
- вегетацијата – степенот на покриеност на ќелијата со шума;
- патиштата – видот и правецот на протегање на патиштата во рамките на ќелијата, односно податоци за можноста за движење и маневар (атрибути за проодноста) во рамките на ќелијата и спрема границите со другите ќелии;
- препреките – реки и други природни и вештачки препреки;
- степенот на урбанизација и слично

Со помош на ваквите атрибути што ги содржи базата на податоци за теренот може да се вршат пресметки и репрезентација на: брзината на движење на единиците, способноста за собирање на разузнувачки податоци, веројатност за постоење на непрекината линија на видното поле за отворање на директен оган кон целите, пресметки поврзани со процесот за нанесување загуби итн.

Заклучок

Одбранбените сили на РМ не можат да останат на страна од овие процеси. Потребата од компатибилност и интероперативност со одбранбените структури на колективните одбранбени и безбедносни системи (НАТО, „Партнерство за мир“, ОН и ОБСЕ) и истото бара воспоставување на модерна картографска поддршка на одбранбените дејства на потполна и сеопфатна нормативна регулатива.

Најважна предност на дигиталната картографија во однос на топографијата и топографските карти е создавањето на базите на картографски податоци, организирани така за да можат едноставно да се одржуваат, брзо да се пребаруваат и лесно да се компарираат и комбинираат. Нема сомнение дека дигиталната картографија има големи предности над класичната. Поради тоа треба да се посвети поголемо внимание на опремувањето на нашите воено-организациски состави со опрема за примена на ГИС при извршувањето на нивните мисии во Авганистан и насекаде во светот каде ќе има потреба од наше учество во мисиите на ОН и НАТО за чие рамноправно членство нашата армија ги има исполнето сите услови и стандарди. Само како пример на примена на ГИС би ги спомнале ГИС-одделенијата во мисиите во Авганистан кои се задолжени за изработка, „update-ување“ на картите и со помош на ГПС уреди, секојдневно следење на сопствените сили (Blue tracking forces) на компјутери и можноста за дигитална визуелизација на теренот 3Д со директна репрезентација на научените лекции (т.н. critical points of movement).

ЛИТЕРАТУРА

1. Ангелевски С., вон.проф.: „Моделирање и симулација на сложени социо-технички системи во функција на обука на воени лидери за планирање на воени операции“, (докторска дисертација), Институт за социолошки и политичко-правни истражувања при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, 2004.
2. Гацовски З., Ѓорчески С., „Апликација на ГИС во одбраната - Erdas imagine military features“, Електроника, телекомуникации, автоматика и информатика (ЕТАИ), Охрид, 21-23 Септември.
3. Geographic Information System (GIS) Educational website - Educational site with PDF lessons and videos to accompany free GIS software.
4. *Geographic Information Systems and Science.pdf*, 2005.
5. *Geographic information system - Wikipedia, the free encyclopedia.mht*.
6. Ѓорѓиев В. „Гео – информациона системи“, основен учебник, Градежен факултет, Скопје, 2004.
7. Манасов С., „Географско Информациски системи во одбраната“ Маринг, Скопје, 1996.
8. Марковски Б. „Географски информациски системи“, авторизирана скрипта: ГЕОМАП - Скопје, 2007.
9. NATO, *Military agency for standardization (MAS)*, „Intelligence doctrine“, January 1995.
10. *Fundamentals of GIS.pdf*, 2000.
12. Петровски А. „Примена на ГИС во одбраната на просторот Деве Баир – Страци“ – магистерски труд, ПМФ – Институт за географија, Скопје, 2010, стр. 23-36.

САЈБЕР-КРИМИНАЛ И ЗАШТИТА НА ДИГИТАЛНИТЕ ПОДАТОЦИ ВО КОМПЈУТЕРСКИТЕ МРЕЖИ

Југослав АЧКОСКИ, Методија ДОЈЧИНОВСКИ

Воена академија „Генерал Михаило Апостолски“ – Скопје

Апстракт: Појавата на новите облици на кримина како резултат на развојот на информациско-комуникациската технологија, претставува предизвик на современото општество. Тоа значи дека во иднина ќе треба да се вложуваат големи напори со кои ќе може се спречи остварување на целта на сајбер-криминалот. Предводници во спречувањето на извршителите на овие дела, пред сè треба да бидат институциите на системот кои ја разработуваат проблематиката на сајбер-криминалот. Слободно може да се констатира дека сајбер-криминалот, со своите карактеристики во иднина ќе претставува облик, кој ќе ја зазема водечката позиција во однос на останатите облици на криминал. Наведената констатација се темели на брзиот развој на информациско-комуникациската технологија бидејќи сите позитивни придобивки од технологијата еднакво кореспондираат со негативните. Во трудот се презентирани основите за сајбер-криминалот и заштитата на дигиталните податоци во компјутерски мрежи, со цел да се даде придонес во справувањето со овој модерен облик на криминал.

Клучни зборови: сајбер-криминал, заштита, податоци, безбедност, криптографија, клучеви, шифрирање.

CYBER CRIME AND ENCRYPTION OF DIGITAL DATA IN COMPUTER NETWORKS

Abstract: New types of crime caused by rapid development on Information Communication Technology became challenge for modern society which means that is needed to put big efforts in prevention of cyber crime in the future. Leaders in prevention should be institutions of the country which have closer points with this issue related to cyber crime. Also it is affordable to say that cyber crime with its characteristics in the future will take leader's position in comparisons with other traditional types of crime. That is based on rapid development of ICT, because all benefits from ICT for each society have also negative responds. In this paper are presented basics of cyber crime and encryption of digital data in computer networks, with aim of giving contribution in prevention of this modern type of crime.

Key words: cyber crime, security, encryption, data protection, cryptography.

Вовед

Појавата и сè поголемата употреба на информациските технологии условува и појава на нови видови криминал. Компјутерите и компјутерската технологија може да се злоупотребуваат на разни начини, а криминалитетот што се извршува со помош на компјутер може да има облик како и останатите традиционални видови криминалитет, како што се кражба, прикривање, проневера, додека податоците кои неовластено се собираат со злоупотреба на информациските системи, може да се користат на разни начини за стекнување на противправна корист. Со појавата и употребата на современите технологии, извршувањето на криминални дела станува многу полесно и побрзо.

Постојат одредени проценки, извршени од страна на НАТО, кои укажуваат на опасностите од компјутерскиот криминал, заради брзиот развој на информациско-комуникациската технологија (ICT–Information Communication Technology) и дека истиот има транснационален карактер, при што се бришат границите помеѓу државите. Исто така, се проценува дека во иднина ситуацијата сè повеќе ќе се менува во однос на моменталната, од причина што бројот на инфилтрирани програми, софтверски платформи и оперативни системи постојано се зголемува¹.

Историјат на сајбер-криминалот

Сајбер-криминалот датира од раните седумдесетти години на минатиот век, така што во текот на осумдесеттите и деведесеттите години државите веќе ја имаа осознаено опасноста од новиот облик на криминал.

Грешката која се појавува во програмите, наречена „интернет црв“, во 1988 година има предизвикано паѓање на оперативните системи на 6.000 компјутери. Истата година бил уапсен Роберт Морис(САД) и е осуден на 400 часа доброволна работа и глоба од 10.000 долари. Во периодот од јуни до август 1994 година во осумнаесет напади, Владимир Левин од Петроград, извлекол над 10 милиони долари од системот на Citibank, при што е уапсен е во Лондон, а за извршеното дело е осуден на 36 месеци затвор и глоба од 250.000 долари. Познатиот Кевин Митник е уапсен и осуден во 1995 година во САД заради фалсификување на 20.000 броеви на кредитни картички².

Во сајбер-просторот, сајбер-криминалците, сè почесто прават најразлични обиди, не само за добивање на бенефити од државниот сектор, туку нивна цел е и приватниот сектор, при што се предизвикуваат голем број негативни последици поради неможноста за навремено спречување на криминалните активности. Така, на пример, финасискиот сајбер-криминал во Австралија во 2003 година придизвикал загуби од 3,5 милиони долари, а „вирусите“, „црвите“ и „тројанците“ преку 2 милиони³. Следната година финансискиот сајбер-криминал се намалил на 2 милиони долари,

¹ Интернет страница <http://www.maturskiradovi.net/forum/Thread-kompjuterski-kriminal>

² Интернет страница <http://www.maturskiradovi.net/forum/Thread-kompjuterski-kriminal>

³ Australian Institute of Criminology, www.aic.gov.au

но последиците од „вирусите“ се зголемиле на преку 7 милиони. Исто така и Велика Британија во 2003 година се соочува со загуби од 120 милиони фунти, предизвикани од сајбер-криминалот, а од „вирусите“ со 27,8 милиони фунти⁴. Приватниот сектор и останатите корисници почнуваат да преставуваат значаен фактор во создавањето на услови за заштита на приватните компјутерски мрежи и нивната поврзаност со глобалната интернет-мрежа. Развојот на безбедна интернет-инфраструктура не може да се замисли без заеднички активности на секој од овие актери, бидејќи сајберкриминалот станува глобален проблем⁵.

Типови сајбер-криминал

Разни документи на различни начини ги класифицираат облиците на сајбер-криминал. Во документите од работилницата на тема „Криминалот на мрежа“ на Десеттиот конгрес на ОН е констатирано дека постојат две подкатегории на сајбер-криминалот⁶:

- **Сајбер-криминал во потесна смисла** – секое противзаконито дејствување насочено на електронски операции за безбедност на компјутерските системи и податоците кои се обработуваат на истите;
- **Сајбер-криминал во поширока смисла** – секое противзаконско дејствување поврзано за или во спрега со компјутерскиот систем или мрежа, вклучувајќи и криминал како што е незаконитото поседување, нудење или дистрибуирање информации преку компјутерски системи и мрежи.

Во истите документи се наведени конкретните облици на сајбер-криминалот во согласност со препораката од Советот на Европа и Листата на OECD (Organization for Economic Cooperation and Development) од 1989 година. Тоа се:

1. неавторизиран пристап на компјутерските системи или мрежа со кршење на мерките на безбедност (hacking);
2. оштетување на компјутерските податоци или програми;
3. компјутерска саботажа;
4. неовластено пресретнување на комуникациите од и во компјутерските системи и мрежи;
5. компјутерска шпионажа.

Наведените облици на сајбер-криминалот може да се преплетуваат еден со друг, при што не може да се воспостави јасна дистинкција помеѓу облиците. Така што „хакингот“, покрај неовластеното влегување во компјутерските системи

⁴ Hi-Tech crime: The Impact to UK Business, www.nhtcu.org

⁵ Robinson J., Internet as the Scene of Crime, International Computer Crime Conference, Oslo, 2000., www.ccips.org

⁶ Tenth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the treatment of Offenders, www.oun.org

и мрежи, често опфаќа и уништување на податоци или компјутерска шпијунажа (каков што е случајот со упади на веб-сајтови и уништување или измена на податоци на истите или „хакинг“ и трговија со лозинки и кориснички имиња). Измената на компјутерските податоци и програми вклучува и пуштање на „компјутерски црви“ и „вируси“, што е најчесто проследено со престанок на работа на оперативниот систем и уништувањето на податоците. Во компјутерските мрежи, „црвите“ и „вирусите“, во поголемиот број случаи, се пуштаат со електронска пошта, а исто така и „хакерите“ често го прават тоа со неовластено пристапување.

Во поширока смисла, како дела извршени преку сајбер-криминалот се појавуваат:

- компјутерски фалсификати;
- компјутерски кражби;
- техничка манипулација со уредите или електронските компоненти на уредите;
- злоупотреба на системот за плаќање, како што се манипулација и кражба на електронските кредитни картички или користење лажни шифри во противзаконити финасиски активности.

На наведените дела, во поново време им се додаваат и дела поддржани од персоналните сметачи. Овие дела опфаќаат растурање на материјали или само нивно поседување, при што мрежата се користи за полесно извршување на криминалните дела или можност за избегнување на правдата. Во овие дела се вбројуваат разни противзаконски и штетни содржини, кршење на авторски права, продажба на забранета стока (оружје, крадена роба, лекови) или давање на недозволен услуги (коцкање, проституција). Најголемо внимание во оваа група дела привлекува детската порнографија и дистрибуција на разни материјали преку интернет.

Европската конвенција за сајбер-криминалот (донесена на 23 ноември 2001 година, во Будимпешта, Унгарија) предвидува 4 групи дела⁷:

- **дела против доверливоста, интегритетот и достапноста на компјутерските податоци и системи** - како што се противзаконски пристап, пресретнување, менување на податоци и влегување во системи, користење на уреди, програми и лозинки;
- **дела поврзани за компјутери** - каде фалсификувањето и кражбата се најтипични облици на напад;
- **дела поврзани за содржини** – каде детската порнографија е најчеста содржина која се појавува во оваа група, опфаќајќи поседување, дистрибуција, трансмисија, чување или правење достапни на овие материјал, нивно про-

⁷ European Committee on Crime Problems, European Committee of Experts on Crime in Cyber-Space, Draft Convention on Cyber-crime, April 2000., <http://europa.eu.int>

изводство заради дистрибуција и обработка во компјутерски системи или на носачи на податоци.

- **дела поврзани со кршењето на авторските права** – опфаќаат репродукција и дистрибуција на неавторизираните примероци на дела во компјутерски системи.

Исто така, Конвенцијата, под компјутерски систем ја подразбира и компјутерската мрежа.

Во Енциклопедијата за сајбер-криминалот се наведува дека ФБИ (*Federal Bureau of Investigation*) и Националниот центар за криминал (*National White Collar Crime Center*) ги откриваат и проследуваат следните облици:

- упад во компјутерски мрежи;
- индустриска шпијунажа;
- софтверска пиратерија;
- детска порнографија;
- „бомбардирање“ со електронска пошта;
- кражба на кредитни картички;
- крадење на лозинки;
- копирање на компјутери еден со друг, со цел да може да се пристапи на системот кој е заштитен.

Во зависност од типот на извршените дела, сајбер-криминалот може да биде:

1. Политички:

- o сајбер-шпијунажа;
- o хакинг;
- o сајбер-саботажа;
- o сајбер-тероризам;
- o сајбер-војување.

2. Економски:

- o сајбер-измами;
- o хакинг;
- o кражба на интернет-услуги и време;
- o пиратски софтвери, микрочипови и бази на податоци;
- o сајбер-индустриска шпијунажа;
- o измами на интернет-аукции (неиспорака на производи, лажна презентација на производи, лажана проценка, зголемување на цена на производите, трговија со стока на црн пазар.).

3. Производство и дистрибуција на недозволен и штетни содржини:

- o детска порнографија;
- o педофилија;
- o верски секти;
- o ширење на расистички, нацистички и слични идеи и ставови;
- o злоупотреба на жени и деца;

- o манипулација со забранети производи, супстанции и стока;
- o дрога;
- o човечки органи;
- o оружје.

4. Повреда на сајбер-приватноста:

- o надгледување на имејл-пошта;
- o „спам“-бомбардирање;
- o „фичинг“;
- o прислушкување, снимање;
- o следење на е-конференција;
- o прикачување и анализа на „cookies“.

Јасно е дека големиот број различни класификации ја покажува разновидноста на овие дела и комплексноста на нивните појавни облици, но и разликите во критериумите кои се користат. Во секој случај, покрај нападите во компјутерските системи и мрежи, шпијунажа, саботажа, пиратеријата, бомбардирањето на електронска пошта со добивање на несакани пораки, обиди за откривање на лозинка, лажно претставување на компјутери на еден за друг, тука се вбројуваат и вирусите, односно нивно креирање и дистрибуција, а исто така свое место заземаат и недозволените и штетни содржини, почнувајќи од детската порнографија до растурањето на верски, расистички и слични содржини. Посебно се бројни делата за десиминација на недозволена стока или пружање на недозволените услуги. Во ист контекст треба да се додадат и сајбер-саботажата и сајбер-тероризмот, како и кражбата на интернет-време, услуги, идентитет, разни злоупотреби и кредитни картички.

Неоспорно е дека сајбер-криминалот е почесто применуван како активност на поединец. Криминалот врзан за компјутерските мрежи е повеќе дело на организирани групи од професионалци, специјализирани во нивната област, како на пример групата „Фонмастерс“ (*Phonemasters*), којашто во својата криминална мрежа вклучува и државјани од Канада и од Швајцарија, покрај оние од САД, и која станува позната заради честите напади на американските национални информациски центри за криминал. Овие групи, од една страна се „традиционални“ групи на организиран криминал, кои се усовршиле и софистицирале со примена на информациско-комуникациската технологија и на тој начин се подготвиле да ги извршуваат своите дела искористувајќи го сајбер-просторот. Од друга страна, се појавуваат посебно организирани сајбер-групи –т.н. „сајбер-мафија“. Сајбер-групите имаат свои правила и поинаков начин на однесување од конвенционалните криминогени групи, специфични за тој простор. Активностите на ваквите групи се многу олеснети заради спецификите на опкружувањето во кое дејствуваат и оружјето кое го користат. Опкружувањето е виртуелно, оружјето е информациско, а знаењето е специјализирано.

Интернационализмот, транснационалноста, мултидимензионалноста, се само некои од својствата на сајбергрупите. Нивната организациска структура не е ни малку

едноставна, од причина што не постои континуитет или одредена константа, односно сè е променливо, што не е случај со останатите облици на организиран криминал, што уште повеќе ја потврдува сликата за нивната посебност⁸.

Заштита на дигиталните податоци

Дигиталните податоци се заштитуваат од: неовластен пристап, недозволено копирање и понатамошно дистрибуирање и докажување на автентичноста на податоците. Механизмите за заштита може да се поделат во неколку групи:

- механизми кои се однесуваат на заштитата и обезбедувањето на идентитетот на корисниците, според кои се врши доделување на права на пристап за одредени ресурси на ниво на системот;
- механизми поврзани со правата и привилегии на сопствениците и администраторите на ниво на системот, кои одредуваат дали корисниците имаат дозвола да пристапат на одредена содржина без повреда на тие права;
- механизми на енкрипција, кои ја менуваат дигитализираната граѓа со цел да биде читлива само за оние корисници кои легално набавиле клуч за декрипција;
- механизми за трајно шифрирање (*persistent encryption*), кои овозможуваат употреба на граѓа за корисници, каде системот ги декриптира само оние делови кои се моментно потребни, а останатите остануваат криптирани;
- механизмите на дигиталните потписи и дигиталните водени жигови кои вградуваат информација за корисникот или сопственоста на дигитализираната граѓа.

Криптографија

Целта на криптографијата е заштита на дигиталните податоци од неовластено користење, при што содржината на информациите се менува и станува нечитлива. На тој начин се врши нивното заштитување сè додека не се изврши обратна операција и да се добијат оригиналните податоци. Процесот на енкрипција се користи за:

- осигурување на приватноста и тајноста на податоците;
- осигурување на интегритетот на податоците;
- можност за утврдување на автентичноста или идентификација - утврдување на идентитетот на личноста, компјутерскиот терминал, кредитна картичка итн.;

⁸ Mirjana Drakulić, Ratimir Drakulić, *CYBER KRIMINAL, Fakultet organizacionih nauka u Beogradu.*

- можност за утврдување на автентичноста на пораката - утврдување на веродостојноста на изворот за информации;
- можност за вградување на дигитален потпис во пораката;
- можност за авторизација - можност за пренос на овластувањето на друго физичко или правно лице;
- можност за издавање на дигитално уверение - потврда дека информацијата доаѓа од проверен извор;
- можност за сведочење - потврда на создавање или постоење на одредена информација;
- можност за издавање на сметка - потврда за примање на информацијата;
- можност за потврдување - потврда за давање на одредена услуга;
- можност за доделување на сопственички права - доделување на права на некое физичко или правно лице за користење и/или понатамошна продажба на граѓата;
- осигурување на анонимноста;
- осигурување на неможноста за одбивање на некоја, претходно договорена обврска;
- осигурување на можноста за отповикување на авторизацијата и уверението⁹.

За да се изврши криптирање на податоците, потребно е тие да бидат во дигитализиран запис. За енкрипција на дигитализираниот запис се користи клуч за шифрирање, со кој се преобликува записот за да не биде препознатлив, при што без познавање на клучот не може да се врати во својот изворен облик. Постојат два начини на шифрирање на дигиталните податоци: шифрирање со користење на симетричен клуч (*symmetric - key encryption*) и шифрирање со користење на јавен клуч (*public - key encryption*).

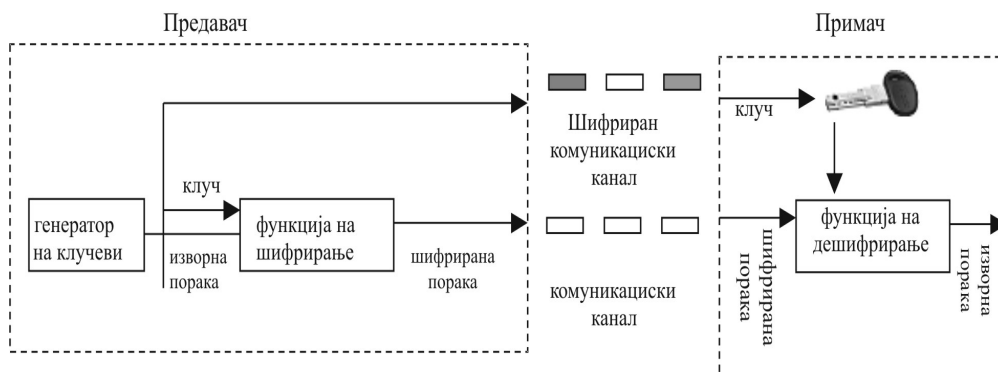
Шифрирање со симетричен клуч

Кај шифрирањето со симетричен клуч, истиот клуч се користи за шифрирање и дешифрирање на пораки, односно дигиталните податоци се праќаат по комуникациски канал. Таквиот систем се состои од три дела: генератор на клучеви, функции на шифрирање и функции на дешифрирање. Процесот се извршува на следниот начин. Прво предавачот го стартува генераторот на клучеви - програма која доделува единствен клуч за шифрирање на пораката. Секој клуч се користи за едно шифрирање. Потоа се стартуваат функциите за шифрирање, кои како влезни вредности ја имаат изворната порака и клучот за шифрирање. Таа функција ја преобразува пораката соодветно на клучот, а како резултат се добива шифрирана порака. Потоа, пораката преку комуникацискиот канал се испраќа до примачот. Примачот, кој треба да го

⁹ Stancic, „Digitalizacija grage”

познава клучот, во тој момент ги стартува функциите на дешифрирање, кои како влез ги имаат шифрираната порака и клучот за шифрирање. По внатрешното преобразување, функцијата резултира со изворна порака која за примачот е читлива.

Тајноста на клучот е многу важна, бидејќи секој кој знае може да ја дешифрира пораката. Врз основа на тоа, главен проблем претставува како да се достави клуч до одреден корисник, без опасност да се дознае при преносот. Еден од начините за доставување на клучеви може да биде по пат на заштитен комуникациски канал. Целата порака не се пренесува преку заштитен комуникациски канал заради брзината на преносот. Заштитениот комуникациски канал е обично канал со помала пропусност. Од тие причини лесно може да се испрати клуч за шифрирање, заради малата големина и потоа целата порака по добивањето на клучот, може лесно да се препрати преку незаштитениот, јавен канал.

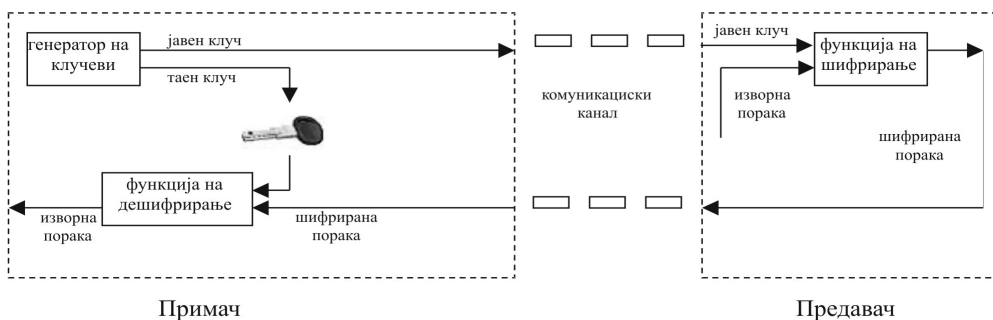

Слика 3.23 – Постапка на шифрирање и дешифрирање со употреба на симетричен клуч

Шифрирање со јавен клуч

Оваа техника на шифрирање користи два вида клучеви - јавен клуч и приватен клуч. Овие два клуча имаат единствено својство: пораката шифрирана со јавен клуч може да се дешифрира единствено со соодветен приватен клуч. Овој систем, исто така се состои од три дела: генератор на клучеви, функции на шифрирање и функции на дешифрирање. Процесот на шифрирање и дешифрирање се одвива на следниот начин. Прво, примачот го стартува генераторот за клучеви - програма која доделува единствен пар на јавен и приватен клуч. Тогаш примачот јавно го објавува (на интернет, во весници и сл.) или директно му го доставува на предавачот својот јавен клуч, а приватниот клуч строго го чува. Предавачот ја стартува функцијата на шифрирање, која како влезна вредност има изворна порака и јавен клуч на примачот. Шифрираната порака по пат на комуникациски канал се прака на примачот. Така

шифрираната порака може да ја дешифрира единствено сопственикот на приватниот клуч кој одговара на јавниот клуч со кој пораката е шифрирана. Примачот ја стартува функцијата за дешифрирање, која како влезна вредност има шифрирана порака и приватен клуч, односно како резултат се добива изворна порака.

Слика 3.24 – Постапка на шифрирање и дешифрирање со употреба на јавен клуч

Кога ќе се споредат методите за енкрипција со симетричен и јавен клуч може да се заклучи дека методата со јавен клуч е многу побезбедна бидејќи клучот за дешифрирање не се пренесува, при што можноста за негово откривање е многу помала. Тајниот клуч на некој начин е одреден со јавниот клуч, но за негово откривање врз основа на познавањето на јавниот клуч треба да се примени метода со „груба сила“ (*brute force*), т.е. начинот на кој се испробуваат сите можни комбинации додека не се погоди вистинската. Со оглед на денешниот развој на компјутерите тоа би барало многу време.

Заради тоа може да се направи комбинација на овие два методи, при што, може да се употреби шифрирање со симетричен клуч, а клучот кој се доставува на примачот да се шифрира со техника на јавен клуч. Со оглед на тоа дека техниката на шифрирање со јавен клуч бара повеќе процесорско време споредено со шифрирањето со симетричен клуч, со ваквата комбинација се добива на брзината и истовремено се зголемува сигурноста.

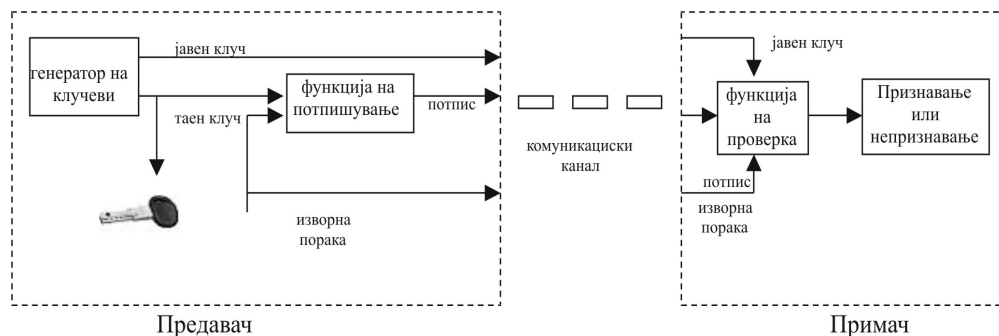
Дигитални потписи

Дигиталниот потпис го одредува идентитетот на учесникот во електронска размена на податоците и обезбедува интегритет на податоците.¹⁰

¹⁰ Strategija razvitka Republike Hrvatske, “Hrvatska u 21. stoljecu”, Informaciska i komunikaciska tehnologija, Vlada R. Hrvatske, 2000, <<http://www.hrvatska21.hr>>, 2001

Системот на дигиталните потписи се базира на технологијата на шифрирање со јавен клуч. Дигиталниот потпис е бинарна низа која се додава на документи за да се потврди неговата точност и исправност. Бинарната низа е изведена од тајниот клуч на потписникот на документот.

Дигиталните потписи функционираат на ист начин како и класичните потписи на хартиените документи. Така, во хартиен облик, одредена личност со својот потпис сведочи за точноста и исправноста на некој документ. Потписот е единствено обележје на секој човек и е зависен од личноста која потпишува. Наспроти тоа, дигиталните потписи може да се гледаат како функција на личноста која го потпишува и потпишаниот документ. Разликата се состои во тоа што кога една личност потпишува повеќе дигитализирани документи, сите потписи се разликуваат, додека за потпишувањето на хартиените документи не е тоа случај. Тоа мора да биде така затоа што дигиталните потписи како бинарни низи, се праќаат со пораката бидејќи ако истиот потпис би се користел за повеќе документи, секој кој добил од тие документи со дополнителна бинарна низа може да ја додаде на некој друг документ, т.е. да се потпише некој друг и таквиот документ да се прати понатаму.

Слика 3.25 – Постапка на дигитално потпишување

Системот за дигитално потпишување се состои од три дела: генератор на клучеви, функции на потпишување и функции на проверување. Процесот се одвива на следниот начин. Личноста која сака да потпише некој дигитален документ, најнапред го стартува генераторот на клучеви со што добива единствен пар на јавен и приватен клуч. Потоа ја стартува функцијата на потпишување, која како влезна вредност има дигитален документ и таен клуч, при што како резултат се појавува дигитален потпис. Така потпишаниот документ, со почеток на јавниот клуч, предавачот по пат на комуникацискиот канал му го доставува на примачот или јавно го објавува. Примачот на документите, кој сака да ја провери автентичноста на документите

мора да ја стартува функцијата за проверка, која како влезна вредност има документ, дигитален потпис и јавен клуч. Функцијата за проверка резултира со признавање или непризнавање на изворниот дигитален потпис.

Дигитални сертификати

Со оглед на тоа дека дигиталниот потпис го одредува идентитетот на учесникот во електронската размена на податоци потребно е издвојување на дигитални сертификати, т.е. дигитална потврда со која се докажува идентитетот (*identity certificate*) за примачот на податоците да може да го провери идентитетот на предавачот. Сертификацискиот авторитет (*CA - certifying authorities*) е служба која издава дигитална потврда за идентитетот и таа поседува овластување, со што дигиталните потврди имаат кредибилитет.

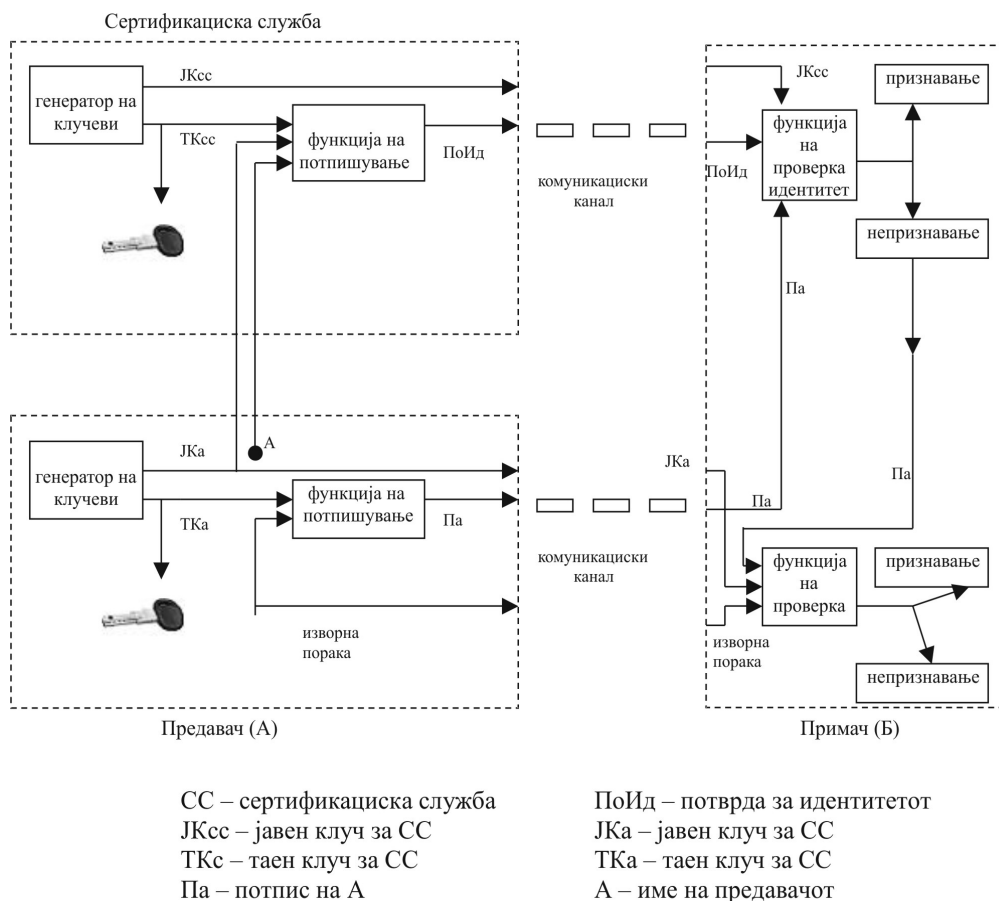
Проблемот на дигиталните сертификати и нивниот идентитет се сведува на развој на инфраструктурата за управување на јавните клучеви. Сертификацискиот авторитет издава потврда за идентитетот, при што ја потпишува со свој клуч за потпишување. Потврда за идентитетот на некоја личност, односно дигитално потпишан бинарен запис содржи јавен клуч и име на сопственикот, а може да содржи и некои податоци како „рок на употреба“, т.е. информација во кој временски период јавниот клуч е валиден. Кога примачот го има јавниот клуч од Сертификацискиот авторитет, тогаш може врз основа на довербата во авторитетот да верува во исправноста на потврдата за идентитетот, што таа го издала, а препознавајќи го јавниот клуч на личноста која е во потврдата, може да верува во фактите дека таа личност му ги пратила податоците кои ги примил¹¹.

На пример, примачот Б примил документ кој го потпишала личноста А заедно со потврдата за идентитетот во која се наведува името на А и соодветниот јавен клуч. Примачот, во тој случај го користи јавниот клуч издаден од авторитетот за може да ја провери вистинитоста на дигиталниот потпис на потврдата за идентитетот. Ако вистинитоста е потврдена, тогаш примачот може со целосна доверба да го искористи јавниот клуч на личноста А, со што се утврдува дека личноста А го потпишала примениот документ. Довербата на примачот во авторитетот значи негова доверба за вистинитоста на нејзиниот јавен клуч, доверба со која се докажува дека авторитетот навистина и доделила јавен клуч на личноста А.

Сегментот за верифицирано управување со јавните клучеви, т.е. издавање на потврда дека зад одреден јавен клуч и име, е личност за која се потврдува нејзиниот идентитет. Многу е важно за проверката на примачот, дали наведената институција го доставила одредениот документ, може ли да се верува дека документот е идентичен

¹¹ National Academy of Sciences, "The Digital Dilemma. Intellectual Property in the information Age", USA, National Academy Press, 2000, http://books.nap.edu/html/digital_dilemma/, 2000

на оригиналниот, т.е. дали некој неовластен не го променил. Овој сегмент е исто така важен при потпишувањето на дигиталните договори кога двете договорени страни можат да се наоѓаат во два различни града или пак, на две различни страни на светот, а мораат да имаат доверба дека другата потпишана страна е таа вистинската.

Слика 3.26 – Постапка за употреба на дигитални сертификати

Дигитални водени жигови

Дигиталниот воден жиг е сигнал кој е додаден на дигиталната граѓа со намера да се пренесе, определено мало количество на информација. Со детекција на присутност или неприсутност на воден жиг може да се докаже автентичноста или неавтентичноста на дигитализираната граѓа. Тие главно се користат за обележување

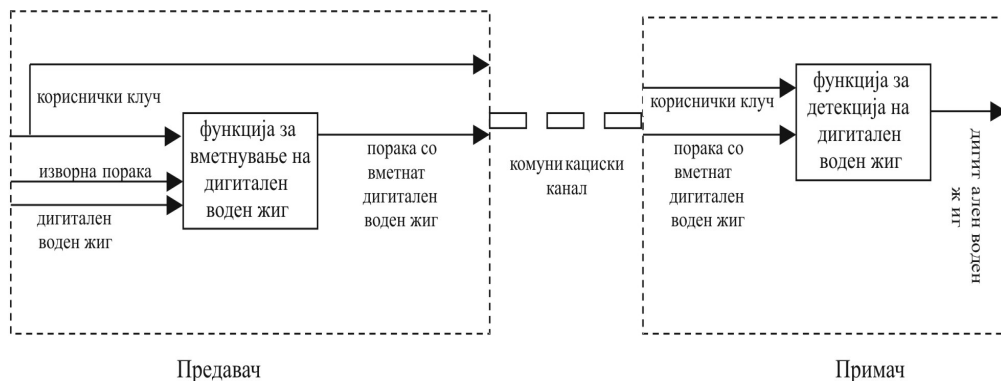
на сликовната, звучната или видеограѓата. Постојат различни примени на дигиталните водени жигови кои најчесто се следните:

- докажување на сопственоста на некоја содржина;
- вметнување на податоци за примачот (*engl. fingerprinting*), за да може да се утврди од каде е потеклото на евентуалната нелегална копија;
- проверка на автентичноста и интегритетот;
- опишување на содржината (*engl. content labeling*);
- контрола на користење;
- заштита на содржината¹².

Дигиталните водени жигови може да бидат видливи или невидливи за корисниците, а по обликот „меки“ (*fragile*) или „робусни“ (*robust*). Видливите дигитални водени жигови се појавуваат во облик на логотип или порака на видливо или чујно подрачје од дигитализираната граѓа, кои на корисниците им служат како информација за сопственост или дозвола за користење. Некои институциите користат ваков вид на жигови за слободна дистрибуција на материјалот со низок квалитет за професионална употреба, а ја наплаќаат граѓата со висок квалитет. Невидливите жигови може да се користат како доказ за нелегално користење на дигиталните документи. Меките дигитални водени жигови не се постојани при обработка на дигитализираните документи, при што се користат за да се детектираат евентуалните измени на документите. Во моментот на преземање на дел од оригиналниот документ не е возможно да се докаже неговото потекло. Робусните водени жигови се провлекуваат низ целиот дигитален запис, при што неговите делови може да се детектираат и покрај тоа што се вградени и вклучени во некој документ.

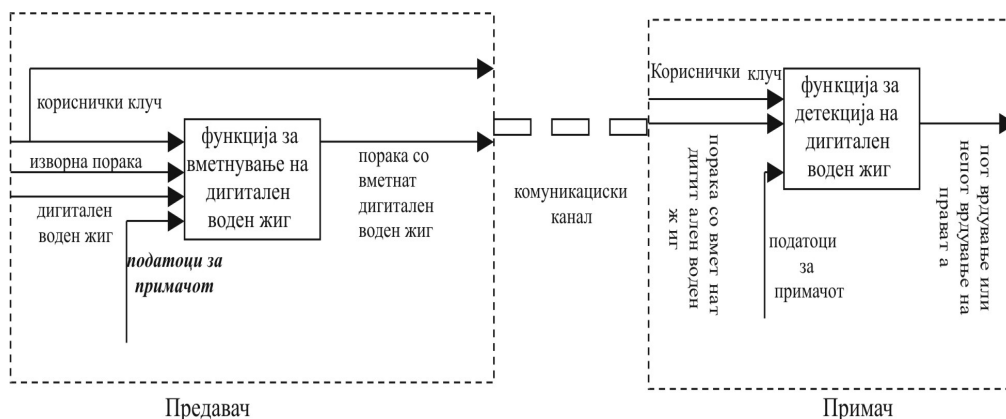
Системот на дигиталните водени жигови се состои од два дела: функции за вметнување на жигот и функции за детекција на жигот. Процесот се одвива на следниот начин. Предавачот на дигитализираниот документ ја стартува функцијата за вметнување на жигот која како влезна вредност го има изворниот дигитален документ, дигиталниот воден жиг и корисничкиот клуч, а како резултат се добива документ со вметнат дигитален воден жиг. Потоа, заедно со клучот се проследува таквиот документ на примачот, кој ако сака може да го детектира жигот. За да може да го детектира, примачот мора да ја стартува функцијата за детекција на жигот. Таа како влезна вредност има кориснички клуч и примен документ, а како резултат се добива дигитален воден жиг со што потврдува неговата автентичност или пак, се негира.

¹² National Academy of Sciences, "The Digital Dilemma. Intellectual Property in the information Age", USA, National Academy Press, 2000, http://books.nap.edu/html/digital_dilemma, 2000

Слика 3.27 – Систем на дигитален воден жиг

За процесите, каде што се вметнуваат податоци за примачот на дигиталниот воден жиг, постои дополнителна влезна вредност, односно шифра на корисник, со која на единствен начин се одредува примачот, т.е. корисникот на кој е дозволена употреба на одреден дигитализиран документ. Во тој случај како излезна вредност на функцијата за вметнување од жигот се добива дигитализиран документ со вметнат дигитален воден жиг и податоци за примачот. Функцијата за детекција на жигот тогаш како дополнителна вредност има шифра на корисник, а резултира со потврдување или негирање на правата на користење на одреден примач. Процесот за вметнување на податоците за примачот е својствен за робусните дигитални водени жигови.

Слика 3.28 – Систем на дигитален воден жиг со вметнување на податоци за примачот

Шифрирани обвивки

Шифрираните обвивки (*cryptographic envelopes*) се создадени како систем за засилена заштита на пренос и користење на дигитализираната граѓа. Овој систем користи шифрирана дигитална меморија која содржи изворна порака, изјава за правата на пристап и користење на пораката, а исто така може да содржи дигитален воден жиг како и дигитален воден жиг со вметнати податоци за примачот.

Користењето на пораката од страна на примачот, мора да биде одобрено од софтвер кој го проверува правото на користење. Таквиот софтвер се користи на сервер. Исто така треба да изврши дешифрирање само на оној дел од пораката кој моментално се прегледува, со што се зголемува заштитата. Со системот на шифрирани обвивки се овозможува лесна достапност до дигиталните податоци, без загрозување на финансиските интереси на институцијата, како сопственик на граѓата, заради можна неовластена дистрибуција на копии.

Спротивставување на сајбер-криминалот

Сајбер-криминалот, заради спецификите, општествената опасност што ја предизвикува и високата стапка на раст, сè повеќе станува мошне сериозен општествен проблем и тоа не само во национални туку и во меѓународни рамки. Врз основа на наведените причини, потребна е соодветна акција заради успешно спротивставување на новото општествено зло. Постојат три типа механизми, кои може да помогнат во одговор на предизвиците на сајбер-криминалот: алатки за заштита, етика и закони. Овие механизми имаат превентивен и репресивен карактер, при што во нивната примена се дава предимство на превентивните во однос на репресивните мерки.

Тенденцијата за зголемување на овој облик на криминал ја покажуваат и некои статистички податоци. Врз основа на податоците претставени од експертите на компанијата „Софос“ (Sophos), во текот на 2007 година биле откриени 6.000 заразени веб-страници, од кои 83% припаѓале на компании. Бројот на и-мејл закани има тенденција на опаѓање, но обратнопропорционално се зголемува бројот на и-мејлови кои содржат линкови кои водат до малициозни интернет-страници¹³.

Голем проблем во спречувањето на сајбер-криминалот претставува фактот дека цел на извршителите е сè она што се поврзува на интернет, односно освен персоналните сметачи, тука се вбројуваат и мобилни телефони, iPhone, iPod Touch, терминали и други уреди кои се конектираат на интернет постојано или повремено. Според одредени сознанија, постојат и обвинувања дека одредени држави се појавуваат како нарачатели на сајбер-криминалот¹⁴. Врз основа на претходно изнесеното, може да

¹³ Интернет-страница <http://www.maturskiradovi.net/forum/Thread-kompjuterski-kriminal>

¹⁴ Интернет-страница <http://www.nezavisne.com/nauka-tehnologija/internet/Potrebni-ostriji-zakoni-za-sajber-kriminal-69298.html>

се заклучи дека сајбер-криминалот во иднина сè повеќе ќе биде застапен, во однос на останатите видови криминал.¹⁵

Земајќи го предвид претходно наведеното, потребно би било да се преземат следните мерки:

- заради општествената оправданост и целисходност, како и заради следење на општествените трендови и приклучување кон западноевропските држави, потребно е забрзување на активностите за донесување и усвојување единствени основи за заштита на автоматизираниите информациони системи;
- од аспект на заштитата, една од најважните активности на која би требало да се посвети посебно внимание е изградба и развој на етички норми и принципи во доменот на информатиката;
- ревизија на Кривичниот закон и негово прилагодување на новите појавни облици на општествено опасно однесување предизвикано од информациската технологија;
- нова систематизација и трансформација на телата или органите кои ја следат состојбата во оваа област, извршуваат анализи на појавите, ги истражуваат причините, извршителите и методите и предлагаат соодветни мерки и акции за спречување, откривање, разјаснување и докажување на овие видови на кривични дела.¹⁶

Заклучок

Бројните и разновидни потенцијални закани кои ги загрозуваат информациските системи во институциите, организациите и компаниите, а посебно оние кои имаат карактер на криминални дела, недвосмислено ја наметнуваат потребата за изградба на соодветни системи за заштита на дигиталните податоци во компјутерските мрежи. Во ниеден момент не смее да се заборава на фактот дека не постои апсолутна заштита и дека секој информациски систем е изложен на ризици, но со навремено дејствување, големината на постојниот ризик, можно е да се доведе во прифатливи граници.

Особено значаен е аспектот на едукација и обучување на персоналот како и оспособување на носителите на КИС, во спротивставувањето на појавните облици како и идентификувањето на феноменолошките и етиолошките карактеристики на компјутерскиот криминал.

¹⁵ Интернет страница <http://www.maturskiradovi.net/forum/Thread-kompjuterski-kriminal>

¹⁶ Sajber krize, Akademija za Bezbednost i Diplomacija, Beograd, 2009, <http://www.scribd.com/doc/35038693/Cyber-Krize>

ЛИТЕРАТУРА

1. Cyberstalking, Anatomy of a Predator, www.cyberangels.org
2. Robinson J., Internet as the Scene of Crime, International Computer Crime Conference, Oslo, 2000., www.ccips.org
3. Tenth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the treatment of Offenders, www.oun.org
4. European Committee on Crime Problems, European Committee of Experts on Crime in Cyber-Space, Draft Convention on Cyber-crime, April 2000., <http://europa.eu.int>
5. United Nations office at Vienna, Global studies on organized crime, 1999., www.oun.org
6. Communication from the Commission to the Council, The European Parliament, The Economic and Social Committee and Committee of the regions, Creating a Safer Information Society by Improving the Security of Information Infrastructures and Combating Computer-related Crime, <http://europa.eu.int>
7. Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain aspects of Information Society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market, <http://europa.eu.int>
8. The Prevention and control of organised crime: A European Union strategy for the beginning of the new Millennium (OJ 2000 C124, 3.5.2000).
9. Legal Aspects of Computer-related Crime in the Information Society – COMCRIME, <http://europa.eu.int/ISPO/legal/en/crime/crime.html>.
10. Australian Institute of Criminology, www.aic.gov.au
12. Hi-Tech crime: The Impact to UK Business, www.nhtcu.org

ПРОМЕНЕТЕ ВО РАЗУЗНАВАЧКО-БЕЗБЕДНОСНИОТ СИСТЕМ НА РЕПУБЛИКА СРБИЈА

Милан МИЛОШЕВИЌ

Република Србија

Апстракт: По престанувањето на функционирањето на Државната Заедница Србија и Црна Гора, Република Србија, после цели 88 години повторно се здоби со статус на самостојна држава. Со самото тоа се зафати да го доврши и процесот на демократската трансформација на разузнавачко-безбедносниот систем, процес кој започна веднаш по демократските промени од 2000-та година. Значаен чекор во тој правец беше донесувањето на системските закони со кои се регулираат организацијата и функционирањето на најзначајните субјекти во заштитата на националната безбедност: Советот за национална безбедност(СНБ), Военобезбедносната(ВБА) и Военоразузнавачката агенција(ВОА), како и организацијата и функционирањето на Безбедносно-информативната агенција(БИА). Слободно може да заклучиме дека процесот на реформите во безбедносниот сектор во Србија сè уште не е завршен, иако повеќето слабости и недостатоци во меѓувреме се отстранети. Во сиот овој процес неопходни и значајни се и промените на нормативен план, од коишто најголемо внимание треба да се посвети на донесувањето на новиот Закон за безбедносно-информативната агенција.

Клучни зборови: Република Србија, разузнавачко-безбедносен систем, Совет за национална безбедност, Военобезбедносна агенција, Военоразузнавачка агенција, Безбедносно-информативна агенција, контрола и надзор.

CHANGES IN INTELLIGENCE-SECURITY SYSTEM OF SERBIAN REPUBLIC

Abstract: After the cessation of functioning of the State Union of Serbia and Montenegro, Republic of Serbia, after 88 years, regained its status of an independent state. Thus acquired to complete the process of democratic transformation of the intelligence-security system of Serbia, which began immediately after the democratic changes in 2000. year. An important step in this direction was the adoption of system laws, which regulate the organization and functioning of the major subjects of national security: the Council for National Security, Military Security Agency, Military Intelligence Agency and the Security Intelligence Service. It can be concluded that the process of security sector reform in Serbia has not yet ended, even though many of the weaknesses in the meantime removed. Changes

to the normative level are necessary too, paying special importance to have the new Law on the Security Information Agency.

Keywords: Republic of Serbia, intelligence and security system, the Council for National Security, Military Security Agency, Military Intelligence Agency, the Security-Information Agency, control and surveillance.

Вовед

Во процесот на реформирањето на разузнавачко-безбедносните институции на Република Србија, најголем чекор беше направен со донесувањето на системските прописи за оваа област-Законот за Безбедносно-информативната агенција од 2002, Законот за основите на уредувањето на службите за безбедност на Република Србија од 2007 година и Законот за Военобезбедносната агенција и Военоразузнавачката агенција од 2009 година. Поаѓајќи од овие закони, како најзначајни институции за заштита на националната безбедност на Република Србија се определени: Военобезбедносната агенција и Военоразузнавачката агенција во склоп на Министерството за одбрана и Безбедносно-информативната агенција, како цивилна служба со статус на посебна организација. Кон овие служби може да се приклучат и одделни разузнавачки и безбедносни компоненти во рамките на Министерството за надворешни работи (Службата за безбедност), односно во Министерството за одбрана и Војската на Србија (Управата Г-2 на Генералштабот и Управата на воената полиција). Во уште поширока смисла, би можеле да ги вклучиме и определените ентитети на Министерството за финансии, коишто се занимаваат со собирање на разузнавачки податоци и сознанија иако не се разузнавачки служби во целосната определба на зборот, какви, на пример се разузнавачките елементи на Управата за спречување на перење пари и на Царинската управа.

Стручен надзор и контрола над целокупниот разузнавачко-безбедносен систем врши Советот за национална безбедност (СНБ), којшто претставува оперативно тело надлежно за разгледување на работата на органите за внатрешни работи и на работата на безбедносните служби, нивната меѓусебна соработка, соработката со другите надлежни државни органи и меѓународни организации и слично. Членови на Советот за безбедност се претседателот на Државата, претседателот на Владата, министрите за одбрана, за внатрешни работи и за правда, началникот на Генералштабот на Војската на Србија, директорите на БИА, ВБА и ВОА, како и началникот на Службата за безбедност на Министерството за надворешни работи.

Посебно тело, во рамките на СНБ, претставува *Канцеларијата за национална безбедност и заштита на тајните податоци*.¹ Активностите на оваа Канцеларија, исто така се во функција на унапредувањето на заштитата на националната безбедност. Најпосле, контролата на законитоста и правилноста (целисходноста, сразмерноста и ажурноста) на работата на безбедносно-разузнавачките служби на Република Србија ја извршува и

¹ Канцеларијата на Советот за национална безбедност е формирана со посебна Уредба на Владата на Република Србија („Службени гласник РС“, бр.12/2009), а врз основа на членот 8 од Законот за основите на уредувањето на службите за безбедност („Службени гласник РС“, бр.116/2007). Со стапувањето во сила на Законот за тајноста на податоците („Службени гласник РС“ бр. 104/2009), оваа институција е преименувана во Канцеларија на Советот за национална безбедност и заштита на тајните податоци.

Заштитникот на граѓаните, во рамките на својата надлежност да се грижи за заштитата и унапредувањето на човековите (малцинските) слободи и права.

Елементи на разузнавачко-безбедносниот систем во цивилниот сектор

Активностите за заштита на националната безбедност во цивилниот сектор на разузнавачко-безбедносниот систем на Република Србија во овој момент ги извршуваат само Безбедносно-информативната агенција и Службата за безбедност на Министерството за надворешни работи. Имено, со Законот за основите на уредувањето на службите за безбедност од 11 декември 2007 година, беше укината тогашната Служба за истражување и документација (СИД), така што во Министерството за надворешни работи сега функционира само Службата за безбедност, во чијашто надлежност се превентивно-безбедносната, контраразузнавачката и противприслушната заштита на вработените лица и на објектите на Министерството, како и на дипломатско-конзуларните мисии на Република Србија во странство. Тие надлежности опфаќаат извршување на безбедносни проверки, непосредно обезбедување на објектите и на вработените и изработка на безбедносни проценки.

Спротивно на традиција на определена ресорност, Безбедносно-информативната агенција (БИА), од 28 октомври 2002 година е цивилна служба со статус на посебна организација, односно таа е автономна институција директно врзана за Владата на Србија².

Врз основа на соодветните одредби од Законот за БИА, Владата на Република Србија, кон средината на октомври 2002 година ги донесе и неопходните подзаконски акти: Уредбата за дисциплинска одговорност на припадниците на БИА, Уредбата за начинот на евидентирање, обработка, чување, користење, заштита и доставување до други надлежни државни органи на информации и документи за работите од надлежностите на БИА и Уредба за службените легитимации на припадниците на БИА, а во текот на 2004 година и Уредбата за корисниците на екстерните информации на Безбедносно-информативната агенција и видовите едиции. Со новиот Правилник за организација и систематизација на работните места во БИА од 2004, воведен е и институтот генерален инспектор, со цел да се подобри внатрешната контрола врз работата.

БИА има својство на правно лице и е надлежна за: Заштитата на безбедноста на Република Србија и откривање и спречување на дејности насочени кон поткопување или уривање на уставниот поредок; истражување, собирање, обработка и проценка

² БИА е формирана со посебен Закон за безбедносно-информативната агенција од 2002 година („Службени гласник РС“ број 42/2002). Таа во целост ја презема надлежноста, работите и задачите на поранешниот Ресор на државната безбедност.

на безбедносно-разузнавачките податоци и сознанија од значење за безбедноста на Република Србија и информирање на надлежните државни органи, како и други работи определени со Законот (соработка со органите, организациите и службите на други земји и сл.). Директорот на БИА, кој го поставува и разрешува Владата на Србија, меѓу другото, е должен двапати годишно да поднесува извештај за работата на БИА до Народното собрание и до Владата во врска со безбедносната состојба во Република Србија.

Во поглед на внатрешната структура, БИА е поделена на регионални територијални центри и единици и на централа, односно организациски единици-управи во седиштето на Агенцијата. Централата на БИА ја сочинуваат Контрразузнавачката управа (за спротивставување на дејствувањето на странските разузнавачки служби, тероризмот и меѓународниот организиран криминал), разузнавачката управа (за оперативно-разузнавачки активности) Управата за аналитика, Управата за техника, Управата за заштита на државните органи, Управата за обезбедување, Управата за системот на врските и информатика, Управата за кадровски и финансиски работи и Управата за меѓународна соработка. Во состав на БИА се и Институтот за безбедност, Образовно-истражувачкиот центар и Санитетот.

Надзорот над работата на БИА, првенствено го остварува Владата на Република Србија, чишто насоки БИА ги спроведува при соработката со органите, организациите и службите на други држави и меѓународни организации. Парламентарната контрола ја спроведува *Одборот за одбрана и безбедност*, како постојано тело на Народното собрание на Република Србија, а внатрешната контрола ја извршува *генералниот инспектор*, самостојно или по налог на директорот. Најпосле, внатрешната буџетска контрола ја врши *главниот контролор на буџетските средства*, кој исто како и генералниот инспектор, за својата работа одговара пред директорот на БИА:

Работите во врска со **јавната безбедност**, односно сите работи во врска со заштитата на личната и имотната безбедност на граѓаните, превенцијата на криминалот и откривањето на сторителите на кривични дела, одржувањето на јавниот ред, безбедноста во сообраќајот на патиштата, обезбедувањето на определени личности и објекти, контролата на минувањето преку државната граница, контролата на движењето и престојот во граничниот појас, контролата на движењето и на престојот на странците, заштитата од пожари, набавката, поседувањето и носењето оружје и муниција, производството и трговијата со експлозивни материјали, запаливи течности и гасови, државјанствата и личните документи на граѓаните, се во надлежноста на *Министерството за внатрешни работи* (МУП), односно на Дирекцијата на полицијата, Секторот за вонредни ситуации, Секторот за аналитика, телекомуникациска и информациска технологија, Секторот за внатрешна контрола и Секторот за финансии, човечки ресурси и заеднички работи. Со Министерството раководи министерот за внатрешни работи, на којшто му помагаат државниот секретар на МУП и двајца заменик-министри.

Внатре, во рамките на Министерството за внатрешни работи, своја посебна автономија има Дирекцијата на полицијата, која е воспоставена со посебен Закон за полицијата од 2005 година³. По извршените организациски промени, кои се случија во меѓувреме, Дирекцијата на полицијата ја сочинуваа соодветни управи на организациската единица со седиште во Дирекцијата- Управата на криминалистичката полиција, Управата на полицијата, Управата за обезбедување, Единицата за заштита (на учесници во кривична постапка), Управата на сообраќајната полиција, Управата на граничната полиција, Управата за управни работи, Оперативниот центар и специјалните полициски единици-Жандармеријата, Специјалната антитерористичка единица, Противтерористичката единица и Хеликоптерската единица. Територијалната организација на Дирекцијата на полицијата се засновува на Полициската управа за градот Белград, 26 подрачни полициски управи и Координираната управа за Косово и Метохија.

Според ова, во однос на цивилните органи и служби на Република Србија, коишто се надлежни за работите во врска со заштитата на јавната безбедност, во периодот по истапувањето на Црна Гора од Државната Заедница СЦГ во 2006 година, нема некои поголеми и значајни промени, ако го исклучиме формирањето на Секторот за вонредни ситуации на МУП, којшто се формираше по пат на фузионирање на тогашниот Сектор за заштита и спасување на Министерството за одбрана и тогашната Управа за вонредни ситуации на Министерството за одбрана, како и формирањето на Секторот за аналитика, телекомуникациски и информациски технологии на МУП, којшто се создаде со фузионирање на тогашната управа за аналитика, Управата за информациски технологии и Управата за врски и криптозаштита на МУП.

Промените во разузнавачко-безбедносните институции во одбранбениот сектор

Народното собрание на Република Србија во 2009 година го усвои Законот за Военобезбедносната агенција и за Военоразузнавачката агенција, со што е исполнета обврската со посебен закон да биде уредена работата на воените служби за безбедност. Со стапувањето во сила на овој Закон, конечно беше завршен процесот на реформите на службите за безбедност од значење за одбраната и Војската на Република Србија, кој се спроведува во рамките на сеопфатните реформи на системот за одбрана⁴. Меѓутоа, треба да се има предвид дека оваа област е регулирана и со други закони. Така, на

³ Види поопширно: Соколовиќ, Р.; Стевановиќ, М.: *Коментар Закона о полицији*, Пословни биро, Београд, 2005.

⁴ Со стапувањето во сила на Законот за Военобезбедносната агенција и Военоразузнавачката агенција („Службени гласник РС“ бр. 88/2009), престана да важи Законот за службите за безбедност на Сојузна Република Југославија („Службени лист СРЈ“ бр. 37/2002 и „Службени лист СЦГ“ бр. 17/2004).

пример, разузнавачко-безбедносните работи во системот на одбраната се дефинирани и со Законот за одбрана од 2007 година. Истото важи и за соодветните подзаконски акти, на пример Уредбата за определување на работите на безбедносната заштита која непосредно ја извршуваат Министерството за внатрешни работи, Безбедносно-информативната агенција, Военобезбедносната агенција и Воената полиција од 2009 година⁵.

Според ставот на предлагачот, основната интенција во врска со Законот за Военобезбедносната агенција и за Военоразузнавачката агенција била да се постигне оптимална усогласеност и рамнотежа помеѓу интересите на оперативноста и ефикасноста при примената на посебни постапки и мерки и заштитата на човековите права. Целите кон кои со овој Закон се тежнееше се дефинирани како:

1. Создавање на претпоставки за продолжување на реформите во системот на одбраната и исполнување на меѓународните стандарди во оваа област.

2. Целосно институционално правно уредување на работата и функционирањето на ВБА и на ВОА, како дел од единствениот безбедносно-разузнавачки систем на Република Србија.

3. Зајакнување на механизмот на демократската и цивилна контрола врз работата на воените служби на безбедноста.

4. Заштита на интересите на националната безбедност на Република Србија од значење за одбраната.

5. Воспоставување на функционално оптимални стандарди за заштита на човековите права при примената на посебни постапки и мерки.

Военобезбедносната агенција (ВБА) е стручен орган задолжен за безбедносна и контраразузнавачка заштита на целокупниот систем на одбраната, односно на Министерството за одбрана (МО) и Војската на Република Србија (ВС). Структурата на ВБА ја сочинуваат Агенцијата (централата) и извршните органи-центри на ВБА во Белград, во Нови Сад, во Ниш и во Кралево, потоа Центарот за опретивно-техничка поддршка и Центарот за усовршување на кадри⁶. Во поглед на надлежностите и задачите се пропишува дека ВБА извршува општобезбедносни, контраразузнавачки и други работи и задачи од значење за одбраната на Република Србија, во согласност со Законот и прописите донесени врз основа на Законот.

Во рамките на *општобезбедносните работи*, ВБА во Министерството за одбрана и во Војската на Република Србија: врши процена на безбедносните ризици коишто можат да го загрозат нивното функционирање; ја планира, ја организира и

⁵ За Управата за воената полиција и за Управата за разузнавачко-извидувачките работи, специјални и електронски дејства (Г2) подетално да се види: Милошевиќ, М.; Среќковиќ, З.; Безбедносне службe света, Војноиздавачки завод, Белград, 21010, стр 463.

⁶ За процесот на реформите на Военобезбедносната агенција по 2002 г., види: Јандриќ, Јадранко., Реформа Војне службe безбедности⁴, Друга школа реформе сектора безбедности (зборник), Белград, 2003, стр 167-172.

ја контролира безбедносната заштита на силите, објектите и средствата; ги планира, организира и ги контролира мерките за безбедност при реализација на задачите, работите и активностите; ја применува и ја контролира примената на мерките за заштита на тајните податоци; извршува безбедносни проверки; Издава безбедносни сертификати(дозволи и одобренија); извршува работи од областа на индустриската безбедност; ги врши работите на обезбедување на информациските системи и компјутерските мрежни системи, системите за врски и криптозаштита; учествува во безбедносната заштита на други субјекти во системот на одбраната; извршува и други општобезбедносни работи и задачи.

Во рамките на *контраразузнавачките* работи и задачи, ВБА: го открива, го следи и го оневозможува разузнавачкото дејствување, субверзивните и други активности на странски држави, странски организации, групи или лица насочени против МО и ВС; ги открива, ги следи и ги оневозможува внатрешниот и меѓународниот тероризам,екстремизам и другите облици на организирано насилство насочено МО и ВС; Ги открива, ги истражува и ги документира кривичните дела против уставниот поредок и безбедноста на Република Србија, кривични дела против човештвото и другите добра заштитени со меѓународното право, кривичните дела на организиран криминал, кривичното дело перење пари, како и кривичните дела на корупција(злоупотреба на служената позиција, трговија со влијание, примање мито и давање мито) и доколку не се резултат на дејствувањето на организирана криминална група, внатре во рамките на МО и ВС.

Военоразузнавачката агенција (ВОА) е стручен и раководен орган на военоразузнавачката служба на Министерството за одбрана од своето основање во 2004 година⁷. Таа е надлежна и одговорна за разузнавачкото обезбедување, претставувањето и заштитата на интересите на МО во странство, а својата надлежност ја остварува преку разузнавачко-оперативните и военодиоломатските дејности. Задачи на Агенцијата се офанзивно собирање на податоци и информации за сите облици на загрозување на суверенитетот и територијалниот интегритет и одбраната на Република Србија, како и на самото Министерство за одбрана и Војската на Република Србија. Во таа смисла, ВОА ги собира, ги анализира, ги обработува, ги проценува и ги доставува како податоци и информации од воен, воено-политички, военоекономски и научно-технички карактер за потенцијалните и реалните опасности, активности и намери на странските земји и нивните вооружени сили, меѓународни и странски организации, групи и поединци. ВОА во своето седиште има четири одделенија (за

⁷ Врз основа на Одлуката за организациско-мобилизациски промени, ДТ бр. 7523-1 од 14 септември 2004 година, расформирана е Разузнавачката управа на Генералштабот на тогашната Војска на Југославија, а формирани се Военоразузнавачката агенција на Министерството за одбрана и Управата за разузнавачко-извидувачки работи и електронски дејства на генералштабот.

собирање на податоци, за анализа и процена, за кадри и за логистика) и еден отсек (за внатрешна контрола).

Раководење и надзор над разузнавачко-безбедносните служби на Министерството за одбрана

Со работата на разузнавачко-безбедносните служби на Министерството за одбрана (ВБА и ВОА) раководат директори, кои за својата работа се одговорни пред министерот за одбрана. Директорите на воените служби за безбедност имаат свои заменици, кои за својата работа му одговараат на директорот. Директорите и нивните заменици на период од пет години ги поставува и ги разрешува претседателот на Република Србија со указ на предлог на министерот за одбрана, доколку се работи за професионално воено лице, односно Владата на Република Србија, на предлог на министерот за одбрана, во согласност со Законот со кој се уредува позицијата на државните службеници. Директорите и нивните заменици не смеат да бидат членови на ниту една политичка партија, ниту пак, да извршуваат друга јавна функција.

Директорот на ВБА, односно директорот на ВОА или нивните заменици, можат, покрај условите кои се утврдени со закон, да бидат разрешени пред истекувањето на времето за кое се поставени, во таксативно наброените случаи, вклучувајќи ги и ситуациите кога при раководењето со Агенцијата не постапува во согласност со Уставот, со Законот и со други прописи, според правилата на структурата, совесно, непристрасно и политички неутрално, со што е предизвикано незаконско и нестручно функционирање на Агенцијата. Прелогот за разрешување на директорот на ВБА, односно директорот на ВОА или нивните заменици го поднесува министерот за одбрана.

Актот за внатрешното уредување и систематизацијата на воените служби за безбедност, на предлог на директорот на ВБА, односно директорот на ВОА, го донесува министерот за одбрана, во согласност со законот и другите прописи. Актот за внатрешното уредување и систематизацијата на ВБА и ВОА и начинот на нивното функционирање претставува државна тајна. Надзорот и контролата врз работата на воените служби за безбедност вршат Народното собрание, Владата (преку Министерството за одбрана), генералниот инспектор и Внатрешната контрола.

Народното собрание врши надзор над работата на воените служби за безбедност, во согласност со одредбите на Законот за основите на уредувањето на службите за безбедност на Република Србија и на Законот за агенциите. Владата преку министерството за одбрана спроведува контрола, ги обезбедува потребните ресурси за работа на ВБА и ВОА и ги остварува и другите овластувања во согласност со Законот.

Спротивно на ова, *генералниот инспектор*: ја надгледува примената на начелата за политичка, идеолошка и интересна неутралност во работата на воените служби за безбедност и нивните припадници; ја надгледува законитоста во примената на посебните постапки и мерки за тајно собирање на податоци; ја надгледува законитоста

на трошењето на буџетските и други средства за работа; дава мислење за нацрт-закони, други прописи и општи акти од надлежноста на ВБА и ВОА; гу утврдува фактите за воочените незаконитости или неправилности во работата на воените служби за безбедност и нивните припадници; поднесува извештај до министерот за одбрана за резултатите од надзорот со предлог-мерки.

Генералниот инспектор го поставува Владата на период од пет години, на предлог на министерот за одбрана, заедно со мислењето од Советот за национална безбедност. Генералниот инспектор за својата работа е одговорен пред министерот за одбрана, а извештајот за спроведената контрола најмалку еднаш годишно го доставува до надлежниот одбор на народното собрание. Генералниот инспектор не смее да биде член на политичка партија, ниту да извршува некоја друга јавна функција. Покрај условите предвидени со закон, генералниот инспектор може да биде разрешен од должноста и пред истекувањето на периодот за кој е поставен, во со закон предвидени случаи, при што постапката за разрешување на генералниот инспектор може да ја покрене Владата или министерот за одбрана. Начинот на вршењето на внатрешната контрола на ВБА и ВОА, како и други прашања од значење за работата на генералниот инспектор ги пропишува министерот за одбрана.

Внатрешната контрола на ВБА, односно на ВОА, врши контрола на законитоста на работата и примената на овластувањата на нивните припадници. Раководител на Внатрешната контрола непосредно му е потчинет на директорот на ВБА, односно на директорот на ВОА, на кој редовно му поднесува извештај за работата и за евентуалните злоупотреби и неправилности во работата на ВБА или ВОА. Раководителот на Внатрешната контрола е должен да го извести генералниот инспектор, а по потреба и надлежниот одбор на народното собрание, кога има сознание дека директорот на ВБА, односно директорот на ВОА ја нема отстрането незаконитоста или неправилноста во работата која ја утврвила Внатрешната контрола. Најпосле, на барање на Внатрешната контрола, а по одлука на директорот на Агенцијата, припадник на ВБА, односно на ВОА е должен да помине безбедносна проверка, проверка на психофизичката способност, проверка на здравствената состојба, полиграфско тестирање и други проверки.

Заклучок

По престанувањето на функционирањето на Државната Заедница Србија и Црна Гора се случилa неминовни промени во рамките на институциите задолжени за заштита на националната безбедност на Република Србија. Оттука, можеме да заклучиме дека разузнавачко-безбедносниот систем на Република Србија во овој момент го сочинуваат: Безбедносно-информативната агенција (БИА), Военобезбедносната агенција (ВБА) и Военоразузнавачката агенција (ВОА), во состав на Министерството за одбрана, Управата за разузнавачко-извидувачки работи, специјални и електронски дејства во состав на Генералштабот на Војската на Србија (Г2) и Службата за безбедност на Министерството

за надворешни работи. Тука треба да ги споменеме и органите кои извршуваат различни облици на цивилна контрола и надзор над безбедносно-разузнавачките институции: Одборот за безбедност и одбрана на Народното собрание, Канцеларијата на Советот за национална безбедност и заштита на тајните податоци и Заштитникот на граѓаните.

Процесот на демократската трансформација на разузнавачко-безбедносниот систем на Република Србија, којшто се одвива паралелно со демократските промени, особено е интензиван во текот на 2002, 2004, 2007 и 2009 година. Притоа, исклучително значење има донесувањето на Законот за основите на уредувањето на службите за безбедност од 2007 година, со кој конечно заживеа Советот за национална безбедност⁸. Имено, овој Совет беше основан со Одлука на Владата од 13 јануари 2006 година, но тој воопшто не функционираше бидејќи прашањето кој треба да претседава со седниците на ова тело се покажа дека е политички спорно (дали наизменично треба тоа да го прават претседателот на Владата и претседателот на Републиката, или пак тоа да биде само претседателот на Републиката). Голем придонес имаа и некои конкретни потези на Заштитникот на граѓаните, на пример превентивната контрола на посетите на овој орган во Безбедносно-информативната агенција од 16 февруари 2010 година.

Во секој случај, процесот на реформите на разузнавачко-безбедносните институции во Република Србија на организациско-функционален план се уште не е завршен, иако извесни слабости во нивната работа (недостаток на конзистентен безбедносен концепт и сл.) се отстранети. Истото важи и за промените на нормативен план, при што посебно треба да истакне значењето на препораките од Заштитникот на граѓаните за неопходноста од донесување на нов Закон за Безбедносно-информативната агенција, со кој на поцелосен, попрецизен и воопшто поквалитетен начин ќе бидат регулирани начинот на извршувањето на работите од делокругот на БИА со кои се завлегува во гарантираните човекови права и слободи. Најпосле, конкретните напредувања во рамките на разузнавачките и на безбедносните служби и воведувањето на нормите на демократскиот поредок во нивната работа, со доследната деполитизација, ефикасната контрола и почитувањето на правните и етичките принципи, претсатвува предуслов за завршувањето на процесите на европската интеграција на Република Србија.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бакрески, Оливер: *Координација на безбедносниот сектор: Искуства и практики*, Филозофски факултет, Скопје 2006.
2. Бакрески, О.; Милошевиќ, М.: *Современи безбедносни системи : Компаративна анализа на земјите од Југоисточна Европа*, Аутопринт Т.А; Филозофски факултет, Скопје, 2010.
3. Бајагиќ, Младен: *Шпијунска у XXI веку : Савремени обавештајно-безбедносни системи*, Book&Marso, Белград 2008.
4. Јандриќ, Јадранко: „Реформа Војне службе безбедности“, *Друга школа реформе сектора безбедности* (зборник), Београд ,2003, стр.167-172.

⁸ Подетално види: Цвијан, Владимир, „Савет за национална безбедност: позитивноправна анализа“. *Српска правна ревија*, бр.8/2008, стр 7-22.

5. Lerner, K.L.; Lerner B.W., (ed.): *Encyclopedia of Espionage, Intelligence and Security – a, Intelligence and Security*, Thomson & Gale, Detroit 2004.
6. Мијалковски, Милан: *Обавештајне и безбедносне службe*, Факултет безбедности; Службени гласник, Белград, 2009.
7. Милошевић, М.; Срећковић, З.: *Безбедносне службe света*, Војноиздавачки завод, Белград, 2010.
8. Младеновић, Мирослав: „Сарадња у безбедности и реформа сектора безбедности Србије и Црне Горе“, *Безбедност и друштво*, бр. 1/2005, стр. 51-57.
9. Соколовић, Р.; Стевановић, М., *Коментар Закона о полицији*, Белград : Пословни биро, 2005.
10. Стевановић, Мирослав: *Коментар Закона о основама уређења служби безбедности Републике Србије са анализама: Закона о службама безбедности Савезне Републике Југославије, Закона о безбедносно-информативној агенцији*, Граѓански институт за демократију и безбедност Паралакс, Белград, 2008 (електронски извор CD-ROM)
11. Ђеранић, Предраг: *Ко контролише обавештајне службe*, Бесједа, Бања Лука 2008.
12. Цвијан, Владимир, „Савет за националну безбедност : позитивноправна анализа“, *Српска правна ревија*, бр. 8/2008, стр. 7-22.

ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ И ЗАКОНИ НА ЛИДЕРСТВОТО

Игор ГОРЕСКИ

Министерство за одбрана

Апстракт: *Прашањето на лидерството е поврзано со спремноста да се преземе одговорноста. Ако сака лидерот да раководи, тогаш тој треба да ја преземе таа одговорност. Лидерот во одбраната мора да ги почитува и применува принципите и законите на лидерството. Универзалните закони на лидерството, всушност се оние принципи на военото лидерство коишто се универзални за сите ситуации. Главното прашање е насочено кон тоа дали овие закони или принципи, кои се среќаваат во военото лидерство можат да се применуваат и во другите граѓански организации, надвор од војската.*

Клучни зборови: *лидерство, принципи, закони, одбрана.*

THE MAIN LAWS AND PRINCIPALS OF THE LEADERSHIP

Abstract: *The issue of leadership is related to willingness to take responsibility. If the leader wants to manage than he should assume that responsibility. The leader in defense must respect and apply the principles and laws of the leadership. The Universal Laws of the leadership are actually those military leadership principles that are universal for all situations. The main question is directed to these laws or principles which are found in the military leadership can be applied in other civilian organizations outside of the military.*

Key words: *leadership, principals, laws, defense*

Вовед

Ефективното лидерство е добро лидерство. Тоа ги сведува операциите на најпросто ниво, кое е сврзано со комплексноста на дадената работа т.е. методите за извршување на работите да не бидат посложени од потребното. „Лидерот треба да научи да го контролира стравот, а не обратно стравот да го контролира него. Стравот за секој ефективен лидер, повеќе е научно однесување, отколку вроден квалитет“.

1. Принципи и закони на лидерството

Овие принципи се важни затоа што тие се основата на сите постапки и техники кои треба да ги применува еден лидер за да биде успешен. Примената на овие принципи е од субјективна природа.

Тие принципи или закони се следните:

- чесност;
- добро познавање на работата;
- изразување на очекувањата;
- покажување повеќе желба;
- очекување на задоволителни резултати;
- грижа за луѓето;
- поставување на работата пред сè;
- да се биде прв.¹

Чесноста означува нешто повеќе отколку лидерот да ја каже вистината, таа означува тој да постапува правилно. Некои организации постигнуваат големи успеси токму поради тоа што нивните лидери постапувале чесно, но дури и апсолутната чесност не може да го гарантира успехот на лидерот, односно да гарантира среќен крај. Кога лидерот ќе ја загуби дадената битка, поради тоа што останал премногу чесен, тој го задржува правото да раководи сè додека не го прекрши законот на честа, а кога еднаш ќе го направи тоа, лидерот никогаш не ќе може да ја стекне повторно довербата.

„Радикалните промени бараат подрастични дејства. Човекот треба да ја протежира внатрешна сила, како и да може да покажува влијание. Дејствата мора да бидат поврзани со целосна вистина... ако промената не е поврзана со таквата внатрешна вистина, резултатите ќе бидат лоши и не се постигнува успех. И на крај, луѓето ги поддржуваат само оние начини, кои само инстинктивно ги восприемаат како праведни“ (Конфуције)².

Луѓето најчесто не се заинтересирани за тоа колку лидерот ја знае административната работа и колкава е неговата способност да раководи со нивната кариера со цел да постигне повисоки резултати. Тие сакаат да знаат дали лидерот ги **познава барањата на таа работа**. Некои луѓе се обидуваат да постигнат успех, но кога тоа не можат да го остварат тие вината ја префрлаат на канцелариската политика на организацијата. Најчесто се жалат дека на повисоки позиции се поставуваат млади и неискусни луѓе кои немаат доволно знаење и искуство, но постигнале успех благодарение на канцелариската политика, врските или просто имале среќа. Некои луѓе не мора да имаат завршено факултети или да поседуваат научни звања за да бидат

¹ Коен д-р Уилям, **Новото изкуство на лидера**, как да ръководим с достоинство и чест, “Класика и Стил”, ООД СОФИЈА, 2001.стр.24

² Исто. стр 28

успешни лидери. Некои, едноставно, без доволно образование многу добро си ја познаваат работата и може да се рече дека во таа област тие се специјалисти иако немаат завршено соодветно образование³.

Изразување на очекувањата го вклучува планирањето, поставување на цели и комуницирање. Лидерот треба добро да ја има испланирано работата пред да почне да ја извршува и треба да ги охрабри луѓето и да им објасни на потчинетите во што се состои целта на работата. Треба добро да комуницира и низ комуникацијата да му влее самоувереност на потчинетиот дека од него зависи целата работа, дека за добро завршената задача ќе добие признание.

За да се преземат невообичаени чекори, треба да се ризикува, да се **покаже повеќе желба за успех** затоа што со труд се постигнува сè - без труд нема победа. Лидерот мора да верува во успехот дека може да го направи невозможното и во одредени ситуации може да ризикува сè за да ја постигне целта, затоа што без ризик нема успех. За да се направи тоа потребно е многу желба и храброст. Поради тоа лидерот мора да ги убеди и претпоставените дека може да постигне успех и во борба со поголеми организации од неговата. Тоа е можно само ако се има желба за успех.

Очекување на задоволителни резултати. Проучувањата покажуваат дека колку повисоки цели човекот си поставува толку повисоки цели ќе постигне. Ако лидерот има високи очекувања на позицијата на лидер, луѓето ќе разберат дека тоа е реално. Едноставно, лидерите се најголемите надежи и од нив се очекуваат задоволителни резултати. Откриено е дека до извесен степен луѓето можат да го контролираат однесувањето и да имаат задоволително мислење и чувствата да им зависат од надворешните фактори. Луѓето можат да ги контролираат чувствата, а фактите се важни од тоа како луѓето ги восприемаат и интерпретираат.

Важно е лидерот да научи да ја користи мислата за да може да ги отстрани негативните влијанија. Оние кои очекуваат подобри резултати тие се трудат да постигнат подобри резултати. Без разлика каде се наоѓаат во хиерархијата на организацијата, нивната цел може успешно да се оствари, ако се има желба за тоа. „Со позитивното размислување лидерот може побрзо да ги оствари поставените цели и задачи, но не треба да се заборава и физиолошкото влијание на ензимите и хормоните кои се наоѓаат во организмот на човекот”⁴.

Во армијата има една стара поговорка „**ако се грижиш за луѓето и тие ќе се погрижат за тебе**“. Тоа значи дека верноста е двонасочен процес и лидерот не може да очекува од луѓето да ги примат и исполнат неговите интереси, ако истиот не може да ги разбере нивните и да ги земе предвид. Лидерот треба задолжително

³ Исто. стр.29. Оправданоста на овој закон-принцип најдобро ја потврдува примерот на Бил Гејтс, кој има завршено само средно образование, а е лидер на најмоќната софтверска корпорација во светот „Мајкрософт”.

⁴ Коен д-р Уиљам, **Новото изкуство на лидера**, как да рководим с достоинство и чест, “Класика и Стил”, ООД СОФИЈА, 2001.стр.42

да се грижи за луѓето, а тие некогаш може да сметаат, дури и да негодуваат, дека лидерот е премногу строг со нив и да се жалат, да го критикуваат. Всушност, лидерот ги тера самите луѓе преку повеќе работа и вежбање да ги подобрат своите квалитети во животот, со што тие добиваат поголеми знаења и способности кои ќе им помогнат да преживеат и во доста сурови услови (посебно во армијата), па дури некој од нив може да станат и идни лидери.

Работата пред сè. Лидерот е должен да се грижи за остварувањето на поставените задачи и за луѓето кои се под негова надлежност. Задачите, вообичаено, треба да бидат на прво место, но лидерот понекогаш првин треба да се погрижи и за луѓето, затоа што во спротивно не ќе може да ги постигне поставените цели. Некои воени командири или команданти го забораваат тоа и ги жртвуваат животите на своите војници. Тие забораваат дека без нив една мисија никогаш нема да биде успешно завршена. Без разлика дали луѓето или задачите во даден случај се на прво место, тоа задолжение треба всушност да стои над интересите на лидерот. Воените лидери некогаш треба да ги жртвуваат своите животи за да ги спасат останатите војници. Во цивилниот живот лидерите не треба да си го ризикуваат животот кога ги поставуваат задолженијата над личните интереси. Сите лидери треба да го запазат принципот дека треба да ги постават интересите на мисијата над сопствените.

Лидерот треба да е прв во сè. Постои само еден вистински начин како лидерот да раководи, а тој е секогаш да биде напред. Лидерот треба да раководи со „влечењето на луѓето, а не да ги турка“⁵. Патон кажува дека „лидерството е како конец - лесно можеш да го движиш кога го влечеш, но не и кога го туркаш“. „Лидерот мора да ја постави целта и да биде напред. Ако го направи тоа лидерот, секој пат ќе биде каде што треба...всушност еден чекор напред пред другите“⁶.

Еден офицер раководи кога физички е на чело на војската. Според повеќето армии во светот, за да се раководи ефективно, командантот треба да биде во единицата која напаѓа, но не да биде најнапред. А кога ја предводи патролата тој треба да биде втор. Зошто? Затоа што ако не е напред нема да знае како стојат работите, но од друга страна ако цело време се наоѓа на чело на единицата, веројатноста да загине е многу поголема. Тоа означува поголеми загуби, покрај малиот број на офицери - лидери.

Начелото на израелската армија е „следи ме“, тие на офицерите им кажуваат: „Ако сте офицери, вие сте платени да бидете такви. Вие треба да бидете на чело на своите луѓе“⁷. Офицерот е показател на најголемиот возможен ентузијазам за војниците од неговата единица.

⁵ Исто. стр. 47

⁶ Исто. стр.48

⁷ Исто. стр.48

2. Квалитети кои лидерот во одбраната мора да ги поседува

Квалитетите на еден добар генерал - лидер се следните:

- тактички агресивен;
- силен карактер;
- насочен кон целта;
- преземање на одговорност;
- енегичност;
- добро здравје.⁸

Лидерството бара готовност човекот да биде **агресивен**. Во многу ретки ситуации е неопходен агресивен поход во работата со луѓето. Во поголем дел од времето „тактичката агресивност“ е начинот на разрешување на даден проблем. Таа претставува лидерски поход, кој поактивно ја ангажира реалноста, а не просто чекање на соодветни услови, при што агресивниот лидер создава соодветни услови.

Основните **квалитети** на лидерството се:

- испитување на деталите;
- лично набљудување;
- задлабочено и детално познавање на работата одблиску;
- силно лидерско присуство;
- способност да дава личен пример;
- способност да ги искажува и објаснува заповедите;
- задолженост да проверува дека тие заповеди се правилно исполнети.⁹

Во принцип, лидерот ја презема иницијативата и дејствува кога е неопходно, не чека да му биде кажано што да прави. Вистинскиот лидер, кога ќе утврди недостиг од насоки за дејство, самиот го создава тој потфат пред другите.

Лидерот во одбраната, пред да ја заземе раководната положба треба да ги познава следните факти:

- Секој еден човек може да биде од голема корист за успехот или неуспехот на една организација. Таков човек може да биде и раководителот кога ќе стане лидер.
- Еден од најбитните факти е дека повеќето луѓе постигнуваат големи успеси со помош на други луѓе. Раководителот може да ја искористи таквата помош преку лидерството.
- Не е неопходно да се биде менаџер за да се биде лидер. Не е неопходно да се чека унапредување во организацијата за да се стане лидер, тоа може да се случи порано.

⁸ АКСЕЛПРОД А. ПАТЪН за лидерството, стратегически уроци за корпоративна војна, "Класика и Стил", ООД, СОФИЈА, 2002. стр.28

⁹ Коен д-р Уилиам, Новото изкуство на лидера, как да рководим с достоинство и чест, "Класика и Стил", ООД СОФИЈА, 2001. стр.29

- Ако се научат основните елементи од воениот модел на лидерство, ќе може полесно да се раководи во секоја ситуација. Тое е така поради фактот што војната претставува најголемиот предизвик за лидерството, пред сè, поради ризикот што го носи со себе, несигурноста, тешкотиите на опстанокот, како и поради цената која се плаќа за успехот и неуспехот.
- Смеслата на лидерството е едноставна - да се мотивираат луѓето да работат, да пружаат максимална ангажираност во остварувањето на поставените цели или задачи од страна на лидерот.
- Лидерите се создаваат, а не се раѓаат такви. Ако се сака да се биде лидер, може да се научи како да се постигне тоа по истиот начин по кој се учат и другите мудрости (науки).
- Доброто лидерство не е сврзано со добрата работа или со добрите работни услови. Способноста да се натераат луѓето да дадат сè од себе не е поврзана со тие фактори.

Лидерството бара огромна сила, со која може да се натераат луѓето или организацијата, која се раководи да го постигне она кое од нив се бара. Таа сила може да се добие доколку се почитуваат и применуваат соодветни техники¹⁰.

Заклучок

Вистината, реалноста, фактите и чесната проценка на ситуацијата, тие нешта не секогаш се постигнуваат лесно. Честопати лидерот сака да им го каже на луѓето - неговите потчинети, колеги, шефови и клиенти - тоа кое, тие сакаат да го чујат и дури тоа кое тие му го кажуваат, дека би сакале да го слушнат. Таквото однесување може да доведе само до времено залажување. Катастрофата обично може да е продолжена. Вистината ќе ги одврати на еден или на друг начин и вообичаено тоа се случува порано, отколку подоцна. Независно дали ќе се примени или не вистината ќе доведе до последици.

Вистинските лидери не се кријат зад некои фрази, туку тие го конкретизираат лидерството. Улогата на лидерот е да биде рамо до рамо со потчинетите и да ги споделува тешкотиите и ризиците со нив. Добриот лидер е скромен на пофалби и истите ги прави искрено. Пофалбата треба да се направи со вистинска информација поткрепена со факти. Секоја можност треба да се искористи за убедливо пофалување. Целта на пофалбата е да се продолжи добрата работа, секогаш пофалбата треба да биде со поглед кон иднината.

Скромноста е квалитет на лидерството, што често се избегнува. Појавата на потенцијално штетни оговарања треба да се спречи, а доколку се појават треба да се искористи најефективното оружје за нивно уништување, а тоа е: вистината поткрепена со факти, логика и детали. Лидерот е најубедлив, не кога ќе им каже на луѓето што да мислат, туку кога ќе им ги претстави соодветните факти и аргументи, кои ќе ги натераат луѓето сами да се замислат - се разбира во посакуваната насока.

¹⁰ Исто стр.19

ЛИТЕРАТУРА

1. АКСЕЛРОД А. ПАТЪН за лидерството, стратегически уроци за корпоративна воина, “Класика и Стил”, ООД, СОФИЈА, 2002.
2. Додевски. З. **Лидерство во армијата**, 2-ри Август С, Штип, 2001.
3. Домазетовиќ Љ. **Ратови новог доба-ратоводство у биткама и ратовима**, книга 2, Београд, 1999.
4. Ѓорески Игор, **Раководење, менаџмент и лидерство во раководењето со одбраната на Република Македонија**, магистерски труд, Институт за одбранбени и мировни студии, Скопје, 2006.
5. ЙЪРГИН Д. СТАНИСЛАУ Д. **Командните висости-борбата за световната икономика**, Весела ЛЮЦКАНОВА, СОФИЈА, 2003.
6. Коен д-р Уиљам, **Новото изкуство на лидера**, как да рководим с достоинство и чест, “Класика и Стил”, ООД СОФИЈА, 2001.
7. Ландсбџрг М. **Основи на лидерството**, идеја, вдъхновение, импулс, “Класика и Стил”, ООД СОФИЈА, 2002.
8. Нацев З., **Теориски основи на доктрината и стратегијата на Националната одбрана**, НИП, Ѓурѓа, Скопје, 1998.
9. Нацев З., и Начески Р., **Безбедност и Националната одбрана**, Македонска ризница, Куманово, 2001.
10. Николовски Б., **Воено раководење, организација на штабови и штабни операции**, АЛФА 94, Скопје, 2003.
11. Николовски Б., **Основи на военото раководење**, АЛФА 94, Скопје, 1999.
12. Пецујич, М., Милич, В., **Методологија друштвених наука**, Београд, НИРО Службени лист СФРЈ, 1991.
13. Стаменковски А: **Менаџмент со одбраната**, НИП Ѓурѓа, Скопје, 2004.
14. Современа македонска одбрана, Министерство за одбрана на РМ, бр.1-17, 1999-2006.
15. Тодоров. Т. Димков. Д. **Меѓународен менаџмент**, Боро - Графика, Скопје, 2000.
16. Тасевски Љ. **Лидерство во раководењето со Армијата на Република Македонија**-магистерски труд, Универзитет “Св. Кирил и Методиј” Филозофски Факултет-Скопје, Институт за одбранбени и мировни студии, 2004.
17. FM 22-101 –Military Leadership and Headquarters, Department of the Arms, 1999.

6

Зрјџи теми од областа на безбедноста, одбраната и заштитата

РАЗУЗНАВАЧКИТЕ КОМПОНЕНТИ ВО ПРОЦЕСОТ НА ДОНЕСУВАЊЕ ОДЛУКА ВО ЗДРУЖЕНАТА ОПЕРАТИВНА КОМАНДА НА АРМИЈАТА НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Зоран ЈОВАНОВСКИ

Армија на Република Македонија

Апстракт: Во овој труд се обработуваат функциите на разузнавањето во случаи кога разузнавачкиот ритам го спроведуваат разузнавачките компоненти како управувачко-планирачка-аналитичка структура со помош на сопствените елементи и единици за собирање како извршен апарат. Во Здружената оперативна команда (ЗОК) тоа е разузнавачката секција, попрецизно Одделението за разузнавање со компонентите, контраразузнавање и безбедност, кое ги планира и насочува разузнавачките активности. Извршни органи се припадниците на разузнавачката служба, согласно законските регулативи на Р.Македонија и елементите/единиците кои системски се поврзани и планирани за реализирање на мисиите на ЗОК. Целта на овој научен труд е да се објаснат некои елементи на разузнавањето и разузнавачките активности, како и да се согледа местото, улогата и задачата на разузнавачките компоненти во Здружената оперативна команда во процесот на оперативното планирање. Направен е обид да се прикаже суштината и содржината на работата на разузнавачката компонента во ЗОК низ одредени циклуси, во процесот на планирање и одлучување.

Клучни зборови: *разузнавање, контраразузнавање, безбедност, Здружена оперативна команда, процес на планирање и одлучување.*

ESSENCES IN THE WORK OF THE INTELLIGENCE COMPONENTS IN DECISION-MAKING PROCESS OF JOINT OPERATIONAL COMMAND

Abstract: This paper deals with the functions of intelligence, where intelligence rhythm enforces intelligence components such as managing-planning-analytic structure, with its elements and units for collection as an executive apparatus. Such element in The Joint Operational Command (JOC) is the intelligence section. To be more exact that is the intelligence section with its components, Counter-intelligence and Security, which plans and directs the intelligence activities. The executive authorities are members of the intelligence service, according to legal regulations of Republic of Macedonia and the elements/units which are systematically joined and planned for accomplishing the missions of JOC. The

purpose of this work is to show the bases of intelligence, intelligence activities, place, role and task of the intelligence components in the Joint Operational Command in the operational planning process. The author expresses the essence and content of the work of the intelligence component in JOC through certain cycles in the planning process and decision.

Key words: *intelligence, counter-intelligence, security, Joint Operational Command, the planning process and decision*

Вовед

Разузнавањето е фактор на победа во битките. Тоа е предуслов за добро планирање и незаменлива алатка во вооружувањето на командантот. Командантот веќе не размислува за започнување на операција без да се обиде да ги открие намерите и можностите на противникот, а потоа да се насочи на борбеното поле, дури и „со затворени опции“.

Во согласност со целта која треба да се постигне и во согласност со борбените, временските и просторните услови, во разузнавањето се обезбедува планирање, организирање и изведување на разузнавање на стратeгиско, на оперативно и на тактичко ниво, кое мора да биде централизирано, правовремено, непрекинато и потполно.

Во Доктрината за разузнавачката поддршка на здружените операции на САД, ЈР (Joint Publication) 2-0, се вели: „Улогата на разузнавачката активност за време на мир е да му обезбеди на националното раководство потребни информации за реализирање на националните цели и објекти, со цел да му обезбедат на военото раководство потребни информации со крајна цел за извршување на мисиите и применување на стратегијата на националната безбедност. За време на војна, разузнавачката служба настојува да ги препознае можностите и центарот на гравитација на противникот, да ги проектира веројатните насоки на акција и да помага во планирање на употребата на сопствените сили. За време на воените операции пред војна, разузнавачката активност обезбедува проценка која му помага на командантот да одлучи кои сили да ги распореди, понатаму кога, како и каде да ги распореди, и како да ги употреби начините на који ќе ја изврши мисијата со најмали можни човечки и политички загуби“.

Разузнавачката компонента може да се дефинира како воена активност која се планира, организира и изведува за собирање, обработка и користење на разузнавачки информации за опкружувањето, можностите и намерите на противникот, просторот на ангажирање на силите и времето со разузнавачките дисциплини. Реализацијата на функциите на разузнавачката компонента ја спроведуваат разузнавачките елементи/единици како управувачко-планирачка-аналитичка структура, а и како извршен апарат. Во Здружената оперативна команда, тоа е разузнавачката компонента, Одделението за разузнавање кое го диктира темпото на разузнавање по вертикала и хоризонтала, со планирање и насочување на разузнавањето, додека извршни органи се единиците/системите за разузнавање со овластени службени лица, кои всушност престапуваат разузнавачка архитектура во ЗОК.

Разузнавачките единици/системи се клучниот незаобиколен сегмент на модерното разузнавање кое мора да биде вградено во архитектурата на разузнавањето, со што се овозможува форензично разузнавање. Тие системи мора да се функционално и системски поврзани со разузнавачката компонента во ЗОК, со цел динамично функционирање на разузнавачкиот циклус.

Разузнавачка активност во Здружената оперативна команда

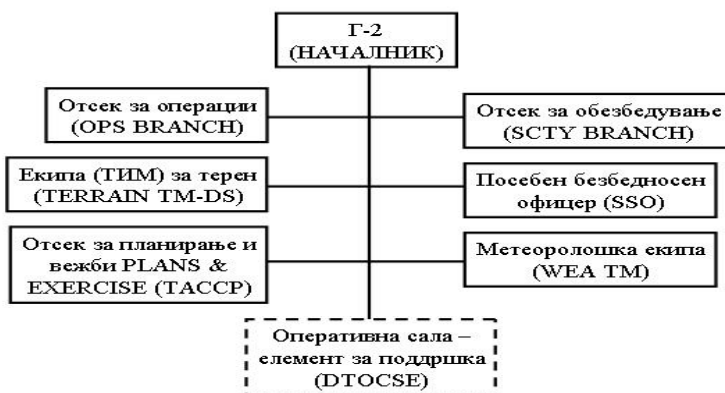
Разузнавачкиот феномен, во најширока смисла е претставен преку разузнавачката активност и институцијата која го спроведува. Одредени автори различно ја толкуваат генезата на разузнавачкиот феномен, а посебно појавата на разузнавачката активност.

Разузнавачката активност ја извршуваат разузнавачките служби, но тие не се единствени, туку тоа може да бидат и други социјални субјекти.

Работата на разузнавачката компонента во ЗОК во процесот на донесување на одлука се одвива низ неколку активности, кои заедно го сочинуваат целокупниот процес, а тоа се: здружена разузнавачка подготовка на бојното поле, избор на објектите за дејство (процес на одредување на цели) и управување со собирањето на податоци. Сите овие процеси се во заемна врска со низа заеднички активности и едни со други не се исклучуваат меѓу себе, туку си помагаат во одредувањето на процесите и содржините.

Правилен е ставот на авторите кои ја дефинираат разузнавачката служба само како организација која е наменета за остварување на разузнавачки активности, со што е избегнато поистоветувањето на поимите разузнавачки служби и разузнавачки активности.

Примерот на разузнавачкиот оддел на НАТО на оперативно ниво може да послужи како референца за согледување на состојбата на организацијата, задачите и функцијата на разузнавачката компонента во ЗОК.

Шема 1 – Начелна шема на организациско-формациската структура на разузнавачката компонента во НАТО на оперативен план

Во сите земји-членки на НАТО не постои стандардна организација на разузнавачката компонента. Структурата на разузнавачката компонента е исто така променлива и во вооружените сили на одредени земји, а нејзината структура зависи

од: задачата која единицата ја извршува, природата на целта која треба да се постигне и доделените ресурси за конкретната задача.

Организација, задачи и функции на разузнавачката компонента

Разузнавачката компонента е наменета за планирање, организирање, раководење, координирање и контрола на собирањето на разузнавачки информации, по пат на разузнавањето, контраразузнавањето и безбедноста и извршува задачи, како што се: непрекинато планирање, организирање, раководење и контрола на процесот на собирање, обработка и дистрибуција на разузнавачките **продукти (известувања, информации, публикации, билтени, анализи, проценки, елаборати на субјекти на просторот кои се истражуваат)** на целокупниот простор за потребите на командата. Понатаму, врши контрола на работата на разузнавачката компонента во потчинетите команди и единиците и ги координира заедничките операции со сродни служби во системот.

Разузнавачката компонента има и штабни специфични задачи и обврски во процесот на оперативно планирање, при што ги извршува и следните задачи:

- ги реализира функциите на разузнавањето и ја диктира разузнавачката подготовка на бојното поле во зоната на разузнавачката одговорност и разузнавачкиот интерес;

- врши проценка на разузнавачката ситуација, со тежиште на проценката на можниот број објекти кои треба да се извидат и следат, а врз основа на кои се проценува можноста за ангажирање на други разузнавачки системи;

- го проценува потенцијалниот агресор - ја согледува доктрината, концепцијата, начелото на употреба, опременоста, оспособеноста и б/г на ВС на странските земји;

- извршува воено-географска проценка на земјиштето и е носител на задачата за обезбедување на геотопографски материјали и електронски карти за потребата на командата;

- воспоставува соработка со другите разузнавачки архитектури од други ситемски елементи на безбедносниот систем во РМ и потполно се координира со разузнавачката компонента од другите единици, а со единствена цел размена на разузнавачките продукти, на тактичко, на оперативно и на стратегиско ниво. Ова се врши преку разузнавачката компонента во Генералштабот на Армијата на Република Македонија (ГШ на АРМ) и Воената служба за безбедност и разузнавање (ВСБиР) на Министерството за одбрана на Република Македонија (МО на РМ);

- учествува во процесот на планирање на сите видови операции, подготвува и изработува системски документи на командата во согласност со разузнавачката компонента и архитектура во ЗОК;

- детектира, прибира, анализира и следи информации за асиметричните закани (тероризам и организиран криминал), во зоната на одговорност и во зоната на интерес на ЗОК;

- планира, организира, спроведува и координира разузнавачки, контраразузнавачки и безбедносни операции со цел заштита на силите на командите и единиците

на ЗОК и применува технички системи за заштита согласно законот за класифицирани информации;

– планира, предлага и врши менаџмент со сопствениот персонал кој опфаќа процеси на едукација и развој на кариерата;

– учествува во штабното планирање и работење на командата на ЗОК.

Разузнавачката активност во ЗОК се реализира по пат на неколку клучни функции. Тоа се:

– индикација и предупредување - претставува идентификација на низа активности на противникот кои поединечно или во целина укажуваат на претстојниот тек на акцијата и намерите на противникот во достигнувањето на крајната посакувана ситуација. Со откривањето на индикаторите се препознаваат намерите и целта на противникот и со тоа во значително се влијае на спречување на изненадувањето. Функцијата е посебно значајна во периодот на мир и се однесува на политичката, социјалната, религиозната и економската сфера на општеството на потенцијалниот противник;

– здружена разузнавачка подготовка на бојното поле - претставува аналитичко-графичка методологија на разузнавачката проценка на противникот и борбениот простор и создавање на разузнавачки производ кој му помага на командантот да го визуелизира борбениот простор и да донесе рационална одлука за употребата на сопствените сили во операцијата и да одговори на текот на акцијата на противникот со цел да го порази или да го присили да се откаже од своите намери;

– визуелизација на боиштето и недостатоци на визуелизацијата. Способноста на командантот да ги визуелизира сопствените и противничките сили во реално време во борбениот простор првенствено зависи од разузнавачките бази на податоци и нивната достапност до сите нивоа на командување. Јасната визуелизација на борбениот простор значително му помага на командантот при донесување на исправна и правилна одлука;

– поддршка при изборот на објекти за дејство (Targeting). Разузнавачкиот орган заедно со оперативниот орган, избира важни објекти за дејство и во нив, цели од посебно значење. На основа на тоа, командантот одлучува кои цели се од голема важност и високоисплатливи и ги дефинира компонентите на видовите и борбените системи кои ќе се употребат за дејство по нив;

– проценка на борбеното оштетување – подразбира проценка на физичките и функционалните оштетувања и оштетувањата на значајните системи. Тоа е многу важен процес бидејќи укажува на примената на смртоносното и несмртоносното оружје кон одбраните и важни објекти за дејство и директно е во врска со процесот на избор на објектите за дејство (Targeting) и операцијата за дејство по избраните објекти. Разузнавачкиот орган со овој процес значително ќе придонесе во предвидувањето на однесувањето на противникот во случај на неприфатливи

штети во операцијата и ќе помогне во изборот на дополнителни начини на дејство со одредени системи за дејство по објектите;

– заштита на силите од конвенционални и неконвенционални закани;

– подготовка на силите - се подразбира дека оперативното и разузнавачкото планирање мора да биде интегрирано во единствен процес на оперативно планирање на претстојната операција. Во подготовката на силите, разузнавачкиот орган треба да ги изврши следните приоритетни активности: (1) одредување на мисијата и задачите на разузнавачкиот орган; (2) идентификација на разузнавачките побарувања кои треба да се поддржат; (3) управување со собирање на податоците; (4) управување со разузнавачките податоци; (5) управување со ширењето и дистрибуција на податоците преку силна разузнавачка архитектура; (6) соработка и развивање на функционалните врски со разузнавачките служби на вооружените сили на соседните и другите земји кои може да влијаат на операцијата.

Структура на разузнавачката дејност во Здружената оперативна команда

Основната цел на разузнавачката компонента е: спречување на изненадување, обезбедување на донесување на правовремени и реални одлуки и овозможување на ефикасно раководење и командување со единиците во армијата на сите нивоа.

Разузнавачката компонента/разузнавачкото обезбедување можеме да го разгледуваме како¹: основно, кое содржи изучување на архивски материјал и база на податоци (како што се книгите на формациите на странските разузнавачки служби, информации, разузнавачки билтени, Интернет, јавни и тајни публикации итн.) и тековно (актуелно), кое опфаќа актуелни материјали за моментални случувања, случувања кои се менуваат, при што времето на промена во иднина сè повеќе ќе се скратува.

Значењето на овој процес го апострофирал и воениот теоретичар Клаuzeвиц, кој го нарекувал “процес на интеракција”. Анализата на резултатите од “процесот на интеракција” бара разузнавачкиот офицер да знае кои се нашите планирани идни акции и тогаш истовремено да ги прогнозира следните фактори: веројатноста противникот да ја детектира нашата акција, како противникот ќе ја толкува нашата акција, идните можности на противникот и како најверојатно противникот ќе реагира. Долгорочната проекција на намерите на противникот е посебно тешка, затоа што во време кога на разузнавачкиот персонал му е побарано тоа да го направи, противниците можеби сè уште не ја формирале својата намера, можеби се во процес на промена на својата намера или сè уште не преземале никаква акција која би можела да се открие, а која би обезбедила индикатори за нивните идни планови.

¹ Поделба според авторот.

Разузнавачкиот циклус, (Шема 2), според методологијата на НАТО, се одвива во четири етапи или чекори: насочување (*Direction*), собирање (*Collection*), обработка и експлоатација (*Processing and Exploitation*), анализа и интерпретација (*Production*), дистрибуција (*Dissemination and Integration*) и евалуација (*Evaluation*). Без разлика на бројот на етапи, кои ги одредува усвоената методологија, разузнавачкиот циклус се заснова на истите принципи на разузнавачкото обезбедување. Во нашите разгледувања треба да се насочиме кон поделба од четири етапи, според стандардите на НАТО.

Насочувањето е првата етапа на разузнавачкиот циклус, а се состои од: одредување на разузнавачките побарувања, планирање на собирањето на разузнавачките податоци и издавање на наредби и побарувања за разузнавачките податоци. Тоа може да биде дводимензионално и синхронизирано од страна на командантот кон разузнавачката компонента ЗОК, од страна на разузнавањето во ЗОК кон разузнавачката компонента во ГШ на АРМ и обратно, понатаму кон единиците (системите за собирање на разузнавачки податоци и информации). Во оваа етапа се формира план за собирање на разузнавачки податоци (*Collection Plan*), кој се изработува врз основа на побарувањата на командантот за критичните информации (CCIR)², побарувањата за приоритетни разузнавачки побарувања (PIR)³ и барањата за информации⁴ и индикатори.⁵

Етапата се завршува со изработката на заедничкиот концепт на собирање и координација - Control Coordination Information Requirements Management - CCIRM. Ова се состои од координација на собирањето на разузнавачките податоци и управување (менаџмент) со разузнавачките побарувања кои произлегуваат од одредени операции. Управувањето со собирањето е во надлежност на разузнавачката компонента во ЗОК, додека координацијата на собирањето е активност на разузнавачката компонента во ГШ на АРМ во координација со ВСБиР на МО на Р.Македонија.

Собирањето на разузнавачките податоци претставува втора етапа на разузнавачкиот циклус. Тоа е „експлоатацијата“ на разузнавачките извори од страна на разузнавачките агенции (системот за собирање на разузнавачките податоци) и доставување на добиените информации до соодветните единици (органи) кои ги обработуваат. Процесот на собирање се состои од: користење (експлоатација) на изворите на разузнавачките податоци од страна на единиците (системот) за собирање

² *Commander's Critical Information Requirements* – CCIR.

³ *Priority Intelligence Requirements* – PIR.

⁴ PIR се состои од повеќе барања за поединечни информации.

⁵ Со одредување на индикаторите се издаваат прецизни задачи на единиците и системите за собирање на податоци, на основа на кои се добиваат поединечните информации.

на податоци, правовремено доставување на собраните податоци и спроведување на контрола на истите, со цел да се види дали собраниот податок е тој кој се бара.

Обработката на податоци претставува дел од разузнавачкиот циклус, каде информациите и податоците кои се собрани во согласност со побарувањата, се обработуваат и пренесуваат во обработени разузнавачки податоци⁶. Обработката претставува низа од активности кои, иако се поставени една по друга, може да се одвиваат истовремено. Обработката може да се дефинира како „производство“ на разузнавачки податоци по пат на средување, евалуација, анализа, синтеза и интерпретација на добиените податоци.

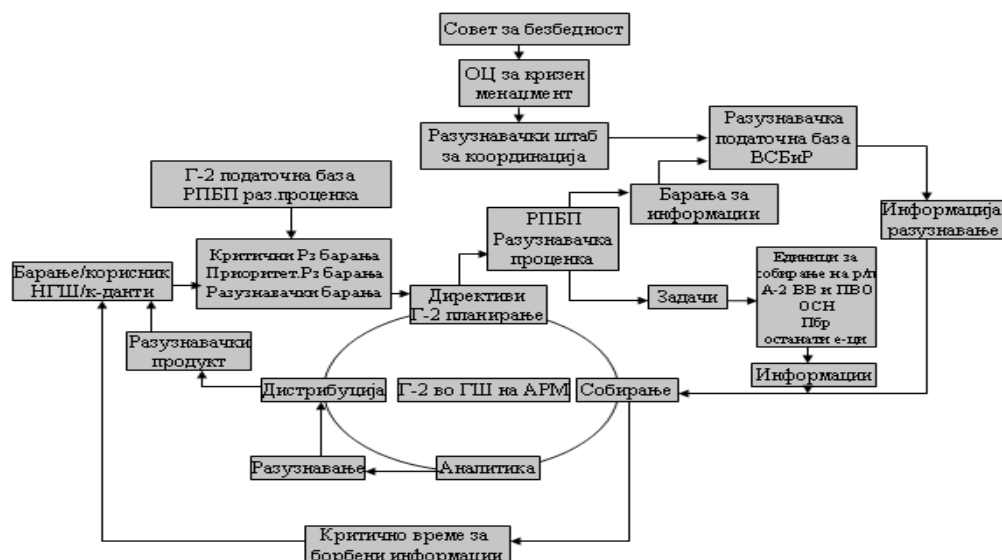
Под дистрибуција се подразбира правовремено доставување на разузнавачките податоци, во соодветна форма и преку достапни средства, на сите на кои им се потребни. Разузнавачките податоци може да бидат доставени во четири форми: усно, писмено, графички и како електронски податок. Доставувањето на податоците во електронска форма е во зголемен пораст, при што се отстранува потребата за пишување и добивањето на податоците, се остварува во време блиску на реалното. За тоа е неопходен сигурен систем на комуникација, кој мора да ги обезбеди сите оперативни аспекти на разузнавачкиот циклус и да задоволи одредени фактори: брзина - пожелно е доставувањето да биде што поблиску до реалното време; криптозаштита - кога е во електронска форма, се случува во скоро реално време; опсег на бранови - неговата ширина ќе ја условува брзината на дистрибуција, и јазикот - кога се врши размена помеѓу сојузниците, пожелно е пренесувањето да се остварува преку офицерот за врска, како би се спречило погрешно разбирање на податоците.

Шема 2 – Разузнавачки циклус

⁶ Разузнавачкиот податок е секој податок кој придонесува за запознавање со вооружените сили на противникот, просторот на борбените дејства и временските прилики. Може да биде обработен и необработен (изворен).

Специјалните разузнавачки системи/единици располагаат со капацитет за надгледување, тревожење и поддршка на маневарот во целина од редуцираните, но обединети сили. Тие ја задржуваат способноста за директна поддршка на одредена операција. Поддршката може да се реализира од горе, за време и по ангажманот на силите со маневар со којшто, сите или еден дел од нејзините детектори, може да ги комбинира во времето, во просторот и во електромагнетскиот спектар.

Разузнавачки циклус

Разузнавачката дејност е резултат на добиените информации од дисциплините HUMINT⁷, IMINT⁸, OSINT⁹, SIGINT¹⁰ и електронското војување. Истите се дефинираат според следното:

- Разузнавање од човечки извори (HUMINT). Разузнавање добиено од човечки извор или агенција од било кој вид.
- Разузнавање преку слики (IMINT). Разузнавање добиено од слики собрани преку фотографирање, од радар, електрооптички, инфрацрвени, термални и мултиспектрални сензори.

⁷ Human Intelligence - HUMINT

⁸ Imagery Intelligence - IMINT

⁹ Open Source Intelligence - OSINT

¹⁰ Signal Intelligence - SIGINT

- Разузнавање од отворени (општи) извори (OSINT). Разузнавање добиено од широк спектар на извори како радио, телевизија, дневни весници, книги, односно извори до кои има пристап целата јавност.
- Разузнавање на сигнали (SIGINT). Разузнавање добиено од следење на радио (COMINT) или електронски (ELINT) емисии.
- Електронско војување. Воена акција која опфаќа употреба на електромагнетната енергија за да се утврди или искористи, како и да се намали или спречи користењето на електромагнетниот спектар од страна на непријателот.

Разузнавачки можности на разузнавачката компонента

Со рационална, планска и непрекината работа на разузнавачката компонента се обезбедува функцијата на моменталното разузнавање, кое своите податоци и информации ги црпи од актуелните материјали за моменталните случувања – кои се менуваат или ќе се менуваат во краток временски рок. Во врска со тоа, разузнавачката компонента реализира одредени задачи и тоа:

– правовремено доставување на разузнавачките информации на командантот и на другите корисници (сите информации после анализата, во што пократок рок ги доставува до командантот, штабот и другите корисници на кои им се неопходни);

– собирање, обработка, изработка и доставување на информации (собира податоци од сите расположливи извори, ги обработува, изработува разузнавачки информации и ги доставува на корисниците);

– водење и координирање на разузнавачката подготовка на боиштето (дефинирање на критичните точки од одлуката на боиштето, така да извидувачките и разузнавачките органи може да бидат употребени на најдобар начин);

– координирање со оперативниот дел за употреба на единиците, при обработката (за разузнавачка цел) на материјалите добиени од воените заробеници и пребегнатите (информациите и материјалите добиени од воените заробеници, пребегнатите и цивилите ги внесуваат во својата база на податоци);

– координирање на копненото и воздушното извидување и набљудувачките операции на другите присобирачки органи (врши координација на собирањето на податоци помеѓу различните единици и средствата за собирање на податоци);

– прием на извештаи од органите кои го извидуваат противникот (ги прима извештаите од извидувачките органи, во разговор со припадниците на единиците може да дојде до поквалитетни податоци од оние кои се испратени преку средствата за врски);

– анализирање, во координација со оперативниот дел за употреба на единиците (координатор со инженереријата - ENCOORDI), на способноста на противникот да го искористи просторот поради запречување (координатор со инженереријата е стручно

лице во штабот, кој најдобро може да ги процени реоните и правците кои противникот најверојатно ќе ги запречи и за кое време);

– координирање на активностите на техничкото собирање на разузнувачките податоци и доставување на информации (ги координира активностите на сите иматели на технички средства за приспособање на податоци и го прецизира начинот на доставување на информациите до штабот);

– ги дефинира целите и објектите за извидување и набљудување, како и изработката на планот за извидување и набљудување, во соработка со оперативниот дел за употреба на единиците;

– координирање со оперативниот дел за употреба на единиците и анализирање на способностите на противникот, како и веројатноста за употреба на нуклеарни, биолошки и хемиски средства (се анализира дали противникот поседува НХБ средства¹¹ и системи за нивна употреба, кои се тие средства и можност за примена);

– разгледување, со Одделот за менаџмент на персоналот, на влијанието на противникот на плановите за евакуација и хоспитализација (како противникот може да влијае на евакуацијата и санитетското згрижување на повредените и заболените);

– разгледување со логистиката на можното влијание на противникот на логистичката поддршка (на кој начин и со кои средства противникот може да ја попречува логистичката поддршка на сопствените единици и мерките со кои воочените проблеми би се надминале);

– разгледување, со Одделот за цивилно-воена соработка на можното влијание на противникот на цивилно-воените операции (како противникот може да влијае на односите на сопствените сили со цивилите, кому му е наклонето цивилното население, дали и колкава поддршка може цивилното население да му даде на противникот или сопствените сили);

– давање помош на оперативниот дел за употреба на единиците во подготовка на плановите за измамување, предложување на цели и објекти, врз основа на проценетите противнички способности на приспособање на податоците и отпорноста за измама (планира изработување на лажни цели и постапки, со цел противничките извидувачки единици да се доведат во заблуда за локацијата на целите и постапките на сопствените единици);

– давање помош на оперативниот дел за употреба на единиците за информативните операции заради дејство против противничкиот систем (помош на оперативниот орган да планира електронски дејства заради попречување на противничкото раководење и командување, а на основа на приспособаните податоци за системот за врски на противникот, локацијата на командните места и друго);

– планирање и раководење со операциите за собирање на разузнувачките податоци во соработка со оперативниот дел за употреба на единиците и планерите

¹¹ НХБ - нуклеарно, хемиско и биолошко оружје.

на огнената поддршка (планирање за ангажирање на извидувачки единици и огнена поддршка);

– забележување, оценување и анализирање на присобраните разузнавачки податоци заради изработка на сеопфатни разузнавачки информации кои одговараат на командантските побарувања за приоритетните разузнавачки информации, вклучувајќи ги проценките за штетата од дејствата (изработка на разузнавачки информации на основа на командантските побарувања за информации и проценка на сопствените загуби);

– одржување на тековните ситуации во поглед на противникот и боиштето и подобрување на разузнавачката подготовка и проценка (следење на состојбата на боиштето и активностите на противникот, собирање на нови разузнавачки податоци и доработка на изработените проценки);

– доработување на побарувањата за набавка на карти и ракување со набавката и дистрибуцијата на мапи и прикази на теренот во соработка со оперативниот дел за употреба на единиците, кој е одговорен за картите и приказите на теренот (побарувањата за набавка и дистрибуција на картите и другите прикази на теренот, како што се: електронските карти, специјалните карти, релјефите и друго);

– координирање со штабните одговорности за специјализираниот штабен офицер и штабниот метеоролог (SWO – Surface Warfare Officer).

Военоразузнавачката обука опфаќа подготовка на разузнавачките и другите организациски единици и потчинетите состави на ЗОК за учество во реализацијата на задачите на разузнавањето во работата на командата, во согласност со нивниот делокруг на работа и сферата на интересирање и содржи:

-подготовка и изработка на планот за обука на разузнавачката компонента на командата и интегрирање на разузнавачката обука и разузнавачките подготовки во другите планови на обука;

-реализација на обуката по содржината на разузнавачката компонента;

-штабен надзор на разузнавачката поддршка и програмата за разузнавачката обука на командата.

Ефективноста¹² во разузнавањето во процесот на планирање на операциите претставува вистинска количина на разузнавачката работа која е остварена во разузнавачкиот процес.

Ефикасноста¹³ на разузнавањето може да се искаже како степен на успешноста на разузнавачката активност во процесот на оперативното планирање.

¹² Ефективен (лат. effectivus) реален, вистински, кој е навистина извршен или постои; Ј.Ефтимова, *Лексикон на странски јазици И изрази*, Скопје, 2004, стр.122.

¹³ Ефикасност (лат. eficacitas) дејност, активност, трудољубивост, успешност; Ј.Ефтимова, *Лексикон на странски јазици И изрази*, Скопје, 2004, стр.122.

Придонесот на разузнавачката компонента во процесот на оперативното планирање

За да биде оптимален придонесот на разузнавачката компонента во планирањето и управувањето со разузнавачката работа, потребно е да се придржуваме до основните принципи на разузнавање. Тие принципи се:

– централизирано управување - се подразбираат активности кои ќе исклучат и спречат непотребно дуплирање на работите, ќе обезбеди изразување на тежиштето на разузнавачката поддршка и ефикасно и економично користење на сите извори на информации;

– правременост – се подразбира дека разузнавачкото обезбедување е бескорисно доколку неговите продукти доцна пристигнат до корисникот. Системот на собирање на податоци мора да биде флексибилен и прилагодлив на оперативната ситуација;

– систематска експлоатација - изворите и агенциите мора да бидат систематски експлоатирани со давање на методски - постапни задачи кои се базирани на познавање на нивните можностите и ограничувања;

– објективност – подразбира дека секоја појава која предизвикува промена на информациите заради нејзино обликување или насочување на нејзиниот посакуван изглед, мора да биде отфрлена;

– достапност – релевантните информации од разузнавачка природа мора да му бидат брзо и потполно достапни на разузнавачкиот орган и другите корисници. Пред тоа мора да бидат обработени и споредени со претходно собраните податоци. Разузнавачката активност нема да има вредност доколу нејзините продукти се необработени и недостапни до корисниците без оглед на нивната бројност;

– одговорност – разузнавачката компонента мора да биде непрекинато одговорна за сите разузнавачки побарувања на командантот;

– заштита на изворите – се подразбира дека сите извори на информации мора да бидат адекватно заштитени;

– систематска доизградба – се подразбира дека системот на разузнавачката активност мора да биде постојано надоградувана, а во потребни сегменти и ревидирана и тоа во согласност со процесот на пристигнување на големиот број на информации и нивна компарација со познатите податоци.

Заклучок

Ефикасноста на воените сили на нашата земја во мир, во кризна ситуација или при вооружен конфликт зависи од способноста за координација на здружените операции. Јачината на здружените сили произлегува од нивните синхронизирани оперативни функции. Најголема помош на командантот при спознавање на противникот и неговите можности се обезбедува со помош на разузнавачката компонента, со презентирање на резултатите од нејзините

функционални активности, а понекогаш и со помош на децентрализацијата на командувањето, односно овозможување на самостојно водење на разузнавачките операции.

Во процесот на оперативното планирање улогата на разузнавачката компонента е клучна уште од самиот почеток на оперативното планирање.

Значи, од успешноста на работата на разузнавачката компонента и квалитетот на нејзините проценки зависи во кој правец ќе се насочат вкупните напори на ЗОК во планирањето на операциите и дали ќе се дојде до оптимален курс на акција и поразување на противникот. Секој неуспех и неправилна и задоцнета проценка на аналитичката компонента од Одделението за разузнавање неминовно ја води ЗОК во погрешна насока и ги концентрира напорите во погрешен правец. Тогаш последиците по сопствените сили се несогледливи, ризиците се извесни, а можноста за исправка и пренасочување на потенцијалот кон победа врз противникот е навистина мала. Познавањето на противникот значи - да се знае како размислува, како делува и кои му се приоритетите. Успешното и правовременото презентирање на овие податоци му овозможуваат на командантот да го надитри во идејата и да го победи во акција, со што и функцијата на разузнавачката компонента е остварена.

ЛИТЕРАТУРА

1. Joint Publication 2-0, *Joint Intelligence*, Peter Race, General, United States Marine Corps, Chairman of the Joint Chiefs of Staff, 2007. IZVOR: http://www.fas.org/irp/doddir/dod/jp2_0.pdf
2. Carl Von Clausewitz, *On War*, Princeton University Press, Princeton, 1976
3. Митко Котовчевски, *Современи разузнавачки служби, Македонска цивилизација* - Скопје, 2002
4. NATO, *Intelligence doctrine*, Military Agency for Standardization, AInTP-1(A), 1995
5. HQ, FM 34-80, *Brigade and Battalion intelligence and electronic warfare operations*, DoA, Washington, 1986
6. HQ, FM 34-10 *Division intelligence and warfare operations*, DoA, Washington, 1986
7. Методија Дојчиновски, *Разузнавачка подготовка – императив за успешно изведување на воените операции*, *Современа македонска одбрана*, Април 2010, стр.55
8. Методија Дојчиновски, *Модел на поставеност И функционирање на военото разузнавање во Армијата на Република Македонија според стандардите на НАТО*, докторска дисертација, Скопје, 2007
9. Tomas Eisenblater, *Intelligence preparation of the battlefield*, NATO, JCSE, Ankara, 2002

УПАТСТВО ЗА АВТОРИТЕ

„СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА“ (во понатамошниот текст Списание) е теоретско списание кое по правило излегува двапати годишно. Во Списанието се објавуваат оригинални стручни трудови: научно стручни трудови, прикази на книги, куси соопштенија и др.

Оригиналните стручни трудови ги содржат резултатите на сопствените дотогаш необјавени научни истражувања кои претставуваат заокружена целина. Прифаќањето на оригинална научна статија во Списанието ги обврзува авторите да не ги објавуваат и во други списанија.

Научно-стручните трудови известуваат за корисни сознанија кои што помагаат во ширењето на знаењата и прилагодувањето на изворните истражувања кон потребите на науката и практиката.

Прикази на книги претставуваат концизни прикази на книги и сознанија до кои што дошле авторите во определена научна област, за која компетентноста на авторите во приказите е потврдена преку публикувањето - објавувањето на книгите.

Кусите соопштенија содржат резултати на помали, но завршени научни истражувања.

Доминантни рубрики на Списанието се:

1. Општо теоретски, доктринарно-стратегиски и други теми од областа на одбраната;
2. Геополитички, геостратежиски, военополитички и теми од меѓународен ангажман во областа на одбраната;
3. Евроатлантски интеграции;
4. Техничко-технолошки достигнувања, вооружување и опрема;
5. Странски автори;
6. Други рубрики од областа на безбедноста, одбраната и заштитата; и
7. Прикази на книги, стручни трудови и др. од областа на одбраната.

ПОДГОТОВКА НА РАКОПИСОТ

Ракописот треба да се доставува во **еден отчукаан примерок** на ласерски печатар, без проред, на двете страни на хартијата, со формат Б5 и во електронска верзија, за да се олесни печатењето на Списанието. Страниците и прилозите треба да бидат нумерирани.

Трудовите треба да бидат напишани на македонски или на англиски јазик, а на авторите им се препорачува насловот, апстрактот на трудовите, приказите и кусите соопштенија да ги пишуваат и на англиски јазик.

Трудовите што не се земаат во печатење им се враќаат на авторите со образложувања.

При подготвувањето на ракописот задолжителна е употреба на Меѓународниот систем на единици (SI).

Ракописот треба да содржи: наслов, автори, институција, апстракт, клучни зборови, вовед, содржина на трудот, заклучок и литература.

Наслов: големина на масни (**Болд**) букви, 14 points, Times New Roman, центрирано, прво на македонски (кирилична поддршка), а потоа и на англиски јазик (пред апстрактот на англиски јазик). Насловот на трудот треба да биде кус, но да дава верен одраз на содржините и по можност да содржи што повеќе клучни зборови од опфатената проблематика.

Еден празен ред.

Автори: име и презиме, мали масни (**Болд**) букви, 11 points, Times New Roman (кирилична поддршка), центрирано.

Два празни реда.

Институција: ракописни букви, 11 points, Times New Roman (кирилична поддршка), центрирано.

Два празни реда.

Апстракт: прво на македонски јазик, 11 points, Times New Roman (кирилична поддршка), а потоа и на англиски јазик, 11 points, Times New Roman, единечен проред. Содржината на апстрактот треба да е суштинска и независна целина.

Еден празен ред.

Клучни зборови: максимум до 5 збора, 11 points, Times New Roman, единечен проред, на македонски (кирилична поддршка) и на англиски јазик.

Вовед: 11 points, Times New Roman (кирилична поддршка), единечен проред. Во воведниот дел треба накучо да се наведе само најважното од поранешните истражувања поврзано со обработуваната проблематика, а потоа да се објасни целта и важноста на работата - истражувањето.

Еден празен ред.

Содржина на трудот: 11 points, Times New Roman (кирилична поддршка), единечен проред. Содржината на трудот треба да ги опфати теоретските основи, експерименталниот дел и резултатите до кои што се дошло.

Трудовите кои што се однесуваат на теоретски истражувања, наместо експериментален дел, треба да имаат поглавје **теоретски основи**, во кои ќе бидат изнесени подробностите за проверка на наведените резултати.

Експерименталниот дел треба да биде издвоен и да содржи податоци за употребуваните материјали и опис на применетите принципи и методи на начин којшто ќе овозможи репродуцирање на постапките, но без детално опишување на веќе познатото.

Резултатите до кои се дошло и дискусијата треба да бидат дадени во едно поглавје. Дискусијата треба да содржи анализа на резултатите и заклучоците кои што можат да се извлечат.

Еден празен ред.

Заклучок: 11 points, Times New Roman (кирилична поддршка), единечен проред. Заклучокот треба да претставува кусо резиме од трудот, а да ги опфати и резултатите до кои се дошло со истражувањето.

Еден празен ред.

Литература: 11 points, Times New Roman, цитирана според светските стандарди. Литературата се наведува во посебно поглавје при што библиографските единици се нумерираат по оној ред по кој што се појавуваат како во фус нотите во текстот.

Маргини: - Б5 формат, трудовите отчукани на непровидна хартија од канцелариски формат А4 со работен простор:

- горна: 5 см	- Top:	1.89"	
- долна: 5 см	или Page Setup компјутерски - Bottom:	1.89"	
- лева: 4 см	параметри во инчи (инцх)	- Left:	1.58"
- десна: 4 см		- Right:	1.58"
		- Gutter:	0"

Печатар: ласерски принтер.

Примените ракописи Уредувачкиот одбор ги испраќа на рецензенти. Рецензентите и авторите остануваат анонимни. Рецензираните трудови, заедно со евентуалните забелешки и мислења на Уредувачкиот одбор, се доставуваат до авторите. Тие се должни, најмногу во рок од 15 дена, да ги извршат неопходните корекции.

Категоријата на трудот ја предлага авторот, но Уредувачкиот одбор ја донесува дефинитивната одлука врз основа на мислењата на рецензентите.

Пробните отпечатоци по потреба, им се испраќаат на авторите заради корегирање на печатарските грешки, а не за измена на текстот. Евентуалните нови сознанија можат да се дадат само како куса белешка после текстот. Корегираниите пробни отпечатоци треба да ѝ се вратат на редакцијата во рок од 2 (два) дена.

Брзината на објавувањето на трудот, покрај останатото, зависи и од придржувањето кон ова упатство.

Трудот се доставува отпечатен според горенаведените пропозиции и во електронска верзија.

Рокови за испраќање на трудовите: 30.04. и 31.10. во тековната година на

- АДРЕСА: 1. ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ - СКОПЈЕ
проф. д-р Трајан Гоцевски, главен и одговорен уредник
e-mail: trajan@fzf.ukim.edu.mk
или
2. МИНИСТЕРСТВО ЗА ОДБРАНА - Одделение за односи со јавноста
м-р Жанет Ристоска, уредник
e-mail: zanetristoska@yahoo.com